Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK
1001308662

GÖTEBORGS·UNIVERSITETS·BIBLIOTEK
Centralbiblioteket
04/
2879 : /

Sänsk. färg.

on
a

ELIN WÄGNER

SELMA LAGERLÖF

BONNIERS

Omslagsvinjetten föreställer Gammelfruas Mårbacka, byggt av Selma Lagerlöfs farmors far, pastor Erik Wennervik i början av 1800-talet. Målning av okänd konstnär. Tillhör fröken Valborg Olander.

ELIN WÄGNER

SELMA LAGERLÖF

ELIN WÄGNER

SELMA LAGERLÖF

I

Från Mårbacka till Jerusalem

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Gcz

Elfte tusendet

Alb. Bonniers Boktryckeri. Stockholm. 1944

393.

SELMA LAGERLÖFS HÄNDER

När Selma Lagerlöf dött i mars 1940, fortsatte arbetslivet på Mårbacka gård som förut med den gamla invanda arbetsstyrkan under ledning av hennes betrodde inspektor. Men en tid efter begravningen stängdes stora huset, och under två års tid stod Selma Lagerlöfs hem öde och tomt.

Hon hade förordnat att Mårbacka skulle bli en släkt- och minnesgård. När förberedelserna var klara i början på sommaren 1942, öppnade Mårbackastiftelsens styrelse dörrarna för alla vänner av Selma Lagerlöf. I samma stund infann sig hundratals besökande. Under sommarens lopp ökade strömmen, och vissa dagar vandrade tusen människor genom Mårbacka.

När stiftelsens ordförande, landshövding Ivar Wennerström, den 21 juni invigde Mårbackas nya skede i närvaro av Selma Lagerlöfs släktingar och grannar, var författaren till denna bok tillstädes. Under midsommarrusningen hedrade mig föreståndarinnan, fröken Thyra Freding, med uppdraget att ta hand om en eller annan grupp av besökande för att visa dem runt i Selma Lagerlöfs salong och matsal, sovrum och bibliotek.

Det var folk från värmlandsbygderna, från Kiruna och Malmö. Det var mycken ungdom och många beredskaps-

män. Ibland kom de i ösregn, ibland sent på kvällen efter en lång cykeltur. Mårbacka är ingen lättåtkomlig plats, och kan inte uppvisa någon annan märkvärdighet än det hus där en gammal kvinna bott och skrivit många böcker. Vad sökte de? frågade jag mig och sedan: fann de vad de sökte?

Somliga visste att Selma Lagerlöf lästes i hela världen, andra att hon fått många utmärkelser eller förtjänat stora pengar, alla visste att hon skrivit Nils Holgersson. Om den historia som var knuten till den vallfartsort de besökte hade de flesta dunkla begrepp, men de ville gärna höra den. När de stannade i högtidlig tystnad framför den gipsavgjutning som efter Selma Lagerlöfs död gjordes av hennes händer, kunde det falla mig in att säga: se här, se hur pekfingret och långfingret på höger hand är åtskilda, alldeles som om pennan fortfarande sutte mellan dem. Detta minne av hennes mödor, ofrivilligt bevarat ända in i döden och efter den, syntes föra människor närmare henne. Det kändes nästan som ett behov att få berätta mer för dem om hennes händer, hennes möda och hennes böcker, men där stod nästa grupp och väntade, och så kunde det inte alltid bli av.

Under de månader som gått har jag fortsatt denna avbrutna berättelse. Därvid har jag ofta tänkt på de besökare som vandrade genom Mårbacka, men också på dem som alltjämt läser Selma Lagerlöf, på dem som slutat därmed och dem som aldrig börjat.

Lagerlöfsforskningen har ännu inte hunnit långt. Bibliotekarien doktor Nils Afzelius har samlat och ordnat ett

stort material som ännu inte är bearbetat. Fru Kerstin Axberger har gjort en studie av Selma Lagerlöfs ungdomsdiktning. Det är möjligt att arbete pågår vars resultat kommer fram inom den närmaste tiden. Men det viktiga material, som vid Selma Lagerlöfs död förvarades i hennes arkiv på Mårbacka, blir inte åtkomligt förrän 1990.

Visst finns det många upplysningar tillgängliga ändå. De två delarna av samlingsverket *Mårbacka och Övralid* innehåller brevutdrag och personliga minnen från olika tider av Selmas liv, och sådana kan man också finna i tidningar och tidskrifter. Värmlandsforskaren Linus Brodin har utgivit en hel bok om *Fröken på Mårbacka*, sådan hon tedde sig som sevärdhet i Värmland på äldre dar. Det finns stora och små avhandlingar om hennes verk, däribland Walter Berendsohns, Johan Mortensens och Stellan Arvidsons. Vidare litterära analyser i stort antal och åtminstone en kortfattad biografi som översatts från engelskan till svenska. I sina egna böcker och uppsatser har Selma Lagerlöf meddelat självbiografiska uppgifter av stort värde.

Det är stort och ansvarsfullt likaväl som ett fascinerande arbete att söka få fram en helhet ur detta material. Av mig själv skulle jag aldrig kommit på den tanken, men förlaget har uppmuntrat mig att försöka. Boutredningsmännen har ställt samlingen av Selma Lagerlöfs otryckta och ofullbordade manuskript till förfogande. Doktor Afzelius har av intresse för företaget med största generositet delat med sig av sin enastående sakkunskap och har förtroendefullt lämnat mig ensam i sitt hem samman med sina lagerlöfsamlingar. Fru Axberger har skickat mig sin studie på långlån med löfte att göra mig vad nytta jag kan av den.

Ett stort förtroende har också fru Maud Hyltén-Cavallius visat, då hon lånat ut den väldiga samling brev som Selma Lagerlöfs vän Sophie Elkan skrev till hennes mor, professorskan Betty Warburg, och där Selma Lagerlöf kan sägas vara huvudpersonen. Likaså bokförläggare Tor Bonnier, då han ur de brandfria valven på Sveavägen 56 lät hämta upp den första versionen av En herrgårdssägen samt den brevväxling Selma förde med Albert och Karl Otto Bonnier under en period av femtio år.

Släkt och vänner — däribland också de som hon stått nära i sin egenskap av arbetsgivare — har svarat på frågor eller ställt brev till förfogande. En del personer har varit nog älskvärda att på eget initiativ skicka mig brev och upplysningar. Mina egna minnen av Selma Lagerlöf som privat och officiell personlighet har också varit mig till hjälp.

Under arbetet att sätta mig in i Selma Lagerlöfs värld, har jag träffat på mer material än jag från början hade en aning om. Men jag inser att det måste finnas gömt oändligt mycket som jag gått förbi och som kommer att ge bilden mer fyllighet och rikedom när det en gång lägges fram.

Selma Lagerlöf har själv skrivit en biografi, den över den finske skalden Zachris Topelius. I den låter hon dikt och verklighet följa varandra så nära att de nästan smälter ihop. Jag har sagt mig att det gjorde hon därför att hon visste att det är så. Hon lånade också stycken ur hans egna verk och flätade in dem i sin teckning av hans liv som hon lät flyta som en berättelse. Önskade hon inte att det skulle skrivas så om henne själv?

Det är lättare att sätta sig in i geniets arbetsmetod än att använda den. I anspråkslösare händer förvandlas den till något helt annat. Ingen kan vara mer klar över den saken än författaren är i det ögonblick då första delen av levnadsteckningen överlämnas till allmänheten.

ARVET FRÅN MÄRBACKA

En uttorkad sjöbotten där boskap betar om somrarna har ingen historia. Där kan vallhjonen vandra med sina djur i tusen år utan att lämna spår efter sig. Århundraden efter århundraden gick sålunda händelselösa fram över den dal, där Mårbacka nu är beläget. Men så en dag i början på 1600-talet kom en bondson från den odlade bygden dit som nybyggare. Han bröt den första tegen och murade upp hus av sten för folk och fä till skydd för vintern, för björnarna och vilda kolarföljen från skogarna. År 1609 skrevs Mårbacka in i jordeboken, och därefter kan man följa dess skiftande öden som bondgård, prästgård och herrgård.

Selma Lagerlöf själv har gjort oss förtrogen med dess 1800-talshistoria fram till 1889, då gården för första gång såldes efter att dittills ha gått i släkten. Därpå följer en period på tjugu år om vilken hon inte sagt någonting. Men vi vet att gården såldes och köptes, och att dess ägare satte lejt folk att bruka och bebo den. Ett nytt skede började år 1908, då Selma återvände som ägare till Mårbacka. Detta skede, varunder gården utvidgades och blomstrade, slöt med hennes död 1940. Ett nytt skede har nu tagit vid. Där

arbetas som förr, både sommar och vinter, men i stora huset härskar nu Minnet.

Många svenska gårdar har blivit utförligare beskrivna men säkert ingen mera åskådligt. Gårdens sista ägarinna hade en sällsam förmåga att minnas synintryck, att återge dem och låta det förflutna uppstå på nytt. Med hennes hjälp kan man gå på Mårbacka och återskapa dess utseende under olika perioder. Där ligger gården i stilla fred under morgonljus och fruktblomsregn, där tjuter vargarna inpå knutarna under skydd av vintermörkret. Vi känner gården under uppgångstider med fulla lador och visthusbodar såväl som under nedgångstid med dess tappra kamp mot missväxt och missmod. Vi ser den åldras med åldrande ägare och bli ung på nytt då ett ungt folk drar in.

Vad är det för en gård som ligger på en strand men inte vid en sjö? Svaret är Mårbacka, det vet var och en som minns *Liljecronas*, läs Lagerlöfs, *hem*, ty så står gårdens läge beskrivet där. Vi ombedes tänka oss en lång smal sjö som ligger mellan två långa skogsåsar. Norr ifrån rinner en liten blank älv in i sjön och lämnar den i söder. Stränderna går ut i långa vikar och bukter, där springer fram smala, fina uddar och små holmar ligger ute i vattnet. Runt kring sjön ligger gårdar i en ring och en av dem är Mårbacka.

Emellertid är det bara själva sjön vi behöver tänka oss, ty allt det andra finns där ännu i dag. Ramen finns kvar, men spegelglaset är borta, strandkonturen är kvar, men sjön är försvunnen.

Det finns oräkneliga uttorkade dalgångar i Sverige som

blivit odlad bygd, och enbart av den orsaken kan Mårbackas egen lilla dal öster om Fryksdalen inte påräkna något intresse. Svensk odlingshistoria kan vi följa lika bra eller bättre på andra gårdar. Den öppna jorden vidgas, läggs igen, vidgas på nytt, gamla fästningslika byggnader rivs och nya större byggs upp, sädesslag, husdjursraser och odlingsmetoder avlöser varandra, självhushållet utvidgas till största fulländning och sönderfaller sedan bit för bit, skifte och avsöndring förvandlar ägornas ursprungliga gränser, isoleringen bryts och världskonjunkturernas tidvatten rullar in och drar sig tillbaka.

Allt detta är oss välbekant, men *ett* säreget drag har dock denna gård, och det är att den redan under tredje ägarens tid i början på 1700-talet blev prästboställe men samtidigt förblev en gård i enskild ägo. En gård som gick i arv, inte från far till son utan från prästmor till prästdotter och så prästdotter igen i fyra led. Enbart detta skulle heller inte räckt att göra Mårbacka berömt. Denna kvinnolinje väcker vårt intresse av den anledningen att genom den tvinnades traditionen fyrtrådigt samman till stor hållbarhet, så att materialet var redo då mästerväverskan skulle börja sätta upp sin väv.

Den första husmoder på Mårbacka som vi vet något om var gift med gårdens andre ägare Brynte. Hon hade 1682 fått en son som döptes till Olof, kanhända efter Norges helgon som också var Värmlands. Han ansågs som arvtagare till fädernehemmet, och det blev han också, men han blev därjämte präst och kaplan i Östra Ämtervik.

Selma har själv berättat hur det gick till att bondsonen blev präst.

På Bryntes och hans hustrus tid oroades mårbackafolket av en Sunnepräst som spökade efter döden. Han hade begått brottet att genom hårdhet driva en av sina drängar till självmord, därpå hade han, vilket var värre, skurit ner självmördaren med egna händer och slutligen, vilket var allra värst, visat ämterviksborna den missaktningen att i sitt orena tillstånd förrätta gudstjänst i Ämterviks kapell. Till straff för detta hade han blivit ihjälslagen av förgrymmade sockenbor, vilka låtit honom ligga på sina gärningar där han fallit. Det råkade vara vid Vilarstenen som än i dag ligger intill landsvägen strax söder om Mårbacka. När gårdens folk var sent ute en lördagskväll passade han alltid på. Han hade den otrevliga vanan att hänga sig på ryggen på vandrarna, så att de dignade av trötthet innan de kom hem.

Bryntes hustru uppsökte modigt spöket en natt och träffade en överenskommelse. Om prästen slutade upp med att oroa Mårbacka, så skulle hennes son Olof få bli en kyrkans man. Båda parter höll avtalet. År 1720 kom Olof Brynteson tillbacka till Mårbacka men nu som präst under namnet Morell.

Lagerlöfarna har alls ingenting att göra med Mårbackas prästgårdsskede, ty det tog slut då de gifte in sig på gården. Men egendomligt nog härstammar de likväl från en präst som före Olof Morell bott i Östra Ämtervik. Denne hette Magnus Schivedius men kallades enligt tidens sed herr Måns till Östanås efter den gård där han bodde. Han prästvigdes 1637 och tog sig av daga med en pennkniv 1674. Det slår en ju genast att både självmordet och den våldsamma döden går igen i historien om den spökande

prästen som Bryntes hustru lyckades betvinga. Selma Lagerlöf kände mycket väl till det öde som övergått Lagerlöfarnas stamfader, men hon nämnde aldrig något om det skugglika möte mellan hennes fäderne- och möderneslägt som sägnen arrangerat hundra år innan de förenades genom gifte.

Den olycklige Schivedii söner tappade emellertid ingalunda modet. De lade av namnet, kallade sig Lagerlöf och försvann från trakten. Arvika blev nu släktens fasta punkt. Där finner vi Lagerlöfar i flera generationer som kyrkoherdar i Arvika och prostar i kontraktet. De tre första var Selma Lagerlöfs förfäder, sedan viker en gren av släkten ner till Mårbacka. De gifte alla upp sig i ämbetsmannaklassen, den tredje i ordningen, Daniel Johan, fick prostdottern Brita Seidelia till fru. En syster till henne gifte sig också med en präst och blev mor till Esaias Tegnér. En av prosten Lagerlöfs och prostinnan Britas söner, Daniel, kom att välja ett världsligt yrke. Han hade blivit faderlös vid 8 år och skulle enligt Selma Lagerlöf till förmyndare ha fått brukspatron Bengt Reinold Antonson, han som i Gösta Berlings saga heter vackre Altringer. Jag törs inte säga om Selma här följer sanningen eller gett efter för sin böjelse att länka ihop förunderliga öden. I varje fall är det ett historiskt faktum att samme Daniel Lagerlöf i tidens fullbordan blev förmyndare för Antonsons vackra väninna, lagmanskan Sandelin på Öjervik, mera känd som majorskan på Ekeby. Dikt och verklighet betygar enstämmigt att den unge Lagerlöf blev bruksförvaltare på Kymbergs bruk vid norska gränsen och så småningom

gift med arvtagerskan till Mårbacka Lisa Maja Wennervik.

Hans far, farfar och farfars far, alla tre prostar i Arvika, hänger nu med prostinnor på mårbackasalongens väggar, sedan Selma hittat dem under en av sina bilfärder och beställt sig kopior av dem. På salongsväggen finns dessutom ett fjärde prostpar från Arvika, nämligen en farbror till Selmas farfar, den vänsälle prosten Erland Lagerlöf och hans hustru Agneta Troili. Denna fula, strumabehäftade prostinna hade tre angenäma döttrar. De var på mödernet kusiner med Anna Lisa Lilljebjörn, och hennes fästman Erik Gustaf Geijer talar ofta om dem. Ett par av dem skrev vers och den ena, mamsell Stina, är till och med känd av sena tiders barn genom den en gång så populära visan: "Månen vandrar på fästet blå och blickar in genom rutan". Nog fanns det litterära förmågor i lagerlöfska släkten före Selmas tid.

Om vi nu efter denna utflykt till Lagerlöfarna i Arvika återvänder till den första prästen på Mårbacka, så kan det omtalas att Olof Morell som hustru förde in på gården prostdottern, högäreborna matronan, madame Katarina Hesselgren. År 1755 tog deras dotter Elisabeth Morell husfrudömet i arv, då hennes man Erik Lyselius flyttade in som präst i församlingen. Deras dotter igen, Maja Kajsa Lyselia, gifte sig med pastor Erik Wennervik, han som anlade den vackra trädgården och byggde upp den manbyggnad i vilken Selma Lagerlöf skulle födas en gång. Deras dotter Lisa Maja, Selmas farmor, var den fjärde i denna arvsföljd. Hon bröt visserligen med traditionen så till vida att hon gifte sig med ovannämnde förvaltare La-

gerlöf och inte med hans bror prästen som påtänkt var. Men hon satt orubbligen kvar på Mårbacka till sin död 1864, trots att mannen första tiden hade sin anställning långt därifrån. Och mycket tyder på att hennes ogifta dotter Lovisa utövade åtminstone halva husmorsmyndigheten från kökskammaren även under Selmas föräldrars tid. Det var hon som stod för själva hushållet, det var hon som klädde brudarna i Östra Ämtervik som hennes mor, mormor, mormors mor och mormors mormor hade gjort. Hon tillhörde en av de gamla herrgårdssläkterna i Fryksdalen, vilket hennes svägerska, fru Louise Lagerlöf, inte gjorde, och åtnjöt redan därför en viss ställning, även om hon aldrig gifte sig och så småningom blev fattig. Hon fick också flaggning på halv stång, stort begravningsfölje och långa personalier, då hon återvände till hemtrakten för att bäddas ner i familjegraven.

När Selma och Gerda Lagerlöf följde faster Lovisa till Östra Ämterviks kyrkogård år 1907 på våren, besökte de Mårbacka, och därmed var gårdens och Selmas öden åter förenade. Så blev hon i denna enastående kvinnolinje den sjätte och sista, den oåterkalleligen sista av samma blod.

Ett stort stamträd har blivit upprättat som bär flera av de berömda värmlandssläkternas namn på sina grenar, även namnen Geijer och Tegnér. En av dessa grenar slutar med Anna Maria Lenngren 1817, en annan med Gustaf Fröding 1911, en tredje med Selma Lagerlöf 1940.

Medan mödrar och döttrar under århundradenas gång arbetade vid varandras sida och avlöste varandra, för-

Lovisa Lagerlöf, som bodde i kökskammaren på Mårbacka.

djupades deras kunskap om gården, och samhörigheten med den slog allt djupare rötter. För oss, Selma Lagerlöfs läsare, står hennes farmor, Lisa Maja Wennervik, som bärare av den tradition vilken var bofast på gården. Vi tycker det var tur att så många hinder stod i vägen för giftermålet med Daniel Lagerlöf, att det blev en hel roman därav. En olycka var det däremot att Selma avstod från sin plan att göra denna bok till den första i en släktcykel. Den romanen blev aldrig skriven som skulle ha handlat om hur Lisa Maja sedan hon fått sin Daniel, i många år med okuvlig undergivenhet och segervisst tålamod kämpade mot hans splittring i känslor och intressen och mot den melankoli han hade gemensam med kusinen i Växjö, biskop Tegnér.

Då landsflyktens år var förlidna, planerade Selma att koncentrera sin diktning kring forna tiders Mårbacka. Om kritiken styrkt henne däri i stället för att klappa henne på axeln för att hon skrev snälla böcker, så hade mänskligt att döma en familjekrönika blivit till, vilken skulle omfattat den nu orörda epoken mellan slutet på Liljecronas hem och början på Gösta Berlings saga. Det vill säga den tid, då majorskan ännu var ung och vackre Altringer i livet...

Då pastor Wennerviks röda envåningslänga i början på 1920-talet byggdes in i ett större Mårbacka, skapades en magnifik herrgård, men Selma Lagerlöfs barndomshem plånades nästan ut därvid. Söker vi efter den gamla sängkammaren, där farmor Lisa Maja brukade sitta och be-

rätta sagor för barnen Lagerlöf, finner vi en salong, full av hedersgåvor. Med hjälp av planritningen till det gamla Mårbacka, kan vi dock finna det hörn där farmors svängda soffa stod och dit fyraåringen Selma bars den tiden hon inte kunde eller trodde sig om att gå. Det var där släktarvet överantvardades, eller rättare, där denna mottagliga barnasjäls rika möjligheter formades, så att den blev i stånd att ta emot och förvalta sitt arv.

Kanske skedde denna överföring helt omedvetet från farmors sida, kanske anade hon att hon blivit utsedd till något mera betydelsefullt än att hålla ungarna i styr med sagor några timmar på förmiddagen. Lisa Maja hade behållit vissa för de tidiga människorna utmärkande själsförmögenheter som numera försvunnit, därför att det inte finns bruk för dem när intellektet tagit överhanden. Dit hörde förmågan att någon gång med hjälp av varsel och dröm skynda från det förflutna, där man uppehållit sig, förbi nuet in i framtiden. Vi vet inte vad hennes aning sade henne om detta lyssnande barn som villigt följde med på så halsbrytande färder medströms och motströms på tidens flod. Men den lilla reskamraten hade ett par sällsamma blå ögon, det vet vi, som speglade allt vad som hände under färden.

När soffhörnet blev tomt och rösten tystnat, trodde den otröstliga Selma att farmors underbara värld var för alltid stängd. Men så var det inte. Dörren öppnades under sådana dyra ögonblick då gynnsamma omständigheter befordrade högsta koncentration kring något ämne som tillhörde farmors värld eller som var nära besläktat därmed. Och då satt gammelfrua där igen i sitt soffhörn ...

Selma trodde att de döda hjälpte henne och att hon var ett språkrör för dem. Under lärarinnetiden skrev hon:

Min gamla farmor som är död och borta
Skall sitta vid min sida och förtälja
Var gång mitt minne komma vill till korta.
Jag skall ej ord ej tankar välja,
Det gör min farmor som är död och borta.

Och det var inte bara ett talesätt...

Vad var det för en värld som Selma hann införliva med sina barndomsintryck? Hur såg den värld ut, där hon sedan alltid kände igen sig, så som vuxna känner igen sig i sitt barndomshem, även om de mellan sina besök hinner glömma hur där ser ut?

Många skulle kalla den en fattig värld, emedan den var mer än vanligt oberörd av de idéer som i tur och ordning erövrade de bildade skikten i Sverige. I farmors och Gösta Berlings unga dagar förde C. J. L. Almquist med sig till Värmland lösenordet: tillbaka till jorden och till Gud i naturen. Om detta lösenord nått kvinnorna på det avsides Mårbacka, skulle de ställt sig blankt oförstående, emedan de aldrig hört talas om någon strömning i motsatt riktning som motiverade ett tillbaka.

Deras värld var ytterligt begränsad i omfattning, den inneslöt kanske inte mer än Fryksdalen. Men den hade en sådan djupdimension att den stod i förbindelse med det underjordiska vattensystem, där mänskligheten av ålder badat sina rötter. Detta är just den farled där sagor färdas runt jorden, och även Selmas sagor följde den leden på

sina vägar från Mårbacka till Grönland, Indien, Kina och Peru.

Inte bara med djupet utan också med höjden var denna värld förbunden. Selma har efter hörsägen berättat om sin farmor, att hon önskade få komma upp i en predikstol och predika. Då prosten i församlingen en gång ställde henne inför frågan vad hon hade att förkunna, sade hon sig vilja uppmana människorna att betrakta stjärnorna. Nästa söndag höll prosten själv en vacker predikan om den moraliska uppbyggelse man kunde få ut av stjärnhimlen. Men farmor var inte nöjd med hans predikan och lät honom förstå det efteråt. Hennes dotter Nana tydde detta som ett oresonligt missnöje över att han lånat hennes idé. Men det kan ju hända att han missförstått den. Varken prosten, Nana eller Selma tycks ha drömt sig möjligheten av att farmor velat påminna om den gamla seden att av stjärnornas ställning hämta anvisningar för det dagliga arbetslivet. Men det förefaller helt naturligt att det var detta hon menade, fast hon aldrig fick fram det.

I farmors värld fanns inga döda ting, även om man i hastigheten nämnde stenar, hus och verktyg så. Guds skapade värld var en enda stor familj, vars medlemmar alla berodde av varandra. Det var lyckligt när harmoni rådde inom familjen, men det var illa ställt då människorna uppförde sig så att naturen måste sörja över dem. Allt var besjälat och alla inom släkten lydde samma lagar, inte ens människorna, som var de främsta, kunde sätta sig över dem. Jord och växter, djur och människor var nedsänkta i samma osynliga flöde, dess vågor förmedlade ett hemligt kraftutbyte mellan dem.

Liksom människan var medveten om naturens skönhet, så ock naturen om människornas. På sin ritt ner mot Fryken omges den vackra Lisa Maja av ämtervikspojkarnas beundran och precis samma tillbedjan läser hon i den stolta näckhästens ögon. Djuren ingriper i gårdsfolkets öden vid kritiska tillfällen, till hjälp för den de tycker om och till ofärd för de onda. Träden har rent personliga förhållanden till folket som lever under deras hägn. Äppelträden slår ut sin blom just i det ögonblick då Lisa Maja ser sig om efter något vackert att visa sin motsträvige fästman. I de band som binder gårdsfolket samman med djur och åker finns ett mystiskt personligt inslag, som skulle endast de och inte vem som helst ha rätt att meja gräset, skörda frukten och utvälja sig slaktdjur om hösten. Att på så sätt ta sin del i ersättning för arbete och vård är rätt, men att lämna en gård åt förfall är en förbrytelse. När Mårbacka säljs skriver Selma, att det är som vore en anförvant mördad. Hon känner sig som en missdådare inför träden och ville på knä be fälten om förlåtelse för den skam som övergår dem. När sådana uttryck kommer i hennes mun, är de redan bild och omskrivning, men en gång har de haft en mening och det vet hon.

Hon vet att människorna en gång tänkt i bilder inte i begrepp, och själv håller hon sig av instinkt nära till detta universella språk.

Tomten är den trivsel som sammanbinder människor, djur och växter på en gård i arbete, samvaro och sömn. Trivseln vänder sig i vantrevnad, om man stör den med brutala ingrepp, ja en gård kan döda sin ägare om han sviker och förråder den. Gårdens goda värmländska humör,

något förhöjt genom smaksupar vid hembränningstillfället, är förkroppsligat i Storebocken som retas med prästfrua därför att hon inte förstår att glädje är lika viktigt som arbete. Selma själv såg en gång sin egen vrede som ett fjälligt vidunder på själens botten, och pubertetsårens retlighet blev en mask som kröp genom örat in i huvudet.

En undervattensflod blir synlig först då den sjö sänkes genom vilken den flutit. Om Selma Lagerlöf varit inplacerad i släktkedjan århundraden tidigare, innan ännu det osynliga flöde torkat ut i vilket människorna rörde sig, skulle hon ha befunnit sig i sitt eget element och alls inte blivit uppfattad som något artskilt och unikt.

Om Selma under medeltiden hade förklarat, som hon senare gjorde, att snille bestod i mottaglighet för de strålar av förnuft som upplyser världsalltet, och att hennes uppgift var att sprida dessa strålar till dem som inte själva kunde ta emot dem, så skulle ingen känt förvåning inför denna utvaldhet. Hennes gåvor av fjärrsyn, fjärrhörsel och fjärrverkan skulle ha framkallat vördnad eller skräck, emedan de var starkare än andras, men ingen skulle ha hittat på att kalla henne fantasimänniska. Det som vi kallade hennes sagovärld skulle ha varit verklighetens värld både för hennes åhörare och för henne själv. Hon kunde ha blivit en prydnad, attraktionskraft och stolthet för ett rikt kloster, som det hände de två medeltida författarinnorna Hroswita och Hildegard av Bingen. Dess abbedissa skulle skyddat hennes arbetsfrid

och öppnat dörrarna för de framstående män som sökte hennes umgänge och inspiration. Medan hon nu kom in i Svenska akademien först vid 56 års ålder, skulle hon på medeltiden mycket förr ha tillhört ett utvalt sällskap av lärda personligheter och inte behövt vara ensam kvinna där.

Om hon levat under 1800-talets förra hälft, skulle hon genast ha varit en mera sällsam och sällsynt företeelse. Sagosamlare skulle ha uppsökt henne för att i rent vetenskapligt syfte rädda minnet av en försvinnande vidskeplig föreställningsvärld. Liksom den anonyma bondkvinnan från Hessen dikterade för bröderna Grimm den största och bästa delen av deras sagosamling, så skulle Selma ha fått bestå stoff åt intresserade forskare. Och som det då var ännu sämre ställt med rätten till andlig egendom än vid början av Selmas författarbana, skulle hon ha rönt sin tyska kollegas öde och råkat i stort armod som barmhärtiga människor väl kunde lindra men ej avhjälpa.

Nu kom hon att leva i övergången mellan 1800-tal och 1900-tal, det vill säga i en period då människorna med nervös iver avlägsnade sig från det förgångnas värld och lösgjorde sig från den kunskap och livsuppfattning deras förfäder ägt. På grund av särskilda omständigheter tillhörde Selma den försvinnande världen, men hon var samtidigt ett barn av sin tid, och tillhörde alltså två världar med en dubbelinställning till dem båda.

Man kan tryggt säga att hon aldrig fullföljde någon medvetet uppgjord plan för sitt författarskap. Men hon var tidigt klar över att hon tillhörde den klass av förfat-

tare vilkas uppgift är att skriva för framtiden och att förbinda släktleden med varandra. Därför undvek hon ämnen som endast rörde nutidsmänniskor och endast kunde förstås av dem. Det var inte uteslutande inom gammalfruas värld som hon fann sina motiv, men därför att hon var förtrogen med hennes värld kunde hon känna igen det universellt mänskliga i jerusalemsfararnas hemsocken likaväl som i Antikrists Diamante, i Margareta Fredkullas Kungahälla och i Nils Holgerssons Västra Vemmenhög.

För att få mesta effekten ur hennes sensationsfria privatliv har man betonat det egendomliga i att sagoförtäljerskan i vardagslag stod med båda fötterna på jorden och helt hörde verkligheten till. Det är nog riktigt, men verkligheten hade för henne många olika skikt, och under sin åttiåriga vandring på jorden såg hon mycket där som andra inte såg. De döda, som en gång levat där, fanns fortfarande kvar för henne, deras verklighet var hennes och liksom de en gång känt sig förbundna med kosmos och påverkade av dess inflytande, så också hon. Hon skilde inte strängt på sin vardagsvärld och sin diktade värld, de flöt ihop för henne som delar av samma verklighet, dock skiftade belysningen och framhävde med olika styrka den ena eller den andra av dem.

Hon motsade aldrig dem som beundrade henne som fantasimänniska med förmåga att föra läsarna bort från verkligheten, men det kan ju ha varit därför att hon aldrig rättade några föreställningar om sin person. Vi vet inte ens om hon brydde sig om att reda ut begreppen för sig själv, eller om hon erkände sin släktskap med de tidiga männi-

skorna, om vilka de äkta sagorna berättar att de alltid stod med fötterna på jorden och hörde verkligheten till långt mer än vi. Kanske visste hon att det var med deras ögon hon såg i sina inspirerade ögonblick och deras förnimmelseorgan hon lånade som instrument i diktens tjänst, men hon har inte sagt så.

Vad behövde hon för oss redovisa sin ingivelses gåtfulla art? Hon var till för att vi skulle ha något att fundera över. Hon var till för att rädda åt oss vad räddas kunde av ett förskingrat arv.

MÖTE MED TILLVARON

Gränslandet Värmland var svenskt uppmarschland mot Norge under det krig som föregick Norges förening med Sverige 1814. Ehuru kriget var kort blev dess följdolyckor: epidemier, fattigdom och oreda, långvariga i Värmland, därom har även Selma Lagerlöf vittnat. Trygghet vid gränsen i väster var emellertid säkrad, för alltid, trodde man då. Omställningen till fredligt arbetsliv underlättades genom den högkonjunktur som järnhanteringen fick på 1820-talet. Den ledande industrimakten England hade obegränsat behov av stångjärn, och Värmland hade särskilda förutsättningar att kunna framställa detta halvfabrikat: god tillgång på malm, på skog att förvandla till kol som användes vid färskningen, på vattenkraft och dessutom på yrkesränade arbetare.

När konjunkturen dalade efter ett par årtionden, blev det inte mer så fördelaktigt som förr att äga järnbruk och stånghammare, särskilt om bruket var litet och låg illa till. Men det var fortfarande fint att vara brukspatron, och om t. ex. en förmögen handelsman köpte sig ett bruk, tog han därmed ett stort steg uppåt i socialt anseende.

Den rike handlanden Wallroth i Filipstad torde ha tagit även den fördelen med i beräkningen, då han köpte

Gårdsjö bruk öster om Mårbacka. Så snart han fått sitt bruk och sin titel, kunde hans döttrar vänta sig friare ur högre medelklassen, och de kom också. En av dem var den unge löjtnanten Erik Gustaf Lagerlöf från Mårbacka, son till regementsskrivaren Daniel Lagerlöf och hans hustru Lisa Maja Wennervik. Louise Wallroth, den nya bruks-patronens äldsta dotter, sade ja till Erik Gustaf och gifte sig med honom 1849.

Så länkades den gamla traditionsrika mårbackasläkten samman med den livskraftiga och uppåtgående familjen från Filipstad.

Det unga paret bodde i tre år på Gårdsjö, men flyttade efter regementsskrivarens död till Mårbacka. Då löjtnanten övertog gården erhöll han i present av svärfadern ett stort område omkring ån Ämtan som förut tillhört Gårdsjö.

År 1858 föddes Selma Lagerlöf på Mårbacka. Det var det året som brittiska kronan officiellt övertog väldet i Indien och U. S. A. lyckades tvinga Japan till ett handelsfördrag. Ungefär samtidigt bombade sig Frankrike till stödjepunkter i Indokina, och allt detta skedde för att skaffa arbete åt en växande befolkning, råvaror åt maskinerna och avsättning för deras produkter.

I Europa erövrade maskinen alltmera marknaden och tryckte sin prägel på det mänskliga tänkandet. Världsbilden skapades om. Alla som följde med sin tid visste att i universums mitt satt en maskin, vars själlösa arbete var lätt att överskåda, förutse och fånga in i formler. Mönstret för människans livsstil blev den snabba, precisa, effektiva produktionen av ensartade varor.

På Mårbacka hade man ännu inte begrepp om väldigheten av denna omdaningsprocess, men vissa känningar kunde man inte undgå. Om världsalltet verkligen varit maskindrivet, skulle gammelfruas värld och Stormoguls välde ha utplånats lika grundligt. Men det oförutsedda drev fortfarande sitt spel i världen, och därför gick det inte riktigt så.

Vad talade man om på Mårbacka vid den tiden? Kanske om husfaderns diknings- och odlingsföretag som bemöttes med misstro av de infödda mårbackafruntimren? Troligare om hur tråkigt det var att kung Oscar I blivit sjuk och att kronprins Karl ansågs hågad för det äventyrliga företaget att motsätta sig Tysklands utvidgningsplaner mot Danmark. Diskussionen om tvåkammarriksdag i stället för ståndsriksdag lär inte ha berört damerna åtminstone, men det pågående unionsbråket kunde alla voja sig över. Den norska motspänstigheten var inte populär på Mårbacka och följaktligen inte heller den norska litteraturen. Först ett stycke in på 70-talet lät man sig besegras av Björnson. Man närde sin själ med mästerverken från den svenska litteraturens guldålder och man väntade på andra delen av Fänrik Ståls sägner. Man levde i behaglig okunnighet om att Darwin lade sista handen vid en bok om Arternas uppkomst och att Viktor Rydberg grubblade sig fram till sin uppfattning av Bibelns lära om Kristus.

Det är möjligt att husfadern en dag kom ut i kökskammaren och berättade att nu hade prinsessan Eugenie begagnat sig av den nya rätten för ogift kvinna att bli myndig och att han tillade: myndig kan du också bli syster Lovisa, om du vill gå till kungs. Om mamsell Lovisa frågade vems

påhitt detta var, kan han ha svarat att det var mamsell Fredrika Bremers.

Det vore inte lätt och är heller inte nödvändigt att göra något märkvärdigt av Selma Lagerlöfs föräldrar. Aldrig skulle de eller mårbackafamiljen överhuvud blivit kända utanför det närmaste grannskapets gränser, om där inte den 20 november på kvällen råkat födas ett flickebarn under så starka stjärnor. Hon var inte bara sina föräldrars dotter. Alla generationer som levat på gården, alla förfäder av värmländskt och främmande ursprung, vilka invandrat på Mårbacka med Daniel Lagerlöf, hade sin del i den blomma som slog ut på släktens träd.

Av de gamla på gården lärde Selma tidigt att förstå denna samhörighet mellan generationerna.

Genom dem fingo vi liksom reda på var vi hade vår plats i världen, skrev hon i ett förord till Släktens bok av C. E. Åkerhielm. *Vi märkte att vi var skott på ett gammalt träd som vuxit sig stort långt före vår tid och att vi aldrig kunde bli annat än grenar och frukter på just det trädet. Vi var ivriga att veta av vad slag trädet var, om det brukade bära god frukt eller sur och bitter.*

Sophie Elkan skrev en gång, sedan hon länge varit Selmas vän, till Betty Warburg att Lagerlöfarnas Gösta Berlinglynne och Wallrotharnas ingmarssonska betänksamhet balanserades hos Selma på ett harmoniskt sätt.

Vad Selmas mor beträffar hade hon den utskjutande underläppen gemensam med Ingmarssönerna, vidare sin arbetsamhet, sin svårighet att uttrycka sig och en smula av ett sjätte sinne. Men fanns det kavaljerslynne hos Lagerlöfarna? Släkten kunde uppvisa både lyckade och förolyc-

kade präster, både lärda män och tappra krigare och överhuvud en stor procent original. Men när den kom till Mårbacka blev den ju inympad på den rotfasta och jordförbundna stam som levde där. Hos löjtnant Lagerlöf fanns det kvar så mycken dårskap som behövdes för att han skulle förstå sig på kavaljererna. Den första av de två kavaljersgenerationer han kände till levde ännu då han föddes, det var efterkrigstidens förlorade generation som deklasserats när Sverige deklasserats till fredlig småstat, men som inte ville finna sig i att äventyrens tid var slut för den som för Sverige.

Hellre än att resignera och arbeta lät sig kavaljererna försörjas av dem som arbetade. De fördrev tiden med så pass överdådiga upptåg som kan tillåtas före detta militärer under fredstid. Därmed lyckades de fästa uppmärksamheten på sina personer, driva upp sällskapslivets puls samt hålla dansen och tungorna i gång. De fick kvinnohjärtan att klappa och löste den sorgbundenhet som fördystrade värmlänningarnas muntra lynne efter alla nederlag och alla förluster genom sjukdom och nöd.

Den andra generationen var en blekare upplaga av den första.

Det var gamla fattiga officerare som åkte fram till förstutrappan efter uråldriga hästar i rangliga karrioler, berättar Selma. *De stannade kvar och gästade i veckotal, och om kvällarna då toddyn satt mod i dem, började de berätta om den tiden då de dansade utan strumpor i skorna för att fötterna skulle synas små, då de brände sitt hår och svärtade sina mustascher.*

De berättade också om sina mera lysande föregångare, kanske blandade de ihop sina egna äventyr med deras, alldeles som Selma sedan kom att göra.

Löjtnanten beundrade som äkta värmlänning de muntra och tragiska äventyrare som under hans fars tid med stora gester spelade sina roller som desperados. Men han visade sig också som äkta värmlänning då han övade gästfrihet mot deras blekare efterföljare. Och det gjorde han på en tid då de mötte föga förståelse på andra håll.

Fastän beundrare av kavaljererna var han själv ingen kavaljer av Gösta Berlingtyp. Så länge Selma levde och kunde värja sig för sina levnadstecknare, förnekade hon energiskt att det var minnet av fadern som givit Gösta Berling hans glans:

Han var inte så där lysande. Han var godmodig, småtrevlig, småborgerlig. Genom sin sorglöshet, gästfrihet och vänliga värmländska lynne kan man nog säga att han var en kavaljerstyp, men inte en Gösta Berling.

Då hennes tyske biograf professor Walter Berendsohn, blott kände sig styrkt i sin uppfattning av hennes invändningar, gjorde hon ett nytt försök. Hon erinrade honom om att då hon först mindes fadern, *var han redan en ganska fet, medelålders herre med stort helskägg och glasögon.*

För att förstå hur förkrossande detta argument var, måste vi komma ihåg att Selma ärvt den värmländska dyrkan av skönheten, särskilt den ungdomliga och den manliga. För henne var Gösta Berling framför allt annat poeten, och poesi utan skönhet kunde ej tänkas. Det fanns spår av förgången skönhet och stil även hos de gamla kavaljersfigurer Selma såg i sin barndom. Men bakom faderns

fetma, glasögon och helskägg kunde hon inte upptäcka någon Gösta Berling, och han fanns där för resten inte heller.

Hans livsmål var nyttobetonat. Han ville göra Mårbacka till en betydande egendom, öka dess areal och avkastning och sålunda sörja för de sina. På denna uppgift lade han ner ett stort intresse och hela sin hustrus förmögenhet. Slutresultatet av hans livsarbete blev dåligt, men det berodde inte på bristande god vilja.

Löjtnant Lagerlöf var en vardagstrevlig person och en charmerande värd då det kom främmande. Han rev väl vårdslöst bland de gamla 1600-talshusen på gården, även den gamla lagårn som det var lycka med, men han rev inte sönder den stämning i vilken Mårbacka låg inspunnet. Under Selmas barndom låg den ännu kvar så stark att den påverkar oss tvärsigenom tid och trycksvärta. Det är en säregen dager över Mårbacka, varierande från årstid till årstid, men alltid lika betagande. Dofterna från höet på skullen, säden i bingarna, skinkorna i visthuset, kaffet i köket och de nyutsprungna popplarna på gårdsplanen förenar sig till Mårbackas mättade atmosfär.

Vid den tiden på året då Selma föddes, låg den lilla gården under det fallande mörkrets och de goda vintervanornas förtrollning. De sista havrelassen hade rullat in, höstbruket var färdigt och tröskningen i gång. I matboden fanns samlat vinterbehovet av säd, ärter, böner, frukt, ost, saltat och rökt kött, i vävkammaren låg linbuntarna färdiga att spinnas. I den tystnad som fallit över tillvaron sedan man hämtat sig från marknadsglädjen, hördes spinn-

Louise Lagerlöf, f. Wallroth.

Erik Gustaf Lagerlöf.

Selma Lagerlöfs föräldrar.

rockar och brasor ackompanjera sångernas och samtalens melodier.

Mårbacka befann sig i en lycklig och blomstrande period. Än fanns det arv att ta ut i förskott hos svärfar Wallroth. På gården rådde fred mellan husbondfolket och de gamla trotjänarna, och fred rådde i familjen. Den vardagskloka fru Lagerlöf hade avstått från att yrka på husmorsväldet i Mårbacka köksavdelning. Hon hade låtit gammelfrua och faster Lovisa regera där som förut med hjälp av den gamla hushållerskan, vilken kommit inblåsande i köket en yrvädersdag på den tiden då ännu Raklitza regerade som prästfru på gården.

Själv åtog sig husets fru översynen av spånad, vävnad och sömnad. De viktigaste uppgifterna i Mårbackas självhushåll sköttes alltså av två departement, det ena med säte i kökskammaren, det andra i sängkammaren, medan husfadern höll till i kontorsbyggnaden. I den trevliga matsalen träffades departementscheferna, inte bara vid de fem måltiderna utan också till samvaro med handarbete, högläsning, musicerande och historieberättande.

Det var historier från vintern och historier från sommaren, säger Selma, *jag vet knappt vad jag skall tänka på därhemma som ej åtföljdes av sin historia. Där följde en sägen med den ramlösa oljefärgstavlan som hängde i en mörk vrå på vinden, och en annan med gårdshunden då han började tjuta ute i nattmörkret. Vid ett dödsfall kom alltid en viss bestämd historia fram, och på samma sätt var det då någon gick åstad och gifte sig. På hösten, då äpplena plockades ner, kunde man vara säker om att få höra talas om den stora astrakanstölden i farföräldrarnas tid, och ännu*

aldrig hade det hänt att plogen på nytt börjat skära fåror i åkern, att stararna fyllt luften med pipande, att tranorna gått och trumpetat nere på myren, att det blivit vår med ett ord, utan att man fått höra historien om grågässen.

Då Selma föddes hade historien om gåskarlen som följde med vildgässen på våren redan haft sin säsong. Vilken historia hörde till slutet på november? Kanske var i årets cykel plats lämnad för historien om Selma Lagerlöf.

Det fanns förut tre barn i familjen, därav två pojkar. Den äldste, Daniel, var gammal nog att ha visat sin läsbegåvning, och på grund därav hade han blivit omhändertagen av morföräldrarna i Filipstad. Johan var för liten att ha visat den brist i begåvningen genom vilken han längre fram i livet mot sin vilja skulle komma att stegra moderns, systrarnas och faster Lovisas ekonomiska svårigheter till något som närmade sig rena misären.

Det fanns också i huset en liten söt och behändig flicka vid namn Anna. En späd dotter hade dött för de äkta makarna. Det barn som väntades bör, såvitt man kan förstå, ha väntats med glädje.

Ödet hade redan rört vid dess höftled, men det kunde ju ingen ha en aning om.

UNDRET

De som synade den nyfödda kunde inte märka annat än att hon var välskapad om än liten och ömtålig. Ingenting särskilt observerades på flickan under de tre första åren av hennes liv. Hon höll sig mest stilla, men man tänkte att det berodde på att hon var för klen och späd att rasa omkring. Redan under fosterstadiet hade det emellertid hänt detta barn något betydelsefullt. Den vänstra höftpannan utvecklades inte normalt utan blev abnormt grund och sluttande. Därav följde att ledkulan, som skulle gänga mot den, inte fick något säkert fäste. Den gled ur och stödde i en gropformig fördjupning som den skaffade sig på utsidan av höftbenet ovanför den tomma höftpannan. Vänstra benet måste därför bli för kort, och detta var orsaken till den hälta som svårt besvärade henne under hela livet.

Detta lyte behöver inte utesluta en kvinna från moderskap. Men att det reser hinder mot äktenskap är självklart.

Selmas egna minnen av tillvaron börjar med den dramatiska upptäckten av hennes lyte.

Stora personligheter borde egentligen träda in i tillvaron på ett sätt som ger levnadstecknaren tillfälle att påpeka hur arten röjes hos de unga. Men det sker inte alltid så. Fredrika Bremer var ingenting bättre än en liten

pyroman, och Selma Lagerlöf visade en skicklighet i att använda konjunkturerna som inte bådade särskilt gott. Så liten hon var förstod hon att utnyttja sin gåtfulla förlamning till att samla den förskräckta familjens medlidande omkring sin person. Med ett enda drag satte hon den tidens regler för barnuppfostran och karaktärsdaning ur kraft. Hon tyckte om att vara hjälplös, därför att hon vann ömhet på så vis.

Från sin plats på barnjungfruns rygg blickade hon ner på sina syskon Johan och Anna som måste gå på egna ben. Ju mer det talades om hennes sjukdom, ju fler läkare och botekvinnor som rådfrågades, dess viktigare blev hon. En dag då löjtnanten var borta tillkallade gammelfrua, hushållerskan och barnjungfrun i samråd den beryktade trollkäringen från Högbergssäter. Finnbygden låg inte långt borta och man visste en hel del om finnarnas förmåga att öva både vit och svart, både välsignelsebringande och farlig magi. De kunde bota sjukdomar om de var välvilligt stämda, och de kunde sätta sjukdomar på dem de tyckte illa om. De kunde skicka skatorna på ogint folk, de kunde stämma blod och sätta eld på hus på avstånd, ty de kunde skicka sitt dubbeljag med ärenden om de ville, ungefär som Ingmar Ingmarsson gjorde när han räddade kolonien i Jerusalem. Det sades att Högbergssätersgumman kunde trolla liv i en kvastkäpp, och varför då inte i Selmas ben?

Det kunde gumman inte. Om missbildningen upptäckts i tid och behandlats rätt hade den kunnat botas, nu var det för sent.

Selma blev inte ledsen för det. Vid detta stadium tog

Selma Lagerlöf vid 8 års ålder med sin lilla kusin Elin Afzelius.

barnet gärna lamheten, därför att den inbringade henne ömhet.

Hade hon lidit av undernäring på ömhet?

Om man utgår från att Selma minns rätt om den tidpunkt då lytet gjorde sig bemärkt, bör katastrofen ha inträffat medan husets fru väntade sitt sista barn. Det framgår av Selmas skildring att hon var i hög grad överlämnad åt Back-Kajsa som var en hårdhänt och tanklös barnjungfru. Så länge den treåriga flickan förmådde att på egen hand kravla sig uppför den branta trappa som ledde till vinden och barnkammaren, fick hon också göra det. Det tycks inte ha funnits någon uppmärksam iakttagare som begrep att något var på tok, varken att trappan vållade henne svårigheter eller att barnens sängar borde lagas, eftersom de varenda natt föll i två delar, då barnen rörde sig häftigt under sömnen.

I somliga läkarböcker står att ett sådant lyte inte visar sig förrän i treårsåldern, i andra att den uppmärksamma modern snart märker att något är som det inte skall vara. Back-Kajsa märkte ingenting, och ingen annan heller.

Som fallet var upplagt, borde Selma ha blivit en börda för andra till sin död. Om en barnpsykolog yttrade sig om ett sådant fall, skulle han säga: låt den flickan komma under min behandling, annars flyr hon in i sjukdomen för alltid.

Men det var livet självt som tog henne under behandling.

Med den yngsta systern Gerdas ankomst till världen tog Selmas första glansperiod slut, och i över tretti år fick hon vänta på den nästa. Inte ens som ofärdig kunde hon

hävda någon härskarställning i familjen mellan den högt älskade äldsta dottern och den lilla nyfödda. Därmed blev Selma inte bra, men hon började längta efter att bli bra. Modern berättade långt senare att föräldrarna inte tyckte sig uthärda att ständigt följas av Selmas ögon som tiggde om hjälp till bättring. Och så beslöt sig den snälle familjefadern för en badkur i Strömstad till Selmas och hela familjens fromma.

Där i Strömstad kom det ögonblick då barnet till den grad glömde sig i sin längtan att se paradisfågeln som bevarade skepparen på fartyget Jakob från allt ont, att hon utan att tänka på vad hon gjorde, tog sina ben i bruk och skyndade före de andra till kajutan.

Från det ögonblicket övergav hon för alltid att söka komma sig fram genom hjälplöshet. Men till sin död fick hon lida av sitt lyte, och det mer än någon har vetat. Inte underligt att paradiset för henne blev ett ställe där man slapp använda sina fötter.

På gamla dar berättade hon historien stillsamt och med ett självironiskt tonfall. Men när man vet vilka verkningar livets händelser utlöste i hennes inre värld, anar man vad det måtte ha betytt för henne att själv få uppleva ett helbrägdagörelsens under. Ty det var ett under. Ena minuten ett litet ofärdigt knyte som likt ett kolli befordras till kajen och uppför fallrepstrappan till fartyget Jakob. Nästa ögonblick en ivrig och lycklig liten flicka som på egna små ben skyndar nerför kajuttrappan för att skåda den fågel som varit i paradiset. Den som varit med om detta måste med sitt innersta jag tro på under, även om det bildade jaget bortförklarade dem.

Från hemkomsten till Mårbacka har Selma bevarat bilden av den lilla vackra vithåriga gumman farmor, som stod på trappan i svart tröja och randig yllekjol för att ta emot. Från den glada dagen minns hon också sin fader. Han har lämnat ett av hans älskvärdhet besegrat Strömstad bakom sig. I triumf återvänder han nu hem med en liten flicka som kan bruka sina ben och en hustru och syster, vilka båda föryngrats och förskönats av badresan.

Detta var ett av de tillfällen då de många kvinnorna på Mårbacka var fulla av beundran för husets familjekäre och omtänksamme herre. Men den mera kyliga iakttagaren frågar sig ovillkorligen hur det var möjligt att han den sommaren som så många andra kunde resa bort just då en jordbrukare är som mest oumbärlig hemma.

De egenskaper genom vilka han tjusade sin omgivning, är inte sådana som utmärker en duglig jordbrukare. Han hade däremot en värmländsk fördragsamhet inför mänskliga svagheter och kunde ge prov på en förnämlig gästfrihet som ingav även tröttsamma och snyltande gäster känslan av att de var välkomna och gjorde honom en glädje med att stanna. Han hade lyckats göra det avsides, anspråkslösa Mårbacka till ett ställe som magnetiskt drog till sig släkt, vänner och bekantas bekanta långt ifrån. Det hade spritt sig i Värmland, att när man väl övervunnit de branta backarna, så kom man till ett ställe där man hade roligt på ett alldeles särskilt vis.

Selma berättar, att när den åldrande värkbrutna lilla truppen av kavaljerer kom marscherande fram över gårdsplanen mot Mårbackas trappa, stod han där och tog emot med den mest taktfulla älskvärdhet. Han låtsade sig över-

raskad och hedrad av deras besök fast det regelbundet upprepade sig varje år vid den tid då det ännu fanns julmat i huset. Han öppnade stora famnen som om de varit de mest charmanta gäster, sade till om mat och dryck och lagade att var och en av gästerna fick sig tilldelad det instrument han bäst förmådde traktera. Efter första omgången toddy kunde de därför improvisera en orkester och på gammalt kavaljersmaner tacka för undfägnaden genom att underhålla värdfolket.

Just detta, att ge var och en tillfälle att visa sina färdigheter, tycks ha varit hemligheten med löjtnant Lagerlöfs framgångar som värd. Detta och en medfödd förmåga att ha roligt själv och vara festföremål.

Att Selma beundrade framför allt dessa egenskaper hos honom, vet vi av hennes förtjusande skildring från de årliga festligheterna på hans födelsedag den 17 augusti.

Kära bror, låter hon högtidstalaren säga, *du är ingen stor och märkvärdig man. Du har inte utfört några märkvärdiga ting. Men du äger den stora välviljan, den öppna famnen. Vi vet att om du förmådde, skulle du vilja omfatta oss och hela världen i ett stort famntag. Därför är det som det varje år lyckas dig att för några timmar skänka oss litet salighet, litet paradis, litet av detta som vi på vårt språk här i Östra Ämtervik kallar den sjuttonde augusti.*

Ja, så talades det och tänktes på löjtnantens femtiårsdag. Ännu i sin ålders dar kunde Selma återkalla och förmedla stämningen från den dagen: den söta ljumma vinden som kom susande, den ljuva yrsel, den hänförelse som uppfyllde alla dessa, vilka av nattens och sångens skönhet förenades till ett.

Fru Louise Lagerlöf med sina barn: från vänster Selma, Daniel, Anna, Johan och Gerda.

Men hur stod det egentligen till med festföremålet, hur stod det till med hans Mårbacka, som denna dag var vallfartsort för kända och okända vilka ville ha roligt?

Därom kan nog hämtas en hel del upplysningar i Östra Ämtervik, men vi behöver bara rådfråga Selma själv. Vi får bra besked genom att samla hop de spridda upplysningar hon givit vid olika tillfällen.

Mörka moln steg redan då upp på framtidens horisont. Jubilarens hälsa var knäckt genom den gångna vinterns svåra lunginflammation. Svärfadern var död och vid avräkningen med det wallrothska dödsboet visade det sig att skulder och arv tog ut vartannat. Löjtnanten kunde med gott samvete säga sig att pengarna blivit använda för Mårbackas bästa, men samma samvete måste viska honom i örat att han planerat i sig förnuftiga företag illa och börjat dem i bakvänd ordning. Av denna anledning hade de slukat större summor än som beräknats. Efter tre svåra missväxtår hade han inga reserver mer att ta till, då det nu gällde att uthärda den amerikanska konkurrensen som satte in med billigt fläsk och vetemjöl.

Hans egen replik till samvetet måste ju ha varit att han inte rådde för de fuktiga lakan som förstörde hans hälsa, ej heller för de torra eller alltför våta somrarna och lika litet för den tokiga frihandelsdoktrinen som ruinerade jordbrukaren.

Men innan samvetet avslutade samtalet, måste det ha erinrat honom om att han saknade kraft att besegra svårigheterna och därför vägrade att se dem i ögonen och ta itu med dem.

Två recept hade han inför detta läge. Han tillhöll sin

omgivning att alltid visa munterhet och föregick i allmänhet själv med gott exempel. Han var ju en stämningsmänniska, en vacker dikt eller en vacker blomma kunde försätta honom i gott humör för en lång stund. Men så småningom blev det så, att han för att kunna hålla sig uppe under trötthet, andningsbesvär och penningbekymmer ordinerade sig själv en fortlöpande brännvinskur. Han hade trott på brännvin som medicin, ända sen hans mor i ungdomen botat honom för frossan med detta medel, men i medicinens egen natur låg vissa risker gömda. Han tvingades så småningom till att börja doseringen redan före frukosten, vilket Selma helt lugnt berättar.

Det har nästan blivit en trosartikel att Selma hade ett jämnt lynne. Det verkade också så på alla som var dagligen samman med henne, ja även Sophie Elkan talade ju om den harmoniska balansen mellan motsägande karaktärsegenskaper. Men själv konstaterade hon den stigande och fallande månrytmen i släktens lynne. Det vill säga hon använder inte själv detta uttryck utan talar om en vecka munterhet, två jämnt lynne och en melankoli. Men så länge fadern levde tåldes bara munterhet. Barnen Lagerlöf fick en självbehärskning som indianungar.

Denna självbehärskning brast sällan, men då den brast gjorde det så mycket större effekt.

I en promemoria, som Selma upprättade till stöd för minnet då hon skulle skriva ner sina memoarer, anger hon åren 1870 och 71 som två år för karaktärsdaning. Bredvid ordet karaktärsdaning står: kortspel. Det var under kortspel som hennes självbehärskning frestades så hårt att

den brast, och hon gav sig att skrika otidigheter till medspelarna. Detta utbrott skrämde inte bara omgivningen utan även henne själv. Med sin förmåga att ana sig till vad som försiggick inom hennes närmaste, insåg modern att hon inte behövde bestraffa flickstackarn. Femti år senare kunde Selma tydligt beskriva hur det vidunder såg ut som hon den kvällen upptäckte inom sig själv. Vi kan alla studera det närmare, om vi betraktar draken i Sankt Göransgruppen i Storkyrkan som flickan hade sett vid sitt första stockholmsbesök. Som levnadstecknare har jag gjort det för att skaffa mig den nödvändiga inblicken i Selmas inre. Slutligen frågade jag mig om det inte fanns plats i Selmas själ för en riddare och en jungfru så väl som för en drake. Jo, men den riddaren dödade inte draken. Självbehärskningen band draken och tvingade honom ner i sitt fängelse, därom berättar Selma själv i Ett barns memoarer.

Ett oanvänt memoarutkast skildrar ett annat tillfälle då självbehärskningen brast. Det är ungefär vid samma tidpunkt i livet, nån gång vid tretton, fjortonårsåldern. Anna och Selma Lagerlöf samtalar med ett par jämnåriga flickor om en god vän som gått bort i unga år, och en av flickorna säger i sin vishet: så gick det därför att föräldrarna höll mest av henne, för såna barn dör alltid. Selma anmärker då lika grymt som stillsamt: om det vore sant, skulle ju Anna dö. Det är fullkomligt logiskt, men hon får strax märka att hon sagt något förfärligt galet. Anna Lagerlöf själv uppfattade det som ett dåligt omen att hon uppkallats efter sin faster Anna som dött tidigt från sin man, kurtisören och spelaren v. Wachenfeldt. Nu kom ännu ett skäl och stärkte dödsaningarna: hon var föredragen av föräld-

rarna. Hon opponerade sig tydligen inte mot Selmas ord, men de spred en hemsk stämning i flickgruppen, och Selma har aldrig glömt det.

I det ursprungliga kapitlet om Anna Lagerlöf, som var längre och mer upplysande än den slutliga fattningen, suckar Selma över att den vackra och omtyckta Anna skulle ha blivit belastad med en ful och ofärdig syster. Men den sucken blev struken, antagligen därför att den inte verkade äkta. Om det var synd om någon i detta sammanhang, var det förvisso inte om Anna utan om Selma.

Selma ansåg att självbehärskning var den främsta dygden i hemmet och på grund av den lagerlöfska skådespelarnaturen familjens mest älskade dygd. Med de orden har hon utlämnat en nyckel till sitt väsen varmed man når förhållandevis långt. Självbehärskningen som i början övats i lydnad för faderns vilja, övergick så småningom till att bli en del av Selmas karaktär. Självbehärskning och skådespeleri blev oskiljaktiga hos henne, och hon fick god användning för dem i sin egenskap av världsberömdhet.

Vi ska längre fram se hur dessa egenskaper träder i tjänst, även då det gäller för Selma att under svåra förhållanden och mot hjärtats obeständighet genomföra sitt beslut att vara trofast.

Trofasthet som bärande livsprincip skymtar redan tidigt i hennes karaktär, likaså dess konflikt med känslan. Då Selma var nio år hände olyckan med den svåra förkylningen som löjtnanten ådrog sig under en av sina uppbördsresor som "mönsterskrivare". När då den oroliga fru Louise anbefaller barnen be Gud att de ska få behålla sin pappa, kniper Selma ihop läpparna. Det är något som tar

emot, antingen det nu gäller hennes inställning till fadern eller Gud. Modern får lämna barnkammaren helt förtörnad utan att ha kunnat ge flickan den vanliga godnattkyssen.

Men nere i kökskammaren har den världsliga faster Lovisa i förskräckelsen lagt undan följetongen och tagit ner regementsskrivarens gamla bibel från vinden. När den ångerfulla Selma nästa morgon kommer dit ner, hör hon en röst tillsäga henne att om hon läser igenom hela bibeln, så skall fadern bli räddad. Det är första gången man hör talas om att hon skiljer på det hon tänker ut själv och det som kommer till henne genom en röst. Hon vet att Gud har liv och död i sina händer, och genom att underkasta sig att läsa bibeln, kan hon måhända beveka honom. Det är mera kraft med den bibel som farfar läst så många gånger, därför måste hon läsa just den. Vidare hänger hela utgången på om hon skall lyckas hålla sitt företag hemligt. Samma villkor gällde för flickan i sagan medan hon flätade nässelskjortor till sina elva bröder som blivit förvandlade till svanor. Selma övar på sitt barnsliga vis en magisk handling.

När löjtnanten överlevt sjukdomskrisen låter faster Lovisa den kraftladdade bibeln ligga obeaktad, men för den trofasta Selma är ett löfte ett löfte. Gud har hållit sin del av överenskommelsen, hon måste hålla sin. Därför fortsätter hon att knoga med bibeln hela vintern och sommaren. Medan hon är mitt i Uppenbarelseboken blir hon ertappad, och då slår hon igen boken, ty det hela är ändå förgäves. Så blir fadern visserligen kvar i livet men aldrig riktigt frisk.

Eftersom Anna var moderns älsklingsbarn, kan det tänkas att fadern höll på Selma. Han älskade henne säkerligen, men han förstod sig inte på henne, och det var ju heller inte så lätt.

Tanken bakom bibelläsningen som ett offer till Gud för hans räddning kallade han enfaldig, främmande som han var för sådana uråldriga uppgörelser med Gud.

Han ville tvinga henne mot hennes vilja att ha roligt på en subskriberad bal i Sunne. Då hon den gången med flit lade av självbehärskningen och använde sig av den bekanta metoden att tigga om förbarmande och gråta utan uppehåll, slog välviljan om i envishet. Förstörd av gråt måste Selma fara på balen i sällskap med sin vackra syster och sina söta kusiner, till på köpet klädd i grå klänning till sin bleka hy och sitt färglösa hår.

Husets flata fruntimmer hade insett att den charmerande mårbackapatronen satt den despotiska sidan till. De lyfte därför inte ett finger för att hjälpa det olyckliga barnet och Selma glömde aldrig detta. Anna firade triumfer på balen som förutsett var, men Selma fick sitta genom alla danser en lång, lång kväll. När fadern fick detta klart för sig, insåg han sin dumhet. Hans sätt att be om ursäkt var att skicka henne till Stockholm för förnyad behandling av det sjuka benet.

Det var under sin vistelse i Stockholm som Selma genom ett samtal mellan två vuxna, fick klart för sig att det fanns folk som inte trodde på Gud. Och genast såg Selma för sina ögon hur Gud vid denna hädelse reste sig från sin tron och lämnade sin himmel.

Vid denna syn ramlade allting för Selma, ty hon kunde inte tänka sig världen utan Gud. Men hon fattade sig snabbt och tänkte att om Gud gav sig bort på grund av *en* människas otro, skulle Han kallas tillbaka av en annan människas tro. Hon kastade sig på knä framför sin säng, berättar hon i ett otryckt memoarutkast, och försäkrade ivrigt Gud att Selma Lagerlöf trodde på honom.

Ingenting tyder på att konfirmationstiden medförde någon religiös upplevelse av motsvarande styrka. Anna och de andra läsflickorna hade blivit som bortryckta och förklarade, då de konfirmerades för den vackre pastor Lindegren i Östra Ämtervik. Men Selma fick inte läsa för honom. Hon skickades år 1875 till Karlskoga prästgård, där hon konfirmerades för prosten Tullius Hammargren, en lärare av helt annan typ. Han utredde för flickan vad som menades med religion, anförde bevisen för Guds existens, beskrev de förnämsta religionsformerna och förklarade varför kristendomen var den mest fullkomliga av dem. Ibland avbröt han sig i sin undervisning för att iaktta ett fågelpar som byggde bo utanför hans fönster. När Selma flera år senare skrev *Legenden om fågelboet*, visste hon därför precis hur ett fågelbo blir till.

Från denna undervisning som mera tycks ha vädjat till förnuftet än till känslan, kom Selma hem till sin fars födelsedag.

Det finns en mycket idyllisk skildring bevarad från det tillfället. Den 17 augusti drog en skara släktingar och grannar, utökade av tillfälligt följe, till Mårbacka och stannade i fjorton dagar. En av deltagarna berättade femti år efteråt om det uppfriskande ungdomsliv han varit med

om att föra i en av Värmlands härligaste nejder. Varje dag medförde ett nytt behag. Än var det besök eller kalas på närbelägna egendomar, än kafferep vid soluppgången på Snipans högsta topp, än promenader i det vackra augustimånskenet. För alla möjliga och omöjliga tillfällen skrevs vers, tillfällighetsvers som gnistrade av skämtlynne och kvickhet. Bland dem som skrev vers var även dottern Selma ... I övrigt föreföll hon något allvarlig.

Såvitt man kan förstå var det inte efterklangen av konfirmationstiden som gjorde henne allvarlig. Det intryck hon fick av fadern och tillståndet i hemmet, då hon kom hem från faster och farbror i Karlskoga kan ha varit skäl nog. Redan fyra år tidigare hade löjtnanten varit synbarligen trött på livet. Hans små döttrar hade nästan fruktat att hans lätta och bevingade själ skulle lockas att följa med flyttfåglarna ut i de väglösa rymderna. Selma och Gerda hade då inövat Björneborgarnas marsch för att muntra upp honom och hålla honom kvar. Det hade också lyckats. Han hade förstått dem utan ord och haft dem att spela och spela Björneborgarnas marsch tills den nästan ingav dem leda. Nu är Selma så stor och så invigd att hon förstår var den verkliga faran ligger. Värst av allt vore om han skulle behöva stanna kvar på jorden långt efter det livet blivit honom en börda och han själv ett tålamodsprov för de sina.

Det år då detta uppfriskande ungdomsliv fördes på Mårbacka, avslöt löjtnant Lagerlöf sin gärning som jordbrukare. Nästa år överlämnade han gården till en hälftenbrukare som skulle ge halva avkastningen i arrende.

Det finns ingenting som är en sådan prövning för ärligheten som en sådan överenskommelse. Hälften av mjölken,

hälften av skörden skall redovisas, och det är så lätt och så riskfritt att räkna en aning fel. En gris har dött, var det inte herrskapets gris? Vad ska herrskapet Lagerlöf med halva potatisskörden? De är ju så förmögna att de kalasar för halva Värmland i tre dagar, då de gifter bort sin äldsta dotter med en liten förvaltare i Gustafsfors.

Lagerlöfarna gjorde det inte lättare för hälftenbrukaren, de var alldeles för omisstänksamma av sig. När de hörde lastade vagnar rulla bort från gården om höstnätterna, tänkte de: vilka arbetsamma människor! Men när den förste hälftenbrukaren flyttade efter fem år, fann hans hustru det nödvändigt att gå omkring och säga, att de var så fattiga att de inte ens hade en påse att tigga i.

Vid festliga tillfällen som på födelsedagen kan det lätt hända att man går upp i den roll självbehärskningen ålagt en, glömmer sina bekymmer och har gudomligt roligt en stund. Svårare är att öva den dagliga aktpågivenheten så att husfadern inte skall förstå, att man vet hur illa det står till med honom.

Den kloka och tystlåtna hustrun gick under de första åren på den linjen att hålla uppe mannens självförtroende, då det hotade svikta under de många motigheterna. När det blev fråga om att han skulle överge lagårdsbygget som han lagt på glidande lergrund, rådde hon honom att fortsätta, ehuru det kostade sten och pengar i oberäknade mängder. Men så småningom hjälpte inte heller denna taktik. Han slutade av sig själv upp med att sätta i gång nya företag och minskade ner sina förbättringsplaner till den lilla fiskdammen. Emedan han i enlighet med sin vana först byggde dammen, och sen tog reda på hur det borde göras,

Folkskoleseminariet i Göteborg
Seminariebiblioteket

blev även den dyr. Godsägare Lagerlöf var slut. Det var en hemlighet som fru Lagerlöf tidigt delade med ett av sina barn, nämligen Selma.

Och inte nog med det. Slut var också de goda tiderna som följt med 70-71 års fransk-tyska krig. Dåliga tider kom efter freden, den store brukspatron Gustaf Adolf Wall på Rottneros gjorde konkurs och drog halva Fryksdalen med i fallet. Carl Wallroth på Gårdsjö uppgav som så många andra att strida mot konjunkturerna. Han lade först ner smedjan och sålde så bruket, till stor förtvivlan för sin syster på Mårbacka. Selma skildrar de omvandlingar som ägde rum på följande sätt: *efter 1875 skedde stora förändringar i den gamla bergslagsbygden. Järnbruken nedlades, de gamla bruksägarsläkterna flyttade bort, de många hyttorna släcktes, och de myndiga bergsmännen blev jordbrukare. Därpå höll storindustrien sitt intåg vid Bofors och Björkborn.*

Hos vem skulle fru Louise Lagerlöf söka stöd, då bror Carl flyttade från Gårdsjö? Inte hos svägerskan Lovisa, ty hon oroade sig aldrig för allvarliga ting, bara för småsaker. Daniel var inte färdig med sina medicinska studier, Johan inte gammal nog att överta gården. Anna hade avvisat förmånliga friare och gjort ett dåligt parti.

Men Selma då?

Ja, hon bemödade sig visst. Om mamma Louise tittade ut från sitt sängkammarfönster en sommarförmiddag, kunde hon få se henne sitta som lärjunge vid någon av morbrödernas eller farbrödernas fötter. Det lästes franska och italienska, det pluggades algebra och ritades konstiga figurer i sanden på gårdsplanen. Adolf Noreen som förr i

världen brukat komma för Annas vackra ögons skull, kom nu för att läsa svenska med Selma. Hon skulle nog kunna bli en bra guvernant, bara hon vande sig av med att bli otålig mot sina elever och lärde sig hur man uppför sig i en underordnad ställning bland främmande människor.

Men ingen kunde begära att Selma skulle bli ett stöd för familjen, det var gott nog om hon kunde klara sig själv.

DEN LILLA FÖRFATTARINNAN

Jag skulle aldrig blivit författarinna om jag inte vuxit upp på Mårbacka med dess åldriga sedvänjor, dess rikedom på sägner, dess milda vänliga människor.

Selma Lagerlöf blev ofta tvingad av omständigheterna eller journalisterna att författa små uttalanden i all hast och utan att vara vidare hågad. De upplysningar hon då gav om sig själv, är präglade av hennes önskan att säga något lämpligt, älskvärt och intressant. Det är därför omöjligt att ta dem helt efter bokstaven. Det törs man inte heller göra med denna bekännelse till betydelsen av Mårbacka som hon smög in i en hyllningsartikel till Alfred Nobel. Men man observerar att hon här inte hyllar Nobel utan Mårbacka. Även om dessa ord inte innehåller hela den rika och motsägelsefulla sanningen om henne själv, finns det mer av den än i de flesta av hennes små bekännelser.

Hur viktigt än arvet från Mårbacka var, kan det inte ensamt ha varit utslagsgivande. I så fall skulle det ha vuxit upp fem författare på Mårbacka, och nu blev det bara en.

Vad hade då Selma för möjligheter som de andra barnen saknade?

Det roade henne sedan hon kommit till världsrykte att understryka de brister i utrustningen som drev henne att

inrikta sin energi på författarskapet. Hon påpekade nästan för ofta och ivrigt att hon var ful, var lytt och saknade tycke. Men hon visste nog med sig att hon hade en säregen psykisk utrustning för sitt framtida kall. Därom lämnar hennes memoarer besked, bara man läser dem omsorgsfullt.

Det var ju fler än hon som lyssnade till farmors berättelser, fler än hon som kom skyndande, då faster Nana Hammargren slog sig ner på Mårbacka trappa en sommarkväll för att berätta historier från gamla tider. Men ingen levde med så som Selma i det som förtaldes, ingen såg det hända så tydligt för sina ögon.

En gång trotsade faster Nana svägerskan Louises förbud mot spökhistorier och berättade historier om den orene prästen som mördats vid Vilarstensbacken. Därvid hände det Selma att *hon såg ansikten skymta och ett par knutna nävar. Hon visste inte vad det var hon såg eller varifrån det kom, hon såg bara en förbifarande glimt och sen var det förbi . . . och nu såg hon alldeles tydligt hur körvägen som kom söderifrån på väg till Mårbacka, växte igen så att den blev en djurstig i skogen . . .*

Dessa rader ur ett otryckt manuskript säger oss vad som hände, när Selma lyssnade till historier. Det märks att hon var ett barn av det gamla Värmland där konsten att berätta, att lyssna, att minnas och återberätta varit känd sen urminnes tid, men läsekonsten och skrivkonsten var nya förvärv. Även analfabeter kan ge sitt bidrag till världslitteraturen. Husmamsellen hos lagmanskan Sandelin som sedan blev prästfru på Mårbacka kunde varken läsa eller skriva men

det torde vara henne vi har att tacka för uppslaget till majorskan på Ekeby.

Selma hade också en annan säregen förmåga. Om hon tog i sin hand ett föremål från en omgivning där hon en gång befunnit sig, kunde hon med hjälp av detta medium förflytta sig dit. När hon var fem år gammal fick hon ett bokmärke av en liten vän som hon vunnit i Strömstad. Det lade hon i psalmboken, och när hon sen hittade det där glömde hon att hon befann sig i Östra Ämterviks kyrka. Eller rättare: hon förflyttade sig till Strömstad, såg för sig båtar och sjöfolk, kände lukten av havsstrand med dess snäckskal, maneter, krabbor, sjöstjärnor, vitling och makrill.

Hon kunde också vara på två ställen på en gång.

Vintern 1873 dog prins August, och allmänheten fick tillträde till slottet där han låg på lit de parade. Selma följde med moster Georgina och ställde sig i kö på borggården. Som hon stod där och lyssnade till skvallerhistorier om de kungliga, hände något.

Det var alldeles som om en dörr slagits opp inne i huvudet, så att jag såg något som hade hänt för längesedan men som jag alldeles glömt bort. Det trängde fram så häftigt att jag inte kunde tänka på något annat. Och jag befann mig liksom på två ställen på en gång, för fastän jag stod där på borggården såg jag mig själv sitta på baklängessätet i stora täckvagnen och åka framåt en spårig och backig väg. Men jag kunde inte känna igen vägen, så att jag förstod att jag inte befann mig i Östra Ämtervik utan någon annanstans där jag bara hade rest en eller kanske två gånger.

Så småningom kör hon in på en kringbyggd gård och vet att hon kommit till morfar Wallroth i Filipstad.

Jag var fullt vaken och visste om att jag höll moster Georgina i handen och såg både henne och alla de människor som stod i kön framför mig klart och tydligt och jag tyckte inte att det var trevligt alls att se mig själv så där dubbel utan jag tänkte att om det skulle hålla på länge så skulle jag bli tokig. Kanske att jag redan var det?

Den egendomliga dubbelexistensen försvinner först då moster Georgina frågar flickan om hon är trött. Oräkneliga gånger skulle det sedan hända att människor bröt in i rum, där hon befann sig med sina syner, och jagade bort dem med sina frågor. Aldrig har väl någon författare blivit mera oroad under umgänget med sina osynliga besökare än vad hon blev.

Vad skulle nu Selma göra med dessa ovanliga och rätt så ansträngande gåvor?

Vid sju års ålder hade hon kommit över en indianroman. När hon märkte hur härligt det var att läsa en rolig bok, drog hon därav den förhastade slutsatsen att det var härligt att vara författare.

Första skälet alltså för att bli författare: det är roligt.

Sen kommer ett andra skäl. Kanske är jag tokig? Då kan jag lika gärna bli författare med en gång. Genast efter händelsen på borggården lade hon också upp planen till en roman, där hon utnyttjade sin syn som motiv.

Men det fanns ytterligare skäl för henne att bli författare.

Jag tyckte att det var så sorgligt att vi skulle vara så fattiga hemma på Mårbacka att jag inte kunde bli lika fint

klädd som kusin Elin. Jag tänkte på att pappa jämt var sjuk och att han snart skulle dö och att vi skulle bli tvungna att sälja Mårbacka. Och vad skulle det sedan bli av oss?

Hon kunde inte se någon annan räddning för familjen än att själv tjäna så mycket pengar på böcker, att hon kunde reparera familjens dåliga affärer. Det fanns heller ingen annan.

Men även om Selma inte haft dessa skäl att bli författare, så måste hon bli det ändå, därför att hennes hjärta ville det.

Hennes första guvernant hade sagt henne att hon nog hade lite anlag för skrivning, den andra däremot kunde inte finna att hon på något vis var märkvärdigare än syskonen. Däremot vidhöll hon trots pojkarna Lagerlöfs förtrytelse att Selma inte var dummare än sina bröder. Då den samvetsgranna första guvernanten fick veta att Selma var ett alldeles vanligt barn måste hon delge flickan detta på det att hon ej måtte göra sig några föreställningar. Detta slag träffade Selma då hon var 14 år, troligen mycket nära inpå förödmjukelsen vid sunnebalen, då hon inte fick dansa en enda dans.

Om natten ligger hon vaken flera timmar med värkande och dunkande hjärta.

Till sist hittar jag på att säga till hjärtat att det inte ska vara så bedrövat för jag ska nog skriva böcker när jag blir stor, jag ska inte låta skrämma mig ... Nästa morgon säger jag till mig själv: ... jag är ändå tvungen att skriva romaner när jag blir stor, det är det som jag är född till ...

Hemmadottern Selma i tjuguårsåldern. Hon stickade täcken och läste Enslingen på Johannesskäret.

Selma utsattes tidigt för olikartade litterära inflytelser, dock pekade ingen av dem på Mårbacka sägenförråd.

Först var det den lättare underhållningslitteratur som var en sådan tillgång för faster Lovisa i kökskammaren och även för guvernanterna i deras svagare stunder. Selma delade denna smak men så småningom började hon förstå sig på värdefullare skönlitteratur. Några av världslitteraturens stora favoriter kom med i sändningarna från lånbiblioteket eller boklådan i Karlstad. Till dem hörde Cervantes, Walter Scott, Ingemann, H. C. Andersen och Topelius.

Hon uppger att hon redan tidigt gjorde bekantskap med Homeros då hon läste Nösselts historia för fruntimmer högt för modern. Hon läste Goethe men svärmade inte för honom så som för Byron. Anna Maria Lenngren tyckte hon så mycket om, att hon brukade gå och hälsa på henne på Klara kyrkogård för att tacka för alla glada stunder hon berett familjen på Mårbacka. Bellman kände hon också och hade själv stått i barnagruppen vid pianot när hans sånger sjöngs på Mårbacka, men hans gravvård gjorde henne vemodig och ängslig, alldeles som skulle hon vid femton års ålder ha förstått vilken tragisk figur han var.

Mot det blandade inflytandet från all denna läsning sattes emellertid in ett annat, och det var den stora svenska episka diktningen från 1800-talets början. Det länder löjtnant Lagerlöf till stor heder att han aldrig tröttnade på Fritiofs saga och satte Tegnér högt över andra dödliga, även kungar och kejsare. Det är inte alla lantjunkare som lär sina barn en sådan värdering. Selma fick nu klart för

sig att diktarkallet inte bara var något roligt utan också heligt, och hon lärde sig att sätta sitt mål högt.

Men faderns ensidiga uppfattning om vad som var stor dikt, ledde henne inte fram till hennes rätta motivkrets utan bort från den. Även om vers varit hennes naturliga uttrycksform som hon länge trodde, skulle hon aldrig ha kunnat fogas in som en länk i kedjan av diktande svenska akademiker. Hon hade en annan bildningsgrund än deras, hade aldrig läst filosofi och inte upplevt den process varigenom det blir poesi av ett filosofiskt system. Den akademiska världen var henne främmande. Hon hade aldrig deltagit i ivriga studentdiskussioner för eller emot olika världsförklaringar eller varit med om att skriva ett litterärt program. Ett av skälen till att det dröjde så länge innan hon kom ur fläcken, var att hon stannade vid faderns idoler.

Selma har lämnat efter sig en förteckning på böcker hon läste i sin ungdom, och den fyller ett helt folioark. Hon slutar med att betyga vilken glädje hon haft av alla de uppräknade böckerna av högre och lägre kvalitet. Och ändå är det något väsentligt som fattas henne med all läsning och allt historieberättande av gamla kvinnor och kavaljerer. Det är den naturliga anknytningen till arbetslivet på den gård där hon satt och läste och lyssnade.

Emedan det brast häri kunde hon bli led vid både roliga och utmärkta böcker, led vid vardagslivet på Mårbacka, där ingenting hände.

I en dikt, kallad *Madame de Castro* som möjligen skrevs första läsåret i Landskrona, målar hon sin egen sinnesstämning från övergångsåren:

Jag trycktes av den bittra ledan
Vid vardagslivets jämna gång,
O, om jag levt för länge sedan
En sköldmö känd i barders sång ...

Hon behövde inte ha längtat sig så långt tillbaka i tiden. På gammelfruas tid var det aldrig enformigt på Mårbacka. Lisa Maja hade det svårt många gånger med ett troll som Raklitza till styvmor, en björn som lagman Sandelin till förmyndare och en melankolisk fästman med halva hjärtat i kavaljersflygeln på Ekeby. Men tråkigt hade hon inte, ty under sitt arbete hade hon sällskap med alla levande väsen på sin gård. Selma kunde haft samma möjligheter som gammelfrua, men hon trodde att den tid var förgången då människor var vänner med träd och djur. Umgås man inte med alla levande väsen på en gård, drar de sig tillbaka och antar ett främmande utseende. När de inga ömhetsbevis får, sänder de heller inte ut några. Atmosfären torkar upp.

Du är ju inte här, Selma Lagerlöf. Du lever bland alligatorer och indianer, du drömmer om slottsruiner och moriska arkader. Du vistas vid Oberons hov och vi, Mårbackas synliga och osynliga invånare, duger inte åt dig.

Det var först sedan Selma blivit över femti, som hon fick uppleva vad det betydde att ha denna värld under sin vård. Flickorna Lagerlöf hade under sin uppväxt ingen del i gårdens arbetsliv. Selma tyckte om blommor, men det står i hennes memoarer att om inte faster Lovisa skötte plantorna, blev de inte skötta. Hon tyckte om att äta bär och frukt men hon ansade inte buskar och träd. Vi vet att i

fruktträdgården fanns ett Selmas träd, och att av skörden därifrån gjordes äppelvin som serverades som glögg på Luciamorgonen. Detta är en förtjusande litterär symbol, men ej mer.

Lytet som gynnade Selmas innesittande, behövde inte helt hindrat henne från praktiskt arbete. Men den omvandlingsprocess i samhällslivet som var i gång då hon föddes, hade nu nått Mårbacka. Den mångsidiga skolning som herrgårdsflickor förr måst undergå, ansågs inte längre nödvändig.

Till helgerna bakade flickorna Lagerlöf ut småbröd och stoppade korv. Selma högg ner sockertopparna till bitsocker året om. Egentligen skulle hon inte bara fylla på sockerskålarna utan också fotogenlamporna. Men sedan hon glömt sitt uppdrag några gånger, åtog sig mamma Louise i all stillhet ansvaret för dem, det var lättare än att påminna. Läxläsning och förhör tog sin dryga del av flickornas tid, så gjorde även skalorna och etyderna. Eftersom de inte övade kroppsarbete, måste de ta motion. De lärde sig inte spinna och väva men översållade Mårbacka med finare handarbeten. De läste naturlära men tog aldrig reda på varför det var sådan lycka med djuren, så länge gamla Britta Lambert regerade i lagården.

I nyssnämnda dikt heter det vidare:

Men nu var litet nog att hoppas,
Ty runt omkring mig ej jag såg
De honungsfyllda drömmar knoppas
Men korn och havre, gräs och råg.

En gång skulle korn och havre, gräs och råg bli honungsfyllda drömmar för henne, men det var som sagt långt dit.

Trettonåringen är en fiskare som med små förhoppningar gång på gång slänger ut sin krok:

Jag mette alltid i de vågor,
Där händelserna sam omkring
Som fiskar utav guld och lågor
Men väntade mig ingenting.

När det är så tråkigt på Mårbacka, kanske det händer något roligt på marknaden i Sunne? Vad skulle det kunna vara? Kanhända blir det så ont om damer på marknadsbalen att till och med jag får en kavaljer. Kanske den friherrliga notarien får i sitt huvud att i brist på bättre intressera sig för Selma Lagerlöf? Kanhända finner han

Att det var mödan värt att veta
Vad last min hjärna skaffat sig . .

Men inte ens Selma Lagerlöfs fantasi räckte till att drömma henne fram till ställningen som firad baldrottning. Det äventyr hon upplever på marknadsbalen kommer utifrån i gestalt av en präktigt utstyrd dam som presenterar sig som madame de Castro, en förnäm resande vilken önskat se la belle Sweden. Selma är den enda som känner igen lindansarfrun från cirkustältet och hennes dotter. I sin iver att göra sig intressant för sin kavaljer notarien förråder hon de främmande gästerna. Selma låter madamen ge henne själv en glödande örfil för denna taktlöshet, vars

motiv skulle varit avundsjuka mot den vackra lindansarflickan. Så var Selma Lagerlöf på sunnebal lika fruktansvärt misslyckad i drömmen som hon var i verkligheten, ehuru hennes drömbal visserligen är mera spännande.

Denna dikt vittnar om att den lilla författarinnan stundom alldeles misströstade om sig själv.

Hur skulle hon kunna bevisa att hon var något? Den last hennes hjärna skaffat sig tycktes lika litet vara henne till nytta i balsalen som i läxrummet på Mårbacka där hon läste läxor med Gerda. Det var inte bara eleven som ansåg guvernanten misslyckad utan också hon själv.

Men så mitt i ledan kunde omslaget komma, och allt förändrades. En dag år 1877 då hon var särskilt missnöjd med sig själv och hela världen, stod hon och letade helt tankspritt i sin mammas sykorg efter en sysak. Den hittade hon inte men väl ett silverpapper med en kasperfigur på. Då hände åter det egendomliga att en dörr sprang upp till en ny värld. Kasper, teater, dockteater!

Slut med läxor och gnat och gråt över läxor. Den nittonåriga guvernanten satte sig att skriva ett sagospel för dockteatern vilket fick titeln *Guldäpplena*. Så snart spelets figurer var klara, fick Gerda den roligaste uppgift hon visste, nämligen att tillverka de uppträdande och kostymera dem.

Guldäpplena torde vara Selmas första bevarade och fullföljda försök att placera in en saga i sin egen värmländska miljö. Hon hade redan tidigt en fast tro på att detta var ett ofelbart sätt att göra hemtrakten berömd. Redan på den tiden då hon skrev tillfällighetsvers vid födelsedagar och bröllop, satte hon på vers en framtidssyn, i vilken skaror av främlingar sökte sig till Fryksdalen. Det fragment av

dikten som bevaras av fröken Erika Noreen, visar att Selma bedömde människorna rätt och i ljusa ögonblick också sig själv.

Guldäpplena hade en magisk kraft. Den fattiga flickan Astralis har fått dem av en häxa, och så fort hon kastar in ett av dem i den öde värmländska barrskogen, så står där ett slott. Nästa äpple förskaffar henne de nödiga praktkläderna, och sen kommer genast en kung ridande, varefter dramat är i gång.

Ser man efter så har det egentligen en omoralisk tendens. När de tre åren förflutit som Astralis tagit ut i förskott, vägrar hon att lämna sin själ i betalning. Hennes gemål är då så ädel att han erbjuder häxan sin egen själ i stället för drottningens, men slutet blir att häxan nöjer sig med en biskop.

Till sagoslottet i fonden användes en bild av Trocadero som hittades i en illustrerad tidning. När dockorna var klädda och färdiga förseddes de med trådar som dirigenten Selma trädde på fingrarna.

Spelet börjar. Astralis åkallar häxan:

Urganda, hjälp mig stiga så högt som jag är värd,
jag ger dig allt jag äger, mig själv ej ens jag spar
blott jag med skäl kan säga en gång: jag levat har.

Det är lika naturligt att Selma lekte med dockor på detta sätt som att Ellen Key svepte en syklump i lindakläder och bar omkring för att känna tyngden av ett spädbarn i sina armar.

Ellen Key fick aldrig ett eget lindebarn att bära på. Selma Lagerlöf mötte aldrig som Astralis den konung för vilken hon var mera dyrbar än hans egen själ. Drömmen om att hon med hjälp av sina andliga gåvor skulle kunna vinna kärlek förbleknade.

Hur vet vi att hon drömde så? Vi kan väl ändå inte ta Guldäpplena eller Madame de Castro på fullt allvar? Jo, vi kan ta dem på lika mycket allvar som hennes andra verk, Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf inberäknad.

Visst ville hon vinna guld och ära som författarinna, visst ville hon stiga så högt som hon var värd. Hon hade genomgått många förödmjukelser som lämnat efter sig sår i själen och det finns intet bättre botemedel mot sådana sår, tror man, än ära. Och guld det behövs i ansenliga mängder för den som i all stillhet axlat ansvaret för en gård i utförsbacken.

Det var inte Selma utan en annan värmlänning som diktade:

"Vid femton års ålder blev stugan mig trång . . "

När hon vid den åldern skrivit två rader som rimmade och i första hänförelsen ansåg bevisat att hon hörde till de utvalda, drömde hon om att rädda stugan från att gå på auktion och att, om den bleve för trång, bygga till den.

Men guld och ära är inte nog.

Tillfredsställelsen att kunna bereda läshungriga människor samma glädje som man själv erfarit av andras böcker är inte nog.

Möjligheten att kunna dölja en eventuell galenskap genom att bli författare är inte nog.

Inte ens visionen av främlingar som kommer till Fryksdalen för att få se de platser där Selma Lagerlöfs hjältar levat, älskat och lidit tillfredsställer henne. Författare i allmänhet är ett kallblodigt och opålitligt släkte, men hur svåråtkomliga de är, lyder de ändå under regeln att den som bara vill vara författare blir aldrig en riktig författare. Det är svårt att yttra sig om genier, men jag tror att de i jämförelse med vanliga författare är på en gång mänskligare och omänskligare.

Selma Lagerlöf hade som barn ett oerhört ömhetsbehov. Lyckan att ha vunnit den stenhårda Back-Kajsas ömhet var så stor att den försonade henne med lamheten som blivit ett medel därtill. Hur var det möjligt att hon skulle ha kunnat förändra sig på den punkten med åren? Hennes längtan bytte blott karaktär och vände sig från barnjungfrur till andra föremål.

Hon vill vinna hundratusen beundrare, men hon vill också vinna en enda. Det är inte små pretentioner, och hon torde tidigt ha kommit underfund med att de var orimliga.

I Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf som var den sista bok hon skrev, målar hon en kärlekssaga från övergångsåren med tunna, mjuka akvarellfärger. Ingen önskeuppfyllelse som i Guldäpplena, inga örfilar som i Madame de Castro. Drömmen att bli älskad finns där men genomdränkt av en resignation som övergår i lusten att spela försyn för den älskade. Den är egendomlig hos ett fjortonårigt barn, och frågan är om Selma Lagerlöf låtit livets senare erfarenheter färga av sig på Dagbokens blad. Hon

har glömt att hon skrev memoarer och med en författares hand arrangerat om verkligheten ibland. Men det hindrar inte att vi känner oss möta Selma Lagerlöf här. I den rörande och vemodiga romanen om studenten är den lilla och den stora författarinnan förenade i ett.

Daniel Lagerlöf, medicine studerande, har fått i uppdrag att ta Selma med sig då han på nyåret 1873 passerar Stockholm på väg till Uppsala. Han är rätt översittaraktig mot den yngre systern, kommenderar henne och förutsäger att hon får nog resa i tredje klass hela sitt liv. Det gör henne ledsen, ty hon har haft helt andra planer själv. Hon får ont i hjärtat av hans behandling, och då hon sen i kupén frågar honom om botemedel mot hjärtvärk, nekar han att ge henne något recept. Medan hon sitter där med sitt värkande hjärta kommer en av Daniels studentkamrater in i kupén. Han märker inte att Daniels syster är halt, och eftersom Daniel bara läser, börjar han språka med henne. Han lockar henne att glömma sin blyghet och hjärtvärk, så att hon blir rolig och underhållande och kan visa att hon har bra reda på sig.

Historien kan vara sann, den kan också vara uppfunnen som recept för hjärtvärken. Men en annan slags värk sätter sig nu fast i hjärtat, ty dagbokens författarinna har blivit förälskad. Liksom alla andra unga flickor i samma situation skymtar hon föremålet överallt. När hon ser en oljemålning hos frimurarna eller ett fästmansporträtt hos en ung dam, är det genast han. Har en student förlovat sig, slagit upp eller skjutit sig, så är det han. Det

som skiljer Selmas roman från andra som diktas under den åldern är utom resignationen den större uppfinningsförmågan.

Selma Ottilia Lovisa har upptäckt att studenten hon träffade i kupén är av Bernadotternas ätt, en son till prins Gustaf ehuru varken han eller det kungliga husets överhuvud Oscar II vet något därom. Selma ordnar nu för hans framtid genom ett samtal med konungen, där hon avslöjar hemligheten och utverkar hos högst densamme guvernörskapet på S:t Barthélemy åt den älskade. Liksom den lilla sjöjungfrun vid prinsens bröllop är hon också osynlig närvarande när den unge guvernören talar om för sin sköna unga hustru att han har Selma Lagerlöf att tacka för sin lycka.

Det var verkligen mycket vackert av henne att visa sig så tacksam för att jag hade språkat med henne under en järnvägsresa.

När Dagboken kom ut 1932 frågade Valborg Olander Selma var hon fått sin student ifrån. Hon svarade att det var en fantasifigur som följt henne genom åren ända från barndomen. Man kan få veta något mera om denne mystiske fantasifigur, om man läser en berättelse med titel *En emigrant*. Häpnadsväckande nog har det roat henne att göra honom identisk med den bekante Järnvägslaban, men annars är det en av hennes mest förtjusande skildringar av det konstnärliga skapandets process och den smärtsamma lycka som är förbunden med den. Fantasifiguren är här en *sjömansdocka med vid bussarong, vita långbyxor och en skärmlös mössa, där dess namn Laban var broderat i rött ullgarn.*

Men på julaftonen omskapade den sig hastigt till en av de herdar som gingo i marken och vaktade sina får.

Det var bara ett av bevisen på hans förvandlingskonst. Han omskapade sig till alla de världsbekanta romanhjältar som hade Selma Lagerlöf att tacka för sin lycka.

I den sista av de kärlekshistorier hon skrev tillät sig Selma att uppträda utan förklädnad, det kan man ju kosta på sig vid 74 år. Där tilldelar hon sig själv den roll av försyn som så många av hennes hjältinnor nödgats spela, från Anna Stjärnhök till Charlotte Löwensköld.

Den lilla författarinnan blev den stora författarinnan och mycket förändrades därvid. Men på den punkten ingenting.

SEMINARISTEN SOM GICK I BLÅTT

Selma fyllde tjugu år och fyllde tjuguett och stod i porten till åttitalet.

År 1880 förflöt för henne i yttre måtto ungefär som alla andra år hon tillbragte som hemmadotter på Mårbacka. Jorden blev lite mera utsugen, familjen lite fattigare, fadern lite gråare och modern lite tystare.

Selma undervisar Gerda, hon förfärdigar på beställning skrivbordsunderlägg för att tjäna en slant. Hon läser huller om buller god och dålig litteratur: Goethes Faust, andra delen, och En qvinnas ed. Hon skriver vers, varav en del är avsedd att förhöja stämningen vid bemärkelsedagar i familjen och umgängeskretsen.

Trots de dåliga tiderna har varje herrgård alltjämt sitt sommarkalas. En dag år 1880 blir Selma inbjuden till familjen Fröding på Öjervik, en avsides och vackert belägen gård vid Fryken som fortfarande har kvar sin romantiska 1820-talskaraktär. Selma är god vän med dottern Siri, och denna har redan varskott Selma att hon kommer att träffa kusinen Gustaf Fröding som är en smula besynnerlig och en gång kommer att bli en stor skald. Selma tjusas av hans vackra och intressanta utseende, men såras

av hans hånfulla min och ohövliga tystnad. Siri, som beundrade både Selma och Gustaf, sökte förgäves förmedla kontakt mellan dem. Kanske antydde hon för kusinen att detta var den flickan Lagerlöf som var bekant över halva Värmland för sina verser, men i så fall hjälpte det inte.

De två hade dock inte behövt tala litteratur. De hade kunnat finna varandra i vissa likartade erfarenheter från övergångsåldern. Den intressante och överlägsne studenten var i kamratkretsen den så kallade Agust Kallson som medvetet spelat clown genom att överdriva sin fumlighet och bortkommenhet. Blåstrumpan Selma som uppträdde med vers vid femtiårsdagar och andra tillfällen var den Selma Ottilia Lovisa som under stockholmsvistelsen 1873 räddat en ungdomsbjudning vilken hotade att bli misslyckad, genom att roa gästerna med sitt lyte. Hon hade föreslagit värdinnan att gästerna skulle övergå från snillelekar, där hon själv gjorde sig bra, till springlekar som katt och råtta. Först var hon katt utan att lyckas ta råttan, sedan var hon råtta och blev genast fångad av katten, vilket gjorde att den tryckta stämningen slog över i jubel. Bekant för dessa båda var alltså en viss självplågartaktik, sprungen ur en överkänslig medvetenhet om medfödda brister i spänning med en dunkel förnimmelse av utvaldhet.

Men de två talade aldrig ett ord med varandra, och Selma stack inte under stol med att hon avskydde Siris kusin.

Årtionden senare skrev hon: *Men på natten då jag kommit hem* (hon kom inte hem, ty hon var ute på fotvandring) *stod det på en gång klart för mig att det var något*

Eva Fryxell som upptäckte Selma Lagerlöf på bröllopet på Gårdsjö 1880. Målning av Hildegard Thorell. Tillhör fru Elsa Fryxell, Filipstad.

högst underligt hos den där ynglingen som jag hade råkat. Var han verkligen en vanlig människa? Var han inte snarare något slags naturväsen, kanske en strömkarl från en av våra många forsar som gått in i människolivet och förgäves sökt anpassa sig efter dess fordringar?

Om man vänder sig till Selma själv och frågar henne hur det gick, då *hon* skulle anpassa sig till människolivets fordringar, så får man något så när besked. Man får veta hur det kom sig att hon lämnade Mårbacka, lyckades skaffa sig kunskaper och yrkesutbildning och en borgerlig ställning.

Samma sommar som hon träffade Fröding var hon tärna på bröllopet på Gårdsjö, då brukspatron Chöler gifte bort sin dotter, och var förstås utsedd att hålla tärntalet på vers till marskalkarna. Fröken Eva Fryxell från Sunne prostgård var närvarande, en femtiårig ståtlig dam, sin berömde faders medarbetare och känd som författarinna till artiklar och broschyrer i kvinnofrågor. När Selma läst upp sitt versifierade tal till marskalkarna, där hon hyllade dem som nordens siste riddersmän, styrde Eva Fryxell genast kurs på henne med alla tecken till intresse. Det var då sed inom kvinnorörelsen att ledningen höll utkik efter unga kvinnliga förmågor för att uppmuntra dem och hjälpa dem till rätta. Eva Fryxell hade genast ett råd färdigt: Selma ska ut i världen och skaffa sig kunskaper så hon lär sig använda det pund hon fått.

Selmas egen berättelse är bekräftad och utbroderad av andra som varit närvarande, men är det så säkert för det att vi vet allt som hände henne vid det där bröllopet? Var det verkligen Eva Fryxells komplimanger Selma strävat

efter, var det med *henne* hon ville resonera om sin framtid? Var det inte snarare med någon av marskalkarna? Och hade hon just då någon så brinnande lust att lämna trakten och inrätta sig för fyra studieår i Stockholm?

I Fryksdalen berättas Selma Lagerlöfs ungdomssaga i olika variationer. Somliga berättare har till favorit en ovanligt skön ung man vilken slutade som stationsinspektor i Värmland. Andra tänker på någon som ödet flyttade ännu längre bort. Åter andra berättar att det på en av herrgårdarna fanns en ung man som tydligt visade att han föredrog Selma framför andra flickor — till en tid. Och när man så har tre namn på hand, kommer de mest invigda personer och försäkrar med bestämdhet att Selma aldrig haft en antydan till kärlekshistoria annat än i fantasien.

En dag medan jag grubblade över dessa motsägelser tog en hjälpsam person från sin hylla bandet med kärleksdikter i Karin Eks antologi och slog upp en dikt av Selma Lagerlöf där.

Jag läste:

> Barn du har älskat, men aldrig mer
> skall du smaka kärlekens fröjd.
> Lidelsens storm har skakat din själ.
> Var glad du är gången till ro!
> Ej mer skall du vräkas i tornhög fröjd.
> Var glad du är gången till ro!
> Ej mer skall du sänkas till smärtans djup,
> o, aldrig mer.

Barn du har älskat, men aldrig mer
lågar i flammor din själ.
Du var som ett fält av torkat gräs,
du fylldes av eld för en kort sekund.
För vältrande rökmoln och flingor av kol
flydde himmelens fåglar med höga skrän.
Må de vända hem! Du ej brinner mer,
kan ej brinna mer.

Barn du har älskat, men aldrig mer
skall du höra kärlekens röst.
Ditt hjärtas krafter som trötta barn,
vilka sitta på skolans hårda bänk,
längta ut till frihet och lekar
men ingen kallar dem mer.
De sitta som en kvarglömd postering:
ingen kallar dem mer.

Barn, den ende är gången
och med honom all kärlek och kärleks fröjd.
Han som du älskat så, som om han lärt dig
att med vingar flyga i luftens rymd.
Han som du älskat så, som om han skänkt dig
den enda säkra platsen i översvämmad by,
han är gången, han, som ensam förstod
öppna ditt hjärtas dörr.

I första ögonblicket var detta en alldeles ny dikt. Jag glömde bort det sammanhang i vilket den står och läste en bikt om en känsloupplevelse som gått över författarinnan

likt orkanen går över havet och elden över prärien, efterlämnande en ödslig ro som aldrig skall störas mer. Och jag sade mig då att *de* hade rätt som försäkrade att Selma haft ett ungdomstycke, att hon varit avhållen, att historien tagit hastigt slut. Om hon visat honom från sig för sitt lytes eller för sin framtida kallelses skull, eller om det var han, som först lämnat henne, det återstod att fundera över. Och så kom jag ihåg hur nära det var att jag fått veta det.

Det var en gång 1927 på hösten då jag besökte Selma Lagerlöf i Valborg Olanders våning vid Karlavägen. Hon satt där i hörnet av den röda soffan och förde med mig ett alldeles objektivt samtal om sig själv, om hemligheten med sin ofantliga framgång, om det mystiska hos henne som varken hon själv eller hennes uttolkare hade förstått. Hon kallade sig för en åskådare på livets parkett, hon kallade sig för en röst, ett redskap, med ett ord, hon underströk sin fullkomliga avskildhet från det liv hon hade till uppgift att skildra. Och så med en gång slog hon om: jag tycker du kan gärna få veta min ungdoms historia, sade hon. I detta ögonblick ringde telefonen. Stämningen var bruten, Valborg Olander kom in, jag fick ingenting veta. Med den kännedom jag nu har om Selmas vana att söka en mening i allting, är jag nästan säker att hon efteråt undrade om telefonen ringde för att hindra henne att anförtro Elin Wägner sin hemlighet.

Som bekant förekommer dikten Barn du har älskat i Gösta Berlings saga. Det är Marianne Sinclaire som får skriva den där i syfte att återvinna Gösta Berlings kärlek som hon slarvat bort. Men man behöver inte vara så bevandrad i studiet av kärleken som Marianne var enligt

Selmas uppgift, för att inse att de verserna aldrig skulle ha kunnat vinna tillbaka en man om han inte längre älskar versskriverskan. Dikten klingar ut i en resignation som har något definitivt över sig, och mannen i fråga skulle genast ha fäst sig vid att kvinnan två gånger upprepar att hon är gången till ro. Så skönt att hon lugnat sig, skulle han då tänka och lägga dikten till handlingarna.

När skrevs den dikten?

Selma säger själv i Gösta Berling att hon skriver *av* verserna med en mystisk bävan som om det bodde hemliga krafter i dem. Hon reflekterar alldeles riktigt att de är lidelsefulla nog för att bära vittne om en sann känsla, men i ett fall som detta räcker den sanna känslan ej.

Verserna blev avskrivna under det lyckliga prosa-året på Rocklunda då Gösta Berling fullbordades. Hon hade väl plockat dem med sig bland de övriga utkasten, för den händelse de kunde komma till användning. Det är inte möjligt annat än att hon känt att de kommit in på fel ställe i boken, men hon kan ha haft andra motiv än de konstnärliga för att vilja ta in dem i sin första roman.

Ditt hjärtas krafter som trötta barn,
vilka sitta på skolans hårda bänk,
längta ut till frihet och lekar
men ingen kallar dem mer.

Det verkar som om en seminarieelev hade skrivit de raderna.

Utvecklingen hade gått mycket framåt under de år Selma levat på jorden. I förbifarten hade den bragt stor oreda i kvinnornas tillvaro genom att minska omfånget av deras arbete i hemmen. Kvinnor ur fattiga samhällslager sökte betalt arbete i andras hem, åtog sig hemarbete åt industrien, följde sina gamla yrken in i textil- och livsmedelsfabriker eller emigrerade. Även för medelklassens övertaliga kvinnor, till vilka Selma vid 22 års ålder räknade sig, var det en livsfråga att skaffa sig kunskaper som kunde ge försörjning utom hemmet.

Statsmakterna tillmötesgick detta intresse bland annat genom att kosta på anslag till Kongl. Högre Lärarinneseminariet i Stockholm. Vid den tiden då frågan om seminarieutbildning åt Selma blev aktuell på Mårbacka, hade seminariet existerat i tjugu år. Det hade skapats av män som delade Fredrika Bremers entusiasm för att ge kvinnor boklig bildning. Något av hennes omättliga hunger och osläckliga törst efter kunskap låg kvar i luften där. Än i dag kan man känna sig Fredrika Bremer nära, då man kommer in i denna byggnad med dess air av litet universitet. Från början hade alla ämnen varit valfria, emedan bildningstörsten hos eleverna var så stor att de hellre valde för många än för få. Något mera formbundet hade väl arbetet blivit med åren, men fortfarande fanns entusiasmen kvar både hos lärare och elever.

Det var om detta seminarium Eva Fryxell resonerade med Selma. Och därmed hade hon kastat in ett viktigt diskussionsämne i mårbackakretsen.

— Hur lång tid skulle du behöva för att bli utbildad till lärarinna?

Barn du har brunnit, men aldrig mer
Lågar i flammor din själ
Du var som ett fält af torkadt gräs
Du fyldes af eld på en kort sekund
För vältrande rökmoln ö flingor af kol
Flydde himmelens foglar med höga skrän
Må de värde hem da ej brinner mer
Kan ej brinna mer

Barn din barn är af längtan full
Men du skall icke älska mer
Ditt tjäzteas ~~[illegible]~~ krafter som trötta barn
Hvilka sitta på skolans hårda bänk
Längta ut till frihet och lekar
Men ingen kallar dem mer.
De sitta som en kvarglömd postering
Ingen kallar dem mer.

Marianne Sinclaires dikt till Gösta Berling i en tidigare fattning, funnen bland Selma Lagerlöfs efterlämnade papper.

— Det tar fyra år, pappa.

— Fyra år! Bra lång tid för dig att vara borta hemifrån. Det blir tomt för pappa och mamma och Gerda. Och du vet hur vi har det med pengar. Inte har jag märkt någon fördel av de nya jordbrukstullarna. Den som vill klara sig på en gård, han ska leva som en bonde och arbeta i jorden med sin familj. Men här ska inte bara sönerna ligga borta och studera utan döttrarna också.

Det blev i alla fall så att Selma hösten 81 for upp till Stockholm för att genomgå en förberedande kurs vid Sjöbergska lyceet. Selma hade låtit övertyga sig att detta var det enda rätta, och när fröknarna Fryxell och moster Georgina ansatte löjtnant Lagerlöf, vågade han inte neka sitt tillstånd.

Brodern Johan som antagligen redan övat sig i konsten att ta upp lån, skaffade pengar. Denna tjänstaktighet bestämde Selmas hållning av tacksamhet mot den broder som gjorde familjen utfattig. Hon kan också ha haft alldeles privata skäl för att önska sig bort från Östra Ämtervik då.

Vid den ålder i livet då Heidenstam företog sin första bröllops- och Nansen sin första ishavsresa och Strindberg skrev Mäster Olof, gjorde Selma Lagerlöf sitt inträde i seminariet. Hon var en av de tjugufem vestaler "vilkas tempeltjänst bestod i att fostras till att fostra andra".

Sedan begynnelseåren fanns det bland eleverna en förkärlek för kemi, fysik, matematik och hälsolära. Genom personligheter sådana som lärarna i kristendom och modersmålet Keijser och Linder fördes intresset mera över på de humanistiska ämnena men Selma hade dock även håg för naturvetenskapen.

De unga seminaristernas hållning till vetenskapen var i all anspråkslöshet ett tecken på förtroende till utvecklingen. Dessa unga flickor var inte helt okunniga om framstegens följdfenomen: arbetarproletariatets missnöje, slumkvarterens glädjelöshet och alla de nya intressanta problemen som uppstått i könens förhållande till varandra och genom spänningen mellan tro och vetande. Men dess större och mer hedrande var det att få göra sin insats i tiden.

Nog hade man anledning till social framtidstro ett år då femton koltrådslampor, fördelade på olika offentliga platser i Stockholm, varsnade om seger över mörkret och då den nya telefoncentralen syntes infria löftet om en framtid, då alla avstånd mellan människor skulle försvinna. Och vad de sysslolösa fruntimmernas hysteri angick, så var det ju de blivande lärarinnornas kall att se till att sådana anlag motarbetades redan under barnaåren.

Författarinnan Mathilda Malling som någon gång korsade Selmas väg strax före inträdet i seminariet, beskriver henne i sin självbiografi som en blek 22-årig flicka med mycket skarpa kloka ögon och mycket slätkammat gult hår. Tystlåten men sympatisk med ett trevligt, litet överlägset leende. Under seminarietiden bodde hon för tredje gången hos auditör Afzelius, och tack vare den snälla moster Georgina hade hon hela kjolkanter och fräscha krås om halsen. Men hon stack likväl av mot sina yngre i jämförelse med henne mondäna kamrater genom sina lantliga kläder, sin

omoderna kamning och sin dialekt. Hon brydde sig inte om att sätta upp håret som kamraterna, men dialekten försökte hon arbeta bort och lär ha talat ganska tillgjort en tid, innan hon kom fram till sin vackra svagt dialektbetonade högsvenska.

Det var en tid av väckelse, växt och hastig mognad, skrev Selma sedan om seminarietiden. Det var något alldeles nytt för henne att komma in i en atmosfär där man diskuterade frågor, tävlade om de bästa betygen, om lärarnas gillande och om att vara vän med klassens bästa huvud. Detta huvud tillhörde inte Selma utan Mathilda Widegren. I kamratsonetten om henne och i de gripande minnesorden vid hennes död, har Selma Lagerlöf vittnat om vilken stor begåvning hon var och vilka förhoppningar kamraterna fäste vid hennes framtid. Hon har också karaktäristiskt framhållit kontrasten mellan Mathildas oansenliga yttre och hennes betydande inre. Likaså att hon inte alls blev det man hoppats av henne, men i stället något annat och vida större, nämligen en trogen arbetare i fredens sak och på sistone flyktingarnas moder och vän.

Detta klassens ljus blev Selmas peristylkamrat, det vill säga de två brukade vandra runt arm i arm under rasterna. Mathilda Widegren hade en gäll stämma och ett fullkomligt outsinligt ordflöde, och hon hann allt att säga mycket på en rast. Selma måste ha tyckt om att höra på, ty det var hon som befäste vänskapen genom en akt av generositet efter det Mathilda motarbetat hennes val till bibliotekarie. Ibland fick Mathilda bekväma sig att lyssna, det var vid de tillfällen då Selma anförtrodde henne sina litterära planer. Men innan detta skedde måste Mathilda avge

heliga tysthetslöften, och hon höll dem ärligt. Inte ens Hildur Djurberg eller Gurli Linder som var Selmas närmaste vänner, fick reda på något därom. Alla visste att Selma kunde skriva vers och låg över henne att hon skulle läsa upp sitt sista opus, men ingen visste något om kavaljererna.

Likväl hade det redan år 1881 under året på Sjöbergska lyceet hänt Selma att hennes tanke, som länge irrat omkring bland olika slags förebilder efter ämnen att gestalta, äntligen i de gamla värmlandshistorierna fann stoffet som legat och väntat vid hennes egen dörr.

Hon hade på Malmskillnadsgatan upplevt något så avgörande och mysteriöst som den förening av stoff och tanke varigenom konstverkets livsgnista tändes.

Om man inte tar allting för självklart i Selmas liv, måste man förvåna sig över att hon lät den hänryckning lägga sig som försatt henne själv och Malmskillnadsgatan i gungning, gick hem och läste på läxor, avslutade sin förberedande kurs och strävade sig fram på den utstakade vägen, först genom hela seminariet, sedan genom åtta terminer i Landskrona, innan hon vid trettiett års ålder kom i gång med sitt ungdomsverk.

Man tycker ju att hon borde slängt böckerna i gatan, tagit första tåg hem till Värmland för att uppfriska minnet av de historier hon hört, leta fram nya och utan dröjsmål ge livet åt det verk som skulle bli ett motstycke till Fredmans epistlar, Fritiofs saga och Fänrik Ståls sägner.

Låt vara att löjtnant Lagerlöfs lilla snälla dotter som skaffat sig ett motvilligt medgivande att få studera, inte kunde få bära sig åt som en ung titan. Men alla de häm-

Mathilda Widegren under den tid då hon var Selmas peristylkamrat på Kongl. Högre Lärarinneseminariet.

ningar som god uppfostran ålägger ett kvinnligt geni, räcker ändå inte till att förklara varför Selma Lagerlöf var maktlös och stum som diktare under de år som för så många genier varit ungdomsglädjens, genomskådandets, bragdernas och storverkens tid.

Vad hände med hennes genius under alla dessa år?

När nya tankar och upptäckter sprängt en världsbild i bitar men ännu ej format en ny, går vi omkring och hyser de mest oförenliga åsikter i vår tankevärld. Detta skulle inte bekomma oss så mycket, om det ej funnes filosofiskt och logiskt anlagda personer som i sanningens intresse uppenbarar konflikten och gör oss medvetna om den. En sådan man fanns i Selmas ungdom, nämligen Viktor Rydberg. Viktor Rydbergs problemställning fångar än i dag tänkande svensk ungdom, om också inte vid universiteten så i studiecirklarna. Man kan då tänka sig vilket intryck han ska ha gjort på de sanningssökande seminaristerna.

Viktor Rydberg lyckades pressa fram stor dikt ur denna strid mellan tro och vetande. När han rörde sig med antika eller nordiska myter, kunde han lägga in idéer som rörde sig i tiden och inom honom själv, alldeles som Tegnér kunde, när han skrev om vikingen Fritiof, eller Strindberg, då han skrev om 1500-talsreformatorn Olaus Petri.

Men Selma Lagerlöf kunde inte det. Hennes ande befruktades ej av striden mellan två världsbilder, men den var berörd därav, och genom beröringen förlamad och förstummad.

Hon hörde inte till de oskyldiga som Viktor Rydberg prisar i de berömda raderna:

Vad Faust var säll i sina prövningsstunder!
Ett skådat under var för honom under.
Då ännu var ej andevärlden sluten
Och himmelsbron stod ännu glansbegjuten.

Nej hon var fullt medveten om det arbete som gjordes för att gallra ut som lögn och dikt allt som störde den nya tidens verklighetssinne. Kristendomsläraren lektor Keijser, denna enastående man som gav sig själv hederstiteln den svenska kvinnans tjänare, försökte hjälpa eleverna fram till en syntes mellan tro och vetande. Läraren i biologi lärde ut det lämpligaste sättet att presentera utvecklingsläran för blivande elever, och som läxbok användes Thomas Huxleys bok Människokroppens byggnad och förrättningar. Ett utdrag ur den kan möjligen ge en viss föreställning om vilken syn på människan som bibringades de blivande lärarinnorna.

"... vi se härav att en levande människa som är i rörelse, beständigt förrättar mekaniskt arbete, avgiver värme, frambringar kolsyra och vatten samt lider en förlust av substans..." Vidare: "den oupphörliga sönderdelningen och förbränningen av de i kroppen införda sammansatta föreningarna står i ett alldeles bestämt förhållande till måttet av den kraft som kroppen utvecklar vare sig som värme eller under annan form, alldeles på samma sätt som det arbete man kan erhålla av en ångmaskin och det värme den och dess eldstad avgiva, stå i ett noga bestämt förhållande till dess förbrukningen av bränsle."

Huxley är fullkomligt besatt av maskinen som symbol

för livets orsaker och yttringar, även om ärlig nog att medge att "huru ett visst själstillstånd kan framkallas endast genom retning av nervvävnad är fullkomligt lika omöjligt att förklara som andens uppträdande då Aladdin gned sin lampa eller som i allmänhet naturens yttersta fakta".

I de minnesord över en seminarielärarinna som trycktes i årsberättelsen formulerades de blivande lärarinnornas uppgift. De skulle delta i arbetet på den svenska kvinnans frigörelse från okunnighetens och ytlighetens fjättrar. Det lät ju mycket vackert, men det fanns en värld som kränktes med detta uttryck, och det var just gammelfruas värld på Mårbacka. Vad tänkte Selma då hon hörde sådant, vad tänkte hon när hon satt i den krets som var hembjuden till lektor Keijser för att läsa och diskutera något nytt märkligt skönlitterärt verk? Dockhemmet hade utkommit före Selmas inträde i seminariet, men Nora var fortfarande aktuell. Vad skulle Selma säga om diskussionen för och emot Noras beslut att lämna hemmet för att växa som personlighet? Hon hade ju ingen erfarenhet av dockskåpsfruar från Östra Ämtervik. Hennes utvalda hjältinna skulle heta Margareta Celsing och inte Nora. Vad sa hon om En folkefiende som kom 1882, eller om Björnsons Over Evne och En handske som kom året därpå? Det är möjligt att hon stack in en och annan replik i diskussionen. Den förnuftiga, anpassningsbara Selma med begåvning ett stycke över medelmåttan var ju ledare och skylt för de övriga Selmorna under denna tid, och hon måste väl ha en mening om dubbelmoralens förkastlighet och om det riskabla i att over Evne framtvinga tro på under.

Men den egentliga Selma trodde på under och ansåg till-

varon otänkbar utan dem. Inför något så tokigt som att beröva verkligheten alla under måste hennes genius förstummas. Selma hade ett älsklingsuttryck för allt detta obestämbara som var annorlunda, som hon ville fånga och hålla kvar. Det var poesi. Tidsandan kalkade över och skurade bort poesien, och kanske ansåg seminaristen Selma detta rengöringsarbete berättigat, men geniet Selma visste att hennes uppgift var att återge tillvaron dess poesi.

Selma skrev år 1895 en novell med titel: Ett äventyr i Vineta, där hjälten säger: *jag är en vetenskapsman och naturliga förhållanden av orsak och verkan är vad jag tror på, i verkligheten, innerst inne. Men som barn fick jag en stark stöt hän mot det mystiska, och detta tar ut sin rätt ibland. Jag har två människor inne i mig.*

Själv bar hon inom sig två eller flera, men det var inte rationalisten som satt innerst inne. Där bodde geniet, men det var förskrämt och överröstat.

Är det möjligt, frågade det, att vinna framgång utan att skriva om handskemoralen? Får man införa en varelse på scenen som ej diskuterar nutidens problem?

När Selma Lagerlöf år 1902 själv skulle förklara varför 80-talet var en så ofruktbar period i hennes liv, hänvisar hon till sin vanföreställning att hon för att bli läst och berömd måste behandla sitt stoff antingen i en romanscykel som Runeberg, i ett skådespel som Ibsen och Björnson eller i en realistisk roman. Åren fram till 1889 skulle alltså ha varit en kamp dels med hennes ärelystnad, dels med hennes bundenhet till litterära förebilder.

Hon säger i detta sammanhang att hon beundrade sin

tids stora författare. Ja, hon trodde att man måste beundra dem. Men när hon inte behövde spela sin roll som litterärt omdömesgill seminarist, då kunde det hända henne att påstå att den svenska litteraturen var fattig och att hon inte blev moraliskt uppryckt av Ibsen.

För min del tror jag att problemet låg djupare än blott i bundenhet till stilformer och förebilder som inte passade henne. Orsaken till Selma Lagerlöfs konstnärliga vanmakt under det decennium då den unga skaparkraften borde ha flödat rikt, var att det inte fanns någon samstämmighet mellan den värld där hennes genius hörde hemma, och den där hon blev införd under studieåren i Stockholm.

Svårigheten kunde inte lösas genom att hon skrev om förflutna tider och osammansatta människor som inte kände nutidens problem. Därmed befrias diktare ingalunda från kravet att deras verk måste ha ett sanningsinnehåll som djupast inne är giltigt även för deras egen tid.

Selma ville skriva poesi, hon ville skildra hur underverk omriktar händelsernas förlopp. Detta kunde hon inte göra och samtidigt tro på ett mekaniskt orsakssammanhang där

> varje dramats akt är den första aktens
> tråkiga härmning.

Så länge hon varken kunde gå med på tidsriktningens fordran på underkastelse eller våga sätta sig upp mot den, måste hon förbli stum.

Det finns bevis på att Selma tidigt var medveten om en ovanlig begåvning, men det finns också bevis på att hon

sökte bekräftelse utifrån på att hon inte tagit på tok fel om sig själv.

På seminariet ansågs Selma klok och omdömesgill men det var henne inte någon bekräftelse på äktheten av hennes geni. Hon beundrades för sina krior och sonetter, men det var heller ingen bekräftelse. Snarare kunde hon bli generad över hur långt hon redde sig med självbehärskning och skådespeleri. Och i ett sådant ögonblick ansåg hon sig föranlåten att varna kamraterna så som hon gjorde i sonetten om sig själv:

> Och må man akta sig att luras blott
> av hennes överlägsna små fasoner,
> av hennes lust för höga diskussioner —
> det roar henne nu att gå i blått.

Eller, när man inte ville förstå halvkvädna visor: blygs du ej över något så vanvettigt som att ta mig på allvar och tro att du skulle fånga mig där du släpper mig?

Likväl måste både lärare och kamrater ha skymtat något bakom den vardagliga Selma: ett reservat av okända krafter som varken uppenbarat sig under provlektionerna, under diskussionerna eller i sonetterna. Det fanns något förväntansfullt i kamraternas beundran som hon hade gott av, fast hon protesterade mot att bli bortskämd.

Selmas kamrater utgjorde hennes tidigaste uppvaktning. Tillsammans med sina efterföljare i detta och andra seminarier har de hört till hennes mest trofasta beundrare, antingen de beundrat henne därför att de förstått henne eller tvärtom. Därmed har de inte bara hjälpt henne per-

sonligen utan banat väg för henne inom stora delar av svenska folket, på vilka de i sin tur övat inflytande. Det är ju lyckligtvis så att man inte själv behöver ha upplevt de stora diktarnas strider och svårigheter för att glädjas åt deras verk.

Under alla de år som Selma studerade i Stockholm stannade syster Gerda hemma och hjälpte till med vården av fadern, som långsamt förvandlades till invalid. När Selma kom hem synes hon ha varit förströdd av studier, sonetter, av brevväxling med kamrater, av mötet med främmande eller besläktade andar i de böcker hon lånat med sig hem. Det är som om hon blivit främmande för världen där hemma eller med avsikt höll sig på avstånd från något som var för bittert och svårt.

När hon kom hem sommaren 1884 tillhörde Mårbacka inte längre föräldrarna, det var sålt till sonen Johan. Men den sommaren får inte sin prägel av denna viktiga händelse utan av mötet med Carlyles Franska revolutionen.

Ett par år efter faderns död hade hon kommit på det avstånd och funnit den jämvikt som tillät henne skriva den gripande dikten *I björkallén,* där hon skildrar en dödsmärkt gammal man som tar sig en promenad vid yngsta dotterns arm och småpratar om sin begravning. Det gamla lagerlöfska humöret flammar upp ett ögonblick under diskussionen av programmet för den blivande sorgehögtidligheten, och Gerda med sitt lätta lynne och sin anpassningsförmåga följer med och håller tonen:

Han vill ej att de skola mycket gråta
då han är död. Han älskar icke tårar,
och att i svart, i flor och slöjor stå̊ta
det var detsamma, slikt må roa dårar.
Och glömmas vill han, må de blott förlåta
att han så länge deras liv försvårar.
Men han vill träda an den långa färden
med stå̊t liksom de gjorde förr i världen.

Det skall alltså vara festligt och glatt vid begravningen, alldeles som det brukade vara den 17 augusti.

Då, barnet mitt, då just för dig det gäller,
ty då kan jag ej hjälpa till, jag heller.

I denna dikt kommer döttrarnas medlidsamma ömhet över det stora barnet fram. Men den uteslöt inte hos Selma klarsyn över faderns svagheter eller oro för allt vad familjen skulle komma att få lida på grund av hans misslyckande som jordbrukare.

Då Selma våren 85 kom hem som utexaminerad lärarinna, nalkades faderns långa lidande sitt slut. Det visste han själv och uppmanade flickorna att använda sina nya blåröda bomullsklänningar så länge de kunde.

Under den korta ferien på Mårbacka mellan den sista avslutningen på seminariet och det första uppropet i Landskrona, kände sig Selma fullkomligt lycklig. Hennes egen värld hade återtagit sin makt över henne, som den förlorat under de fyra åren. Hon kände sig som samma varelse som innan hon börjat i Stockholm. Utan hopp, utan minnen

Löjtnant Lagerlöf på äldre dagar.

och önskningar njöt hon bara att vara hemma på Mårbacka igen. De ärelystna författardrömmarna flydde upp mot det ouppnåeliga, där de inte kunde störa hennes ro. Under denna tid dog fadern. Men hon kunde inte sörja honom som hon förstod att hon hade bort göra. Han hade varit till alltför stor plåga för dem där hemma, han hade blivit henne alltför främmande.

Bouppteckningen den 12 augusti uppvisade en egendomlig ekonomisk situation. Skulderna var förhållandevis stora, och tillgångarna bestod huvudsakligen i fordringar på de tre äldsta barnen. Daniel och Selma var skyldiga mindre summor för hjälp till studier, och Johan var skyldig hela köpeskillingen för gården eller 17 281 kronor.

LÄRARINNAN MED DE RÖDA SKOBANDEN

Selma gjorde sitt inträde i den lilla skånska kuststaden Landskrona med en skuld till boet på 2 000 kronor och utsikterna att förtjäna 1 000 om året, förutsatt att hon ej blev sjuk. Staten intresserade sig som synes på den tiden inte för de ekonomiska förhållanden under vilka de lärarinnor måste arbeta som utbildats vid dess Kungliga seminarium.

Det gällde nu för Selma att klara två uppgifter. Dels att pröva seminarieutbildningen i praktiken, dels att slå rot i denna främmande landsända, det vill säga vinna vänner där. Hon möttes själv av en viss nyfikenhet då hon gjorde sin entré i kollegiet i sin enkla sorgdräkt. En ny kamrat var alltid en omväxling, och dessutom visste man att hon skrev vers. Hon måste ju själv ha granskat sina blivande kamrater med stort intresse, ty hon visste att det var bland dem hon måste söka sina vänner.

Själv karakteriserade hon långt efteråt i ett memoarutkast sin första tid i Landskrona på följande sätt:

Hösten 85 mycket trevlig, bodde hos Dübens, såg Köpenhamn. Högt i gunst i skolan, många bjudningar. God vän med Anna Oom.

Från våren 1886 har hon antecknat:

Började skriva litet vers för en roddarfest, för en insamling för lapparna. God vän med Anna Oom alltjämt.

Kollegiet bestod den gången av föreståndarinnan, Josepha Ahnfelt, och nio lärarinnor. Flickläroverken var på den tiden inte så strängt normaliserade, och föreståndarinnan hade ganska stor frihet och makt. Det var tur att fröken Ahnfelt genast fäste sig vid Selma. Hur skulle det annars ha gått henne?

Hon smålog under morgonbönerna, hon ansåg att flickor borde få skratta även under lektionerna, hon plågades av den auktoritet hon mot sin vilja förvärvade sig och tyckte det var för tokigt att flickorna gillade allt vad fröken Lagerlöf gillade och ogillade det hon ogillade. Hon var inte bergsäker på att allt som stod i läroböckerna var riktigt. Hon kunde inte begripa att en ful och tråkig kristendomslärare kunde intressera flickor för religion. Hon kunde beskriva den islamitiska villoläran så entusiastiskt under lektionerna i religionshistoria, berättar doktor Anna Clara Romanus, att hon gjorde alla flickorna till muhammedaner, hon höll historielektioner nere vid sundet och företog högst djärva förändringar i Snorres historier från tidig medeltid. Hon var ytterst osäker i rättstavning, satsbyggnad och interpunktering, hon hade röda skoband.

En del av eleverna var fascinerade av hennes lektioner, men andra begrep sig inte på dem, utom att de var glada att de slapp höra upp läxor. Och med allt detta var Selma högt i gunst i skolan.

Selmas ankomst bör ha betytt en viss omgruppering av känslor inom kollegiet. Hon hade den mycket mänskliga egenskapen att hon älskade att vinna människor, även dem

hon inte själv brydde sig så särskilt mycket om. Men då hon hos någon av dessa upptäckte egenskaper som förtjuste henne, blev hon oerhört stimulerad. Lärarinnan i tyska, Anna Oom, som kunde spela Månskenssonaten, blev den som hjälpte Selma att förjaga de symtom på melankoli vilka yppade sig i den nya omgivningen. Det började med att Selma beundrade Anna, men snart var rollerna ombytta. Det var Anna som beundrade Selma, pysslade om henne, prisade hennes vers, lade henne på sin soffa, spelade för henne och forskade efter det där uttrycket i Selmas ögon som sade, att nu hade Beethoven fört henne bortom det uppnåbaras gränser.

Det var alltid kvinnor som hittade det där uttrycket i Selmas ögon. Män hittade det aldrig förr än hon blev världsberömd, men då var det ju ingen konst.

Den kontakt Selma hade i sitt intellektuella liv bestod i kontakt med män i deras mästerverk och med kvinnor i det dagliga livet. Via böckerna spelade män en roll i hennes känslovärld, men kvinnorna spelade en roll genom den vänskap de hyste för henne och framkallade hos henne. Detta faktum är ingenting vare sig att viska om eller gå förbi. Andlig isolering och personlig intimitet könen emellan utmärkte vid denna tid i hög grad förhållandena i medelklassen där män och kvinnor inte arbetade sida vid sida som i jordbruket, och där männens arbets- och bildningsvärld var oåtkomlig för kvinnorna. I de ogifta självförsörjande kvinnornas fall var isoleringen både andlig och lekamlig.

Selma har karakteriserat Landskrona som staden med de många allvarliga och utmärkta fruntimmerna. För henne

fanns det knappt några andra människor i Landskrona, eleverna undantagna. Inte nog med att hon måste umgås endast med fruntimmer, de var dessutom allvarliga och utmärkta och hon, värmländskan, som så mycket älskade glada och tokiga personer! Så glad hon måtte ha blivit då hon upptäckte den vackra och originella fru Lauritgen som förstod att ge en festlig anstrykning åt syföreningens sammankomster.

Det fanns olika världar i Landskrona och mellan dem var ett svalg befäst. Kärleken byggde väl broar ibland mellan officerarna och döttrarna i de välmående borgarfamiljerna, men inga broar slogs över till de ogifta, självförsörjande fruntimmerna, vare sig de förtjänade sitt bröd i en bank eller en kateder. Om förste stadsläkaren doktor J. Brandberg framhålles särskilt att han kunde tala med Selma. Han var, sade Selma, en av de första män som satte värde på mig, oavsett mitt författarskap, ty han ansåg att Gösta Berling var rena smörjan. För nöjet att tala med en man, måste hon tåla att han parodierade hennes ode Till mörkret och den äkta världssmärta som uttrycker sig i den. Hon måste därtill åstadkomma en glimt i ögat vid denna tortyr och en skämtsam anmärkning för att inte visa sig lättstött.

Det är tänkbart att det gick någon man i Landskrona som inom sig bar en sentimental önskedröm om andligt kamratskap med en kvinna, ett sådant som sades existera mellan de två skånska författarna Axel Lundegård och Victoria Benedictsson. Men om han fanns och om Selma Lagerlöfs existens blev honom bekant, så bar han sig åt

som kungen i hennes novell *Drottningen på Ragnhildsholmen*. Den kungen vände innan han nådde fram till tornet där drottningen satt, emedan han trodde att hon var en stenbild och inte brydde sig om att konstatera att hon var precis sådan som han drömt sig en drottning.

Hos Selma motsvarades tornet av hennes yttre hamn. Hon var inte ful, men hon var ännu inte vacker och hon gjorde ingenting för att göra sig behaglig. Tvärtom, hon klippte av sin fläta, vägde den på en våg och gick omkring med stubbad nacke och en borstig lugg. På grund av hennes oansenlighet kunde ingen man känna hennes personliga magnetism förr än hon dokumenterat sig som en litterär förtrollerska.

Från Landskronatiden finns bevarad minnet av en bjudning, där hon lyckades ta ledningen i ett övervägande manligt sällskap, föra in konversationen på ämnen där hon hade något att säga som kunde väcka förvåning och intresse. Den vikt hon fäste vid denna förbigående erfarenhet visar bäst hur enastående den var i hennes tillvaro. Hon reflekterar över att kvinnor kan ha makt över män: Vi fruntimmer även om gamla och fula, äger ett inflytande på karlar som gör att de blir mot oss som vi vill ha dem. Ibland tycker jag att det kunde vara roligt att experimentera, men jag finner aldrig någon.

I det där uttrycket experimentera ligger ett slags försvar för alla de män som vände innan de nådde tornet eller på annat sätt uppenbarade sin dårskap. En experimenterande kvinna verkar omedvetet avskräckande, och den man skall vara modig som vågar sig vidare.

En man vill heller inte vara medel till ändamål, det är kvinnornas uppgift.

En gång när Selma var nära förtvivlan över att hon inte kom någon vart med Gösta Berling, frågade hon en vän, som inte visste bättre än hon:

Vad kan komma som kan lära mig att tala känslornas språk? Om jag bleve förälskad, olyckligt förälskad helst, kanske det hjälpte, men min fantasi är så överförfinad att ingen av vår tids männer kan göra intryck på den.

En litteraturhistoriker som en gång gjorde en analys av den världsberömda Selma Lagerlöfs verk upptäckte därvid att: "hennes skildring av kärleken var ren som snö". En av Selmas väninnor anmärkte därtill: "Detta förhållande är lika sant som naturligt och förklarligt. Hur skulle väl en ogift kvinnlig författare utan egen erfarenhet på det sexuella området vilja låta sin fantasi bearbeta andras erotiska erfarenheter?"

Ren som snö betyder i detta sammanhang att Selma kunde spela upp en kärleksuvertyr av så stor skönhet att åhörarna var betagna när ridån gick ner. Men när ridån gick upp igen, kom inte första akten utan en ny uvertyr. Preludier och postludier kunde hon komponera. Mellanpartiet som skulle ge den psykofysiska föreningens extas och smärta, det rörde hon inte vid.

Men kärlekens och vänskapens känslokurvor ligger varandra långa stycken så nära, att den som varit part i ingripande vänskapsförhållanden vet mycket om hjärtats besynnerligheter, högtider och lidanden ändå.

Selma Lagerlöf är ett parallellfall till de manliga genier som aldrig funnit kvinnor vilka "kunnat göra intryck på

deras överförfinade fantasi". Men det manliga geniets kompromisslösning: giftermål utan förståelse, skulle aldrig ha frestat Selma Lagerlöf. Hon valde vänskapens värld, och där lärde hon sig tala känslornas språk under hänförelse och lidande, under uppoffringar och som mottagare av offer, under upprördhet och trygg tillit, oftast dyrkad, men någon gång till sin stora lycka och olycka i stånd att dyrka själv.

Under de första åren kom hon inte någon vart med sitt författarskap. Skolan tog naturligtvis hennes tid och krafter i anspråk, men man kan inte förklara hennes misslyckande genom brist på tid, ty hon använde en massa tid på att skriva vers. Dessutom fann hon tid till ett livligt mångsyssleri i den nöjesbetonade barmhärtighetens tjänst. Medan hon väntade på den stora berömmelsen tyckte hon om att förvärva sig lokal ryktbarhet genom att skriva prolog till ett sällskapsspektakel på måndagen, begravningsvers på torsdagen och på lördagen en vers för de medverkande. När hon väl nått den lokala ryktbarheten tröttnade hon på den. Och det plågade likaväl som berusade henne att sitta i koret i Landskrona kyrka och lyssna till den hundraårskantat hon författat. Hon var ju inte alls kyrklig själv, men det måste ju alla tro.

Hon förnekade ingalunda Gud, men Han var den tiden för henne ett orimligt väsen, som varken kunde fatta människorna eller fattas av dem. Och det ofattbara behöver tanken inte försöka att fatta. Den kan nöja sig med att

Selma Lagerlöf under första tiden som lärarinna i Landskrona.

Selma Lagerlöf sen hon klippt av sig flätan. Foto taget i Köpenhamn.

skåda det gudomliga i dess härlighet, befriat från motsägelser och från halvt mänskliga egenskaper.

Det fanns industri i Landskrona och följaktligen slumkvarter där. Selma nöjde sig inte med att promenera på den vackra Strandpromenaden nere vid Öresund, hon genomvandrade också värnarna, där de fattiga bodde. Hon uttalade sig bestämt om att fattigdomen måste avlägsnas innan glädjen kunde blomstra i Landskrona och ansåg att en stad utan fattigdom vore förtjänt av mera ära och berömmelse än den mest beryktade världsstad, där fattigdom och rikedom bodde intill varandra. Det var alltså en klar och tydlig ansvarskänsla som jämte böjelsen för sällskapsliv bevekte henne att deltaga i social verksamhet för att lindra nöden och utjämna skillnaden i levnadsvillkor. Känsliga samvetens oro för att hjälpen skulle komma ovärdiga till godo bekymrade henne lika litet nu som senare, då hon gav bort pengar åt rättfärdiga och orättfärdiga. En gång hade skolflickorna samlat hop en summa åt en fattig kvinna som fått tvillingar, men så förbjöds de av moralens väktare att hjälpa henne emedan hon var ogift. Selma tyckte detta var tokigt, särskilt som intet värdigt föremål fanns just då, men hon tog inte i för att vända opinionen. Hon skrev ingen flammande novell om detta dumma utslag av dubbelmoral.

Det är Fredrika Bremers anda som går igen i dessa fruntimmersföreningar i Landskrona och i det frivilliga arbetet på att meddela kunskaper åt intresserade fabriksarbeterskor i aftonskolan. Men man kan inte se att de all-

varliga och utmärkta fruntimren ännu nått så långt på den väg som Fredrika Bremer anvisat. Och Selma var inte den som kunde leda dem vidare. Man saknar hos henne den koncentration på det sociala problemet som fanns hos Fredrika Bremer.

Fredrika Bremers författarskap syftade medvetet att lösa den sociala frågan av vilken kvinnofrågan var en del. När Selma Lagerlöf sysslade med syförening, sjömansförening, aftonskola och basarer, så var hennes huvudsyfte att komma från sin oro över att ej kunna dikta.

Syföreningen i Landskrona, där Selma Lagerlöf var en nitisk och uppskattad medlem som stod för underhållningen. Stående fr. v. nr 1 lärarinnan Anna Hagman, 4 doktorinnan Anna Brandberg, 5 lärarinnan Anna Oom, 6 banktjänsteman Elise Malmros, 10 föreståndarinnan vid flickläroverket Josepha Ahnfelt, 11 fru Christiane Lauritzen. Sittande i mitten vid bordet fru Rönne, Selmas första värdinna i Landskrona.

Lärarinnekollegiet i Landskrona elementarläroverk för flickor på 90-talet. Stående från vänster Anna Oom, Selma Lagerlöf, Josepha Ahnfelt, Selma Söderström, Fanny Runnerström. Sittande från vänster: Emma Kornhamn, Karin Ahman, Dagmar Lauritzen, Elise Gustafsson, Ebba Ahlgren.

ÄNTLIGEN

Äntligen stod prästen på predikstolen.

Det är som droge en suck av befrielse genom denna första rad i Gösta Berlings saga. Läsaren instämmer i denna suck och säger sig att det var då inte för snart som Gösta presenterade sig för sin lyssnande publik. Hela tio år låg ju mellan den höst, då idén till Gösta Berlings saga slog ner i Selma, och den då hon kunde skicka in det färdiga manuskriptet till förläggaren.

Även den som vet hur det gick, blir nervös av att följa med i alla de misslyckanden som föregick den slutliga segern. Hur skall det då ha känts för Selma själv som ingenting visste om utgången?

Från början var hennes förvissning att lyckas stor, men där kom så mycket emellan som kom henne att stundom undra om hon inte helt enkelt bedragit sig själv.

Den hyggliga fröken Lagerlöf med sitt jämna väsen som så regelbundet gick till skolan om morgnarna för att undervisa och hem om middagarna igen för att författa, vandrade från svindlande höjder av trotsigt självförtroende ner i djupa dalar av ångest och förödmjukelse. Man kan tänka sig att inspirationen snarare hejdades än gynnades av de tråkiga underrättelserna hemifrån, ur vilka hon

kunde läsa ut att Mårbacka var förlorat, om inte något alldeles särskilt kom emellan. Redan tanken att hon måste raska på med att skriva det där verket som skulle inbringa guld och ära, måste ha drivit upp hennes nervositet och gjort det svårare för henne att koncentrera sig på ämnet.

Hur hon än kände det, alltid måste hon försöka att hålla modet uppe på modern som så oförskyllt kommit i svårigheter efter sitt pliktuppfyllda, arbetsamma liv som fru Lagerlöf.

Men det var inte lätt för Selma att möta omedelbara ekonomiska bekymmer med försäkringar om att hon en gång skall förtjäna mycket pengar, och att den prövotid familjen Lagerlöf undergår skall ha en övergång.

Selmas kamp med stoffet till Gösta Berling och familjens kamp för att hålla sig kvar på Mårbacka löper jämsides i tiden. I början var tanken på att förlora Mårbacka något så förfärligt att familjens fruntimmer inte ens vågade vidröra den. Selma har skrivit ner en sann historia om en sommardag då husets damer, tysta med sina handarbeten på verandan, störtes i sina dystra funderingar av gälla klarinettoner från flygelbyggnaden. De kände igen de stycken som traktens berömde spelman brukade spela, och slutligen kom han själv fram till dem. Han visste att det stod illa till för dem, och nu spelade han igenom hela sin repertoar för att trösta dem. De hade en gång gjort honom gott, nu kom han för att visa sin medkänsla. När han till slut gått sin väg, var de så upplivade av denna fattiga människas vänlighet, att de fick mod att tala med varann om det som förestod.

Men det var som om tankens bitterhet vore borta,

Det var nog sant att de nu ej kunde motsvara tidens krav, men de hade dock ej levat ett så dåligt liv. Det var ej alldeles förspillt, det hade givit ögonblick av lycka åt en fattig stackare.

Detta är den sista gång som det i Selmas skildringar ligger ljus över det gamla Mårbacka. Dessa oefterrättliga och oefterhärmliga värmländskor hade för ett ögonblick försonat sig med sitt livs katastrof blott därför att de blivit rörda av Näckens polska och Preciosa, spelade som ett hela nejdens farväl till dem som var dömda att draga bort.

Den lilla ögonblicksbilden offentliggjordes 1888. År 1887 hade Gerda Lagerlöf gift sig med jägmästare J. Ahlgren och i detta sammanhang överfördes gården på honom. Johans konkurs kastade redan då sin skugga framför sig. Selma talade vid grannen på Gårdsjö, men denne vågade ej låna honom pengar, och Selma tänkte inte på att lägga sin begåvning som säkerhet för lånet. Konkursen ägde rum i Lidköping år 1888, och då förlorade vi allt, skrev Selma i det P. M. hon gjorde upp för de blivande memoarerna.

Något tidigare samma sommar hade fru Louise Lagerlöf avyttrat större delen av sitt värdefulla lösörebo på auktion. Där skingrades då familjens ärvda möbler ut i bygden, hennes kära linneförråd klubbades bort, liksom sängkläderna och silvret. Auktionsprotokollet säger att Selma Lagerlöf ropade in en golvmatta för kronor 2,80. Men vill vi veta något om hur hon kände, får vi väl gå till Melchior Sinclaires auktion på Björne i Gösta Berlings

saga. Strax därpå flyttade fru Louise till sin son Daniel, som nu öppnat läkarpraktik i Kungälv.

Mårbacka upphörde därmed att vara Selmas hem. Nästa år såg sig jägmästaren och hans hustru nödgade att uppge försöket och att sälja gården. Den hade aldrig varit ur släkten förut.

Än en sommar kom Selma till Mårbacka. Det såg då redan ut som en vildmark, och uppbrottsstämning rådde där. Faster Lovisa beredde sig att bryta upp för att följa med Selma till Landskrona. Syster Gerda var i färd med att ordna med flyttning och ett nytt hem.

— — —

Det bör inte ha varit så lätt för Selma att vid detta avskedsbesök på Mårbacka samla sina tankar omkring sitt verk. Hon hade nu hyrt en omöblerad lägenhet på skolvinden i Landskrona och skulle ha eget hushåll med faster Lovisa. Det var många praktiska frågor att lösa och inte gick det lättare därför att faster Lovisas avskedstårar flödade så ymnigt. Men en sista ensam rundtur fick hon väl tid till ändå, medan solen sjönk bakom kullarna i väster och alla höjderna omkring dalen blånade mot kväll.

Aldrig hade gammelfrua haft ett sådant välde över sondottern som i det ögonblick hon sade farväl till hennes värld. Hon hade ett enda arv att ta med sig från Mårbacka och det var de gamla värmlandshistorierna. I åratal hade hon försökt skriva dem som man skriver då man vill vinna guld och ära. Men då Mårbackas öde ändå var avgjort, betydde guld och ära inte längre så mycket. Nu tog hon farväl till alla försök i klassisk och modern stil, till det ofullbordade versdramat, romanserna och den nyk-

tra realistiska prosan. Hon insåg nu att hon skulle berätta på mårbackavis, vad så folk än sade därom. Detta kom över henne som en plötslig visshet. Men inom henne hade skett ett långt frigörelsearbete som nu var avslutat. Äntligen.

I *En saga om en saga* underströk hon mest vilket offer det varit för henne att besluta sig för att skriva i en stil som troligen skulle göra boken oläslig. Men snart uppträdde hennes hjärta med hemliga förhoppningar att detta offer skulle få sin belöning. Hon ville nog, som hon sade, skriva åt sig själv för att rädda åt sig vad som ännu kunde räddas av hemmet. Men hon ville också bli klassisk i svensk litteratur. Hon trodde mellan tvivlen att det skulle gå så.

Både hennes farhågor och förhoppningar visade sig befogade. Boken syntes till en början oläslig, men skaffade sig så småningom en plats i klassisk litteratur.

Under de år då Selma ännu tvekade om sin rätta väg var hon i allra högsta grad i behov av vägledning och uppmuntran. Hon tydde sig till sina kolleger vid skolan, hon resonerade med sina gamla seminariekamrater. Men det var henne inte nog, och det torde väntrion från seminariet: Gurli Linder, Mathilda Widegren och Hildur Djurberg, ha insett, ty utan hennes vetskap skickade de in några av hennes sonetter till Dagnys redaktör friherrinnan Sophie Adlersparre. Därmed sattes Selma i förbindelse med ledarinnan av den tidens svenska kvinnorörelse.

Den ärelystnad Selma hyste för egen del hade tidigt smält ihop med en önskan att visa världen vad kvinnor dugde till. Hon säger själv att hennes erfarenhet av hur lynnig och despotisk en herrgårdspatron kunde visa sig i

kretsen av sina lydiga fruntimmer, hade gjort henne till anhängare av kvinnosaken. Hon hade på avstånd beundrat friherrinnan som vågat sig på att stifta en kvinnosaksförening och ge den namn efter denna Fredrika Bremer som blamerat sig så totalt med sin roman Hertha. Hon visste att friherrinnan hade gjort signaturen Esselde känd, älskad och fruktad, att hon kommit in i en statlig kommitté som utredde flickornas bildningsfråga, att hon stod i spetsen varhelst det startades något nytt kvinnligt företag, det må ha varit en renskrivningsbyrå, en läsesalong, Handarbetets vänner eller en förening för frivillig sjukvård i Florence Nightingales stil.

Långt efter friherrinnans bortgång skildrade Selma hennes roll i Gösta Berlings tillkomst. Hon började med en situationsbild från Landskrona. Det är en decemberkväll 1886, den unga lärarinnan sitter ensam med sina krior. Ett brev faller ner i postlådan, det är från friherrinnan som meddelar att hon valt ut fyra av Selmas sonetter för Dagny. De liknade små smycken och dess författarinna inbjöds att vara friherrinnans gäst under jullovet.

Selmas första symboliska handling var att flytta kriaböckerna utom synhåll. Därpå fördjupade hon sig på nytt i brevet och de drömmar det väckte hos henne. Så hade då ödet äntligen förstått att det måste göra något för Selma Lagerlöf! Hur eller när stilarna blev rättade är det ingen som vet. Men Selma hade med ett slag blivit uppfylld av lycka och skaparkraft. Ödet hade kallat och hon skulle följa det i spåren.

Friherrinnan Adlersparre bodde i ett örnrede uppe på Söders höjder. Dit hade även Ellen Key och Ernst Ahlgren

Friherrinnan Sophie Adlersparre (Esselde).

på kallelse klättrat upp för att bli granskade, vägda och beskyddade. Nu var det Selma Lagerlöfs tur.

Hon gjorde den mödosamma trappvandringen upp till Fjällgatan som kunnat anstränga även en person med friska ben. Esselde dröjde med att visa sig, men när det äntligen skedde, förstod hon att genast skapa kontakt med sin gäst. Hon lät Selma berätta om hur hon hade det, hon resonerade om pedagogiska spörsmål, hon lät henne läsa sina vers och läste dem själv för henne. Hon hade ett sätt med Selma som gav denna trygg visshet om att hon var en stor begåvning och hennes vers underbara.

Den starka ömsesidiga sympati som genast uppstod mellan dessa två främlingar av olika ålder och levnadsställning, syntes Selma som något oförklarligt. Det var som om hon fått ett tecken att hon nu skulle fortsätta på sin bana utan att se varken åt höger eller vänster.

Vid återkomsten till Landskrona skrev hon om balen på Borg.

Selmas lärarinnekamrater i Landskrona uppfattade, enligt vittnesbörd från 1925 av Anna Oom och Anna Hagman, Selmas konstnärliga strävan så att hon ville föra in människorna i en värld "där ingenting fanns som var fult, en värld utan död och nöd". Om ordet fult här var en omskrivning för sinnligt, kan det ligga någon mening i det, Selma var själv smått orolig över att hon skrev om dans utan att ha erfarit något av den sinnliga eggelse som enligt de moderna författarnas vittnesbörd åtföljde densamma. Men annars är denna analys fullkomligt felaktig. Som konstnär kunde Selma inte gå förbi fulheten, nöden och döden. Hon stannade och såg men då hon gick vidare hade

hon fått ett intryck som lät henne uppleva skönheten starkare än förut. Först sedan fjortonåringen noga betraktat självmördarliken i Karolinska institutets källare, uppfattade hon den katolska kyrkomusikens skönhet som förut inte varit tillgänglig för henne.

För Selmas nära vänner var det däremot tydligen möjligt att läsa och beundra Selmas verk utan att uppfatta den mörka tonen däri.

Selma kände sig så sällsamt inspirerad denna vår, att oron över oförmågan att inträngа i dansens mysterier snart försvann. Hon välkomnade själva vårvemodet som snör ihop hjärtat. I Landskrona har hon alltför länge saknat de vackra visor det sjöng för henne då hon var ensam. Ja, det kan hända, att ett av dessa stora ögonblick infinner sig, då hon känner krafter inom sig att sätta världar i rörelse. Verkningarna av mötet med Sophie Adlersparre är ett prov bland många på Selmas ytterliga känslighet för möten med människor. Man har ofta förenklat ner denna känslighet till begär efter beröm och motvilja mot kritik. Men dess ursprung låg djupare och dess verkningar blev därför oberäkneliga.

Sophie Adlersparre hade erfarit samma egendomliga känsla av samstämdhet som Selma, men hos henne utlöste den en annan reaktion. På grund av den måste hon alltid vara på sin vakt att hon inte föll i alltför stor beundran av Selmas alster och därmed misskötte sin uppfostrargärning gentemot henne. En tid framåt tog hon sig för att skicka Selmas noveller tillbaka och kräva omskrivningar, ena gången av hela novellen, andra gången av hälften, eller en fjärdedel. Och när den tåliga Selma slutligen vunnit

hennes gillande efter sina omskrivningar, behöll friherrinnan novellen så länge i sitt skrivbord, att Selma började undra om det var meningen att hon skulle skriva för friherrinnans höga nöje. Hon visste inte då att friherrinnan i sin omgivning hade medhjälpare som ingalunda ville släppa in Selmas noveller i Dagny.

Friherrinnan teg med vad det var som hakade upp sig. Hon tillgrep utvägen att råda Selma att studera vidare. Den gången då Eva Fryxell givit samma råd, hade Selma lytt henne. Men se, nu ville inte Selma studera andra författare längre. Skriva om, ja gärna, det var bara bra, det gjorde hon för resten i hela sitt liv. Men arbeta efter mönster ville hon inte, Sverige hade haft nog av imitatörer, och vad hon ville sätta upp mot dem alla, där hon satt i sitt krypin och skrev, var sin originalitet. Hon levde vidare i sitt självförtroende, trots att Dagnys spalter förblev stängda. Hon glömde totalt bort att hon en gång känt sig manad att gå i någon som helst jättes fotspår.

Emellertid har ju en opublicerad novell en märklig förmåga att resa osynliga hinder mellan en ung författare och en gammal redaktör. När Selma kom upp till Stockholm sommaren 1889 sökte hon inte ens upp friherrinnan. Men från Dagnys redaktion fick hon av misstag någon annan syndares refuserade manuskript sig tillsänt, och av den anledningen kom de till tals. Friherrinnan föreslog då att Selma själv skulle beveka Dagnys nya redaktris, författarinnan Amanda Kerfstedt. Resultatet blev dock att Selma hade sin novell med sig i kappsäcken, då hon reste till Mårbacka för att taga farväl för alltid.

Nu var hon nära sin befrielses stund. När hon tänkte

på de där två stockholmsfruarna i Dagnys redaktion, tyckte hon sig visare än de, därför att hon insupit vetande på landsbygden.

En gång tidigare hade hon diktat:

> Jag är en stackars främling i vår värld,
> jag blott förstår vad mig min farmor lärde.
> Jag drar så ofta vilse på min färd.
> Allt vad jag gör har brister mer än värde.
> Jag duger, ack så föga för vår värld.

Nu begrep hon att det som hon trott vara en brist i själva verket var ett övertag. Denna gång hade ödet anordnat ett sammanträffande med dessa auktoriteter från huvudstaden, blott för att Selma skulle inse att hon borde lita mer på sitt eget omdöme än på deras.

Hon släpper inte längre modlöst sitt ämne utan tvingar tanken att hänga fast därvid. I det ögonblick då hjärnans omedvetna arbete är färdigt, och hon ser hur allt måste vara, upplever hon belöningen för sitt tålamod. Jäsningsprocessen har varat länge, men så har hon också anledning hoppas att hennes stora bok inte skall bli så ojäst som de flesta svenska romaner.

Vi vet att på den punkten hade hon dubbelt orätt. Gösta Berling är inte en färdigjäst produkt. Men att det bubblar och jäser i den är just dess charm.

Selma hade tagit avsked av sitt föräldrahem och fått sitt första egna hem på en vind i Landskrona. Nu skulle författandet börja på allvar utan rädsla eller hämningar. Men hon hade ingen skrivstol. Faster Lovisa erbjöd henne

sin länstol och den tog hon, fast den var alldeles för låg i förhållande till skrivbordet. Och för Selma låg det närmre till hands att uthärda obehaget och ryggvärken än att hitta på att lägga en kudde i länstolen. Faster Lovisa själv lade sig efter ankomsten till Landskrona sjuk i bältros. Så småningom kom hon ur sängen, men hon var alldeles förbi av hemlängtan och ville varken vara med om syförening, aftonskola eller sammanträden för att diskutera planer på ett sjömanshem.

Det skånska vintermörkret lystes varken upp av snö eller av någon värmländsk Lucia med varmt äppelvin från Mårbacka. Det dröjde till fram emot jul innan trasmattorna kom på golvet i Selmas rum och böckerna blivit uppsatta på hyllorna. Men allt detta yttre betydde ingenting mot att hon äntligen funnit författarförmågan. Hennes vandring mellan avgrunder och höjder ledde henne nu på branta och steniga vägar mot en bergstopp.

Med andra ord, pennan gick av sig själv, det är det uttryck Selma alltid använder, då hon vill säga att hon varit inspirerad. Obekanta ting eller rättare sagt, sådant som hon ägt i sin hjärna utan att hon haft aning därom, trängde sig ner på papperet. Sidorna fylldes med en hastighet som hon aldrig hade drömt om. Vad hon förr behövt månader, ja år att utarbeta, det blev nu färdigt på ett par timmar.

Denna underbara stämning som kännetecknade läsåret 1889—90 avbröts av mattare perioder, då bekymren för Lovisa och för bror Johans amerikabiljett trängde sig fram och tog sin plats.

På nyåret går romanen framåt igen, och hon känner att den gör henne till människa och en god människa.

En dag skall hon bli till nytta och glädje för en hel del människor, ty hon skall tillfredsställa eller väcka anlaget för poetisk njutning. Hon ser i de färdigskrivna sidorna ett bevis på sin förmåga att leta fram det poetiska var det finns. Andra poeters verk går ej upp mot deras drömmar, men hennes verk är större än drömmarna därom.

Hennes husliga besvärligheter får betydelse blott i den mån de hindrar hennes arbete. Hon behöver en ostörd arbetsplats och huslig hjälp som avlyfter de praktiska bekymmer stackars Lovisa inte kunnat klara av. Selma trodde vid den tiden att svenska poesiens öde kunde hänga på att hon fick arbetsfred och jungfrukammare. Men allteftersom det under årens lopp klarnade för henne att hon även med två jungfrukammare aldrig skulle få arbetsfred, så förstod hon att hon måste ta sitt ansvar för svenska poesien utan att ställa villkor.

Under sommaren 1890 reste hon till sin syster och svåger jägmästarens som hyrde i Brårud, ej långt från Mårbacka. Ett minne från det Ahlgrenska sommarnöjet är syster Gerdas fikus och nerium som åkte in i Gösta Berlings saga med en gång.

Gerda ingrep också med idén att Selma borde delta i den novellpristävlan som Idun utlyste i våras. Selma måtte väl ha något färdigt, så länge som hon hållit på att skriva. Det hade emellertid inte Selma och det värsta var att tävlingstiden utgick 1 augusti.

Det gällde att skynda på för att kunna hinna bli färdig i tid. Familjen var intresserad av försöket, men därför föll det ingen in att Selma skulle få vara i fred med sitt arbete annat än på nätterna. Inte ens de sista dagarna i juli

kunde hon undandra sig sällskapslivets plikter hemma eller på bjudningar. Men hennes beskedlighet inför andras önskningar blev henne för en gångs skull till fördel. Kapitlet *Spökhistorier* som handlar om hur den onde patron Sintram kunde förvända synen på folk, skrev hon just som gäst på den gård där traditionen placerat förebilden till hennes romanfigur, och där dottern i huset en gång skall ha upptäckt djävulen i faderns gungstol. Detta kapitel blev också det mest suggestiva av de fem hon sände in till prövningsnämnden. Likt den vackra Anna Stjärnhök såg hon själv figurer danas för sina ögon och hörde gungstolsknarr och bjällerklang ur tomma intet. Man kommer mycket nära det psykiska förlopp som skapas av en stark suggestion. Selma må förvandla gungstolsmedarnas nötning mot golvet till ångerns press över hjärtat så mycket hon vill, man tror ändå att bakom det hela står inte ångern utan den kusligt skicklige Sintram som kan låta sin dubbelhamn gyckla med Anna och Ulrika Dillner medan han själv sitter och dricker toddy hos kaptenens på Berga.

Under väntan på utgången av tävlan fortsatte Selma i Landskrona att skriva på romanen, att resonera med sina vänner om den och läsa upp ur den för utvalda åhörare.

En av dem var Gunnar Wennerbergs dotter, den både intelligenta och svärmiska grevinnan Gunhild Posse på Maryhill utanför Landskrona. Hon tvekade inte om att Gösta Berling levde och skulle slå sig fram.

En höstkväll satt Selma i det lusthus i Landskrona, där lärarinnornas musik- och läsklubb samlades. Omgiven av fotogenlampans och trädens sus föredrog hon sitt verk för en grupp lyssnande kamrater, vilka, då de vaknade upp ur

förtrollningen, inte visste om de lyssnat till ett mästerverk eller ett pekoral.

Selmas egna drömmar hade just då antagit djärva men fasta former. Hon ville bli läst av den stora allmänhet som köpte den dåtida bestsellerförfattaren Sigurds romaner.

Underrättelsen att hon vunnit första priset kom en novemberdag.

Hennes oegennyttigt förtjusta stockholmskamrater telegraferade sina lyckönskningar. Landskronakamraterna såg nu vad hon var: en fågel som sluppit ut ur sitt fängelse. Det rådde feststämning i hela Landskrona, åtminstone uppfattade Selma det så själv.

De femhundra kronorna betalade hon genast av på ett lån, så dem hade hon inte länge glädje av, men desto mer varaktig effekt hade själva utmärkelsen. Hon var lycklig över att en uteslutande manlig prisnämnd uttalat sig om tävlingsskriftens ovanliga förtjänster "som ställde den långt framför det mesta av vad inhemsk litteratur på länge haft att bjuda". Hon tog nu skadan igen efter alla förödmjukelser under väntetiden. Fast hon visste att hennes lycka inte var gjord innan hela boken skrivits färdig, funderade hon på fullt allvar på att köpa sig ett billigt hängsmycke.

Just då inträffade mårtenslovet och hon fick ett par dar på sig att resa bort och lugna sig. Under tiden anlände ett brev från Iduns redaktör med förfrågan om hon ville skriva ett bidrag till julnumret.

Hon svarar på fyra sidor där varje rad vittnar om hennes oerfarenhet av redaktörer. Hon gör sig ringa och obetydlig, trevande och tacksam.

Den Schuwertska gården i Landskrona där lärarinnornas musik- och läsklubb samlades.

Elementarläroverket för flickor i Landskrona, där Selma bodde på vinden.

I tre år, säger hon, har hon ej gjort något annat än försökt vinna "stil", så att hon skulle kunna värdigt framställa sin barndoms hjältar. Hon har försökt skriva något från nutiden, då den förelagda uppgiften synts henne för svår, men funnit att hjärnan endast vill syssla med detta ena. Någon julnovell kan hon ej skicka, ty hon vill ej ur sin samling bryta ut någon mera värmlandsnovell än de fem tidningen redan fått, och ej heller vill hon komma med något annat som hon måste komponera i brådska och slarv. Det karakteristiska uttrycket komponera förekommer redan här i det första brev hon skriver till en förläggare. Likaså skymtar för första gången den omsorg som sedan skulle följa henne till livets slut; att ej göra något som är hennes berömmelse ovärdigt. Hon ber också vördsamt att hon skall få anstånd med att genomse och fila prismanuskriptet tills hon under jullovet kan anlita hjälp av förståndiga vänner i Stockholm. Detta brev är absolut missvisande. Selma hade en helt annan uppfattning om sig själv, sitt verk och Iduns redaktör än vad som kommer fram där. Till sin egen skada lät också redaktören komplett lura sig.

Många var glada över Selmas framgång, däribland modern och systern som följt med under slutspurten. Friherrinnan Adlersparre hade en särskild anledning att glädjas, ty nu visade det sig att hon haft rätt mot dem som ryckt på axlarna åt hennes tro på Selma Lagerlöf.

Hon befallde Selma till sig och lät henne läsa upp manuskriptet, vilket överträffade hennes förväntningar. Det var åter en lycklig stund för dessa båda. Den gamla mindes själv romantikens solskensdagar, säger Selma, och

förstod Gösta Berling bättre än författarinnan själv. Hon ordnade på några timmar det ekonomiska problemet för den fattiga lärarinnan som inte utan vidare kunde avstå från sin lön. Selma skaffade sig utan betänkande en vikarie. En plats där hon kunde arbeta stod redan färdig för henne. För tio år sedan hade hon blivit god vän med fru Gundla Gumælius på Rocklunda gård i Sörmland, då hon hjälpte till att vårda en av hennes systrar som låg sjuk på fröken Elise Lagerlöfs pensionat. Sedan hade de träffats både i Stockholm och hemma hos fru Gumælius, senast sommaren 90. Hemmet var förmöget, och den lilla frun hade tillfälle att odla sina litterära vänner och intressen. Selma blev hjärtligt välkommen på Rocklunda, och vistades där från januari 91 till sommarens och romanens slut.

Så lycklig hade hon aldrig varit varken förr eller senare, skrev hon tio år efteråt.

Ja, hon var lycklig och full av bävan när hon satt där med sitt manuskript. Hon visste att det fanns sådana ting däri som en vanlig begåvning ej kunnat åstadkomma. Det måste snille till, men vad var snille? frågade hon sig. Något som slumrar i det undermedvetnas djup, svarade hon själv, en hypnotiserande makt som troligen finns i varje människosjäl, fast den ej framträder hos alla i detta jordiska stadium.

Idun publicerade de fem kapitlen under vintern medan hon satt och skrev. Hon fick många direkta bevis på den förtjusning de väckt, men märkte mycket väl att kritiken ägnade dem endast ringa uppmärksamhet. Då hela boken är färdig blir det väl annat av, tänkte hon och skrev vidare.

Högläsningshörnet i förmaket på Rocklunda.

Verandan, där Selma satt och skrev färdig Gösta Berlings saga.

Värdfolket på Rocklunda, gruvingenjör Otto och fru Gundla Gumælius.

Den enda gång under hela arbetstiden då hon kom av sig och blev betänksam, var då hon läst Gustaf Frödings debutbok: *Gitarr och dragharmonika.* Den vackre reserverade ynglingen hon mött för tio år sen hade verkligen blivit en stor skald. När hon läst så långt som fram förbi dikten Skogsrået tänkte hon att sådan vildhet och lustighet hade *hon* ej kunnat skapa av Värmland eller åt Värmland hur hon än bjudit till. Det tog henne en hel vecka att övervinna missnöjet med det egna verket, så att hon kunde börja skriva igen.

Under juli månad stod hon inför uppgiften att sluta av boken. Vare sig den var en novellsamling som hon kallade den ibland, eller en roman, så måste alla dessa öden samlas ihop till en avslutning. När hon var nöjd med slutet återstod att renskriva hela boken, och det måste ske i glödande hast för att stilen skulle bli lika överallt. Som en upphettad bronsmassa slogs hjärnan i formarna, så skrev författarinnan från smedjornas land till en kamrat i Skåne.

Gjutningen lyckades, men ryggen och armarna höll på att strejka. Ja, ryggen strejkade i själva verket alltid sen dess. Selma fick alltid betala sina framgångar dyrt, både med kropp och själ.

I oktober kom den fullbordade Gösta Berlings saga ut på Iduns förlag.

Först långt efteråt kunde man överblicka vad som hände därvid. Realismens långa fastetid var förbi, skrev en dansk litteraturhistoriker till hennes sjuttiårsdag. Något sådant var det också som Selma själv hade trott. Men samtiden förstod det inte.

FANTASIENS KUPA OCH VERKLIGHETENS BIN

När en bok liksom när ett barn kommer till världen, brukar släkt och vänner roa sig med att leta fram likheter och arvsanlag. Det visar sig då ofta att omgivningens omdöme är mycket tvärsäkrare än moderns eller författarens. Vid Gösta Berlings födelse var det i alla fall påtagligen så.

Jämförelserna mellan boken och verkligheten började redan tidigt inom den trängre kretsen av Lagerlöfar och värmlänningar. Barnet liknade släkten, men liknade den dock icke. Selmas faster, prostinnan Hammargren, hörde till dem som tog bestämt avstånd från varje antydan om att barnet bråddes på släkten. Livet var inte alls sådant på den tiden, sade hon direkt till Selma som annars trott att hon fått med några av fasterns bästa historier i boken och därjämte mycket av hennes säregna syn på forna tiders människor. Ämnet var ömtåligt, kan man förstå, ty faster Nana hade i sin ungdom tyckt om en vidlyftig präst men låtit sig sändas bort från hans farliga närhet. Hon hade blivit lyckligt gift, men aldrig glömt den förste och gråtit då hon fick höra talas om hans död. När hon läste Gösta Berling fann hon där att Sintram skyller sin ondska

Faster Nana, gift med prosten Tullius Hammargren i Karlskoga.

på en trolös kvinna, emedan den som överger den älskade säljer honom åt djävulen. Det kan mycket väl hända att en tagg förblivit i hjärtat och gjort sig smärtsamt påmind därvid.

En annan auktoritet, nämligen Eva Fryxell, var av den meningen att värmlänningarna blivit skildrade i groteska och bålstora former. Hon såg strax hur riktigt landskapet och gårdarna var skildrade, men tog avstånd från händelser och människor. Modellen till kraftkvinnan Margareta Samzelius på Ekeby måste vara Elisabeth Maria Frychius från Östmarks prästgård. Men hon hade trots sin kritpipa och sin manliga företagsamhet ett otadligt rykte, inskärpte fröken Eva. Hon bar hederstiteln Stormamsella och fick mottaga konungens erkännande för att hon under nödåren i stor stil själv hjälpte och skaffade hjälp till det hungrande obygdsfolket.

En obeaktad kritiker i Karlstadstidningen, Gustaf Fröding, betygade att det Värmland som den nya författarinnan skildrade var likt det verkliga men ett fantastiskt förstorat och koncentrerat Värmland. Här fanns alla landskapets egenskaper samlade på ett ställe. En fin och träffande anmärkning gjorde han om författarinnan själv. Hon har moraliskt ädelmod, skrev han, gåvan att förstå människor och förlåta dem utan att ha fällt någon dom om vilka som skall stå på högra eller vänstra sidan. Detta, sade Fröding, är en äkta skaldeegenskap som ägdes av Goethe men i dessa moraliserande dagar råkat i vanrykte.

Stockholmskritiken tog ej notis om dessa vittnesbörd från Värmland. Karl Warburg, en av den tidens ledande kritiker, fann liksom Svenska Akademiens ständige sekre-

terare föga äkthet i boken. Herrarna såg mest glitter och bjäfs i den.

Men det gick med Gösta Berling som med sådana barn, vilka växer upp och blir något oväntat och stort trots de dystra spådomar som mött dem vid inträdet i världen. Intresset för verklighetsunderlaget ökade med åren och stimulerade både till gissningar och verklig forskning. Ingen annan av Selma Lagerlöfs böcker har blivit genomplöjd och genomsökt så grundligt som hennes förstlingsverk.

Så småningom vände sig forskarna till Selma Lagerlöf själv liksom till en berömd mans moder och bad henne bekräfta deras förmodanden och öka ut dem med egna upplysningar.

Det hon då beredvilligt berättade var en blandning av vad hon visste själv, vad hon hört av andra och vad hon märkte att folk gärna ville höra.

— Var inte Kalle Frykstedt doktorns förebild till Gösta? frågade en vetgirig bygdeforskare. — Jo, han var nog det. — Men intet av de där värmlandsoriginalen hade tillräckligt format för att duga till poeten Gösta Berlings förebild, sade en annan. Var det inte snarare Tegnér? Jo, kanske det, sade hon då.

Hon hade på sin tid aldrig forskat efter sanningsunderlaget till de historier hon hört. De var som vissnade rosenblad, vilka kunde falla sönder vid oförsiktig beröring. Kanske var historierna en förbättring av verkligheten. I så fall tänkte hon i sin tur förbättra dem.

Men det gladde henne när hon långt efteråt fick höra att gamla handlingar, kyrkböcker och protokoll bekräftade

sanningskärnan även i hennes otroligaste historier. Särskilt spännande var det då hon fick höra att historier som hon uppfunnit på fri hand hade hänt i verkligheten. Det gav efter all omtraggling och omtryckning på nytt ett mystiskt skimmer åt bokens hemliga skapelsehistoria.

— Visste inte doktor Lagerlöf om att en förskrivning till djävulen verkligen satt i låset till Sunne kyrka?

— Nej, men jag hade det på känn.

Det finns två förklaringar till dessa oförmodade sammanträffanden mellan dikt och verklighet.

När en diktare som har en tid levande inom sig, binder samman historiska fragment till en helhet, kan det hända att denna frihandsteckning kommer att likna livets eget bortfallna mönster. Det är den ena förklaringen. Den andra enklare förklaringen är att Selma inte alltid kände igen de historiska fynd folk bar fram till henne, ehuru hon en gång för länge sen själv haft dem i sin hand. Hon hade ett övernaturligt minne, men detta hade djupa förvaringsrum där hon inte alltid hittade. Hon trodde exempelvis att hennes hjälte givit sig själv namnet Gösta Berling, men så hette stamfadern till ätten Beerencreutz som ofrälse, och sannolikt har väl namnet glidit förbi hennes öra någon gång.

Hon höll styvt på sanningsunderlaget till vissa historier, till exempel den om finngumman som skickade fram skatorna på grevinnan Märta Dohna. Men hennes allmänomdöme om boken var att den innehöll en sådan blandning av sanning och lögn, att ingen mer än hon själv visste var det ena började och det andra slutade.

Man frågar sig om hon till slut visste det själv.

År 1904 fick hon besök av en dam som hälsade från Rottneros-Ekeby där hon andaktsfullt besett kavaljersrummet. Selma yttrade då att vad som visats troligen var en rättarbyggnad, där aldrig några kavaljerer bott. — Och så undrar folk på att man visar Kristi grav, tillade hon.

Det gick trettitvå år, så körde hon en dag i egen bil en intellektuell flykting till Rottneros och visade själv det ställe där kavaljererna haft sin boning. Kanske ett annat hus på Rottneros? Möjligen, men majorskans förebild, lagmanskan Sandelin, bodde överhuvud aldrig på Rottneros. Hade saga och sanning flutit ihop för Selma på gamla dar, eller trodde hon att den stackars nervösa flyktingen inte kunnat bära sanningen att majorskan och kavaljererna aldrig funnits på Rottneros?

Det vet vi inte.

Vi vet att hon flyttade personer och händelser till ställen hon tyckte passade dem. Rottneros är utvalt till huvudscen för bokens händelser i stället för Öjervik emedan det har ett stoltare, mer dominerande läge vid Fryken och där fanns både smedja och vattenfall, vilket saknades vid Öjervik. Men hon flyttade aldrig omkring ställena. I sina topografiska upplysningar är Selma tillförlitlig, likaså i sina skildringar av så olika miljöer som smedjan, vagnslidret och festsalen på Ekeby eller kaptensbostället på Berga.

Fullkomligt åskådlig är hennes beskrivning av Fryksdalen med dess odlade slätter och den smala djupa sjön i bottnen som får sitt tillflöde från höjderna runt om-

Rottneros herrgård vid Fryken, där Selma placerade majorskan Samzelius.

Pristagarinnan i Iduns novellpristävlan.

kring. Turisten kan hitta till alla de berömda gårdarna på vägar som är noggrant beskrivna i boken.

En gång sedan Selma blivit ägare till Mårbacka gods skulle hon skriva och tacka sin förläggare Karl Otto Bonnier för ett honorar. Hon varierade detta ofta återkommande tack med att berätta att hon lagt ner pengarna på att förbättra den väg, där vargarna jagade Anna Stjärnhök och Gösta.

Gösta Berlingsforskningens resultat har intresse för Selma Lagerlöfs livshistoria i den mån den lär oss något om hennes personliga närvaro i boken. De som med sin forskning lärt oss att förstå hur hon valde bland motiven, diktade till och diktade om, hjälper oss att göra klart vilka ämnen hon drogs till eller stöttes bort ifrån, vad hon vågade sig på, vad hon undvek och vad hon vände upp och ner på.

Jag utnyttjar därför här resultaten av olika kännares mödor för att bredvid händelseförloppet i boken, sådant det knyter sig till majorskan på Ekeby, ställa en redogörelse för förebildens öden.

Gösta Berlings saga:

Ekeby, Fryksdalens stoltaste järnbruk på 1820-talet, äges och bebos av major Samzelius med majorska, född Margareta Celsing. Majoren sysselsätter sig efter fredens inbrott med björnarna i sin björngrop, medan den dugliga majorskan, som har ungdom, skönhet, kärlek och överdåd bakom sig, styr Ekeby, därtill sex andra bruk och, om hon får säga det själv, hela Värmland med landshövding, biskop och brukspatroner. På en av sina inspektionsfärder hittar hon den avsatte prästen Gösta Berling i en driva,

där han lagt sig för att få drömma om de eviga skogarnas fred. Hon lyckas få liv i honom och ger i en stor scen sitt eget liv med dess synd och sorg till pris inför den olycklige.

Hon måste få honom att förstå att även om man känner sig död invärtes måste man leva och göra så gott man kan. Därpå installerar hon honom i sin kavaljersflygel, som för resten på värmländska hade den enklare benämningen gubbastall. Dess invånare föreställs så småningom för läsarna. Det är sex f. d. militärer, alla ryktbara för bragder och talanger, en upplysningsfilosof, en patron som är rund och svag för vackra flickor, en blid drömmare med hjärtesorg, en musiker som egentligen borde hålla sig hemma hos sin familj på Mårbacka, och ett geni som uppfunnit flygkonsten.

Dessa män har hem och mat hos majorskan men måste tjänstgöra som något mittemellan rolighetsministrar och livgarde. Det är lätt för den onde patron Sintram att locka dem till revolt genom att påpeka hur förödmjukande deras ställning är som nådehjon hos en kvinna. Selma måste ha känt till den mänskliga böjelsen att vredgas på välgörare, långt innan hon själv fick pröva utslagen därav.

Ett uppror inom livgardet blir farligt för majorskan, ty hennes egen ställning är ömtålig. Paret Samzelii rikedom kommer nämligen ursprungligen från majorskans döde älskare, även om hon sen förvaltat och förökat den. Hon har alltså brutit uppenbart mot sjätte budet och det är illa nog, men hon har också brutit mot det fjärde. Hon har själv aldrig kunnat glömma att hon en gång i sin kärlekslyckas övermod skymfade och förnekade sin gamla mor, då hon kom för att föra dottern in på rätta vägar igen.

Under den stora julmiddagen på Ekeby för traktens honoratiores händer att en av de bakfulla och upphetsade kavaljererna offentligt drar fram den halvglömda historien om älskaren. Majorens ära kräver nu att han lika offentligt säger: ut ur mitt hus, kvinna, varpå hon går. Sedan flyttar han bort från Ekeby och låter kavaljererna husera där, vilket passar dem förträffligt. De har ingått ett skämtvad med den onde: må han ta deras själar, om de från denna jul till nästa gör något klokt eller nyttigt eller käringaktigt, vilket för den onde tyckes vara ett och detsamma.

Genom eller vid sidan av de lysande kapitel som skildrar kavaljererna och främst bland dem Gösta i storsinne och lättsinne, rör sig handlingen omkring majorskans flykt från Ekeby, hennes misslyckade försök att köra bort kavaljererna, hennes häktning och befrielse ur häktet, hennes botvandring genom de eviga skogarna upp till barndomshemmet och hennes återkomst till Ekeby som blivit utplundrat av kavaljererna och härjat av eld och vatten. Sedan kavaljererna grundligt lyckats i sitt förstörelseverk, har de emellertid nyktrat till, och det redan före årets slut. De har börjat reparera skadorna och fått stånghammaren i gång på nytt, så att majorskan får dö med arbetets melodi i sina öron.

Ytterlinjerna av lagmanskan Sandelins historia är efter tillgängliga personhistoriska uppgifter följande.

Gustafva Hallenia var en ung vacker herrgårdsflicka från Sörmland som vid 17 års ålder blev bortgift med den tio år äldre värmlänningen Jan Sandelin, vars profil med utskjutande underkäk Selma använt för majorens porträtt.

Alla forskare avvisar möjligheten att Gustafva före sitt giftermål kan ha träffat den man som hon sedan kom att älska, och det med motivering att hon bodde ju i Sörmland och han i Värmland. Men det var väl inte konstigare för den nittonårige brukspatronsonen Bengt Antonson att komma i kontakt med den sjuttonåriga skönheten från Eskilstuna än det var för lagman Sandelin.

Herrskapet Sandelin bodde på ett par olika platser i Värmland, innan de år 1784 med fem små barn flyttade till Öjervik vid Frykens strand.

Det hus där Sandelins bodde står oförändrat kvar, men tingshuset som låg intill manbyggnaden är nyligen rivet.

Litet längre upp vid stranden av samma sjö bodde då på Sundbergs gård sen två år tillbaka brukspatron Bengt Antonson: ung, vacker, ogift och rik. Han blev intim vän i familjen Sandelin, och 18 år efter det han gjort dess bekantskap upprättade han ett testamente till dess förmån. Han dog 1809 och testamentet trädde då i kraft.

Det är väl helt naturligt att lagmanskans ättlingar inte är förtjusta i historien att Antonson varit lagmanskans älskare. Under den tid då deras vänskap varade, fick hon ytterligare sju barn. Om de än enligt lagen skrevs i kyrkböckerna på den äkta mannen bör det ha varit svårt för lagmanskan att kunna redovisa för faderskapet inför älskaren, mannen och barnen. Det berättas att lagmannen var så mycket ute på tjänsteresor, att han inte kände igen sitt eget tjänstefolk då han kom hem, men någon gång var han väl hemma och satt ting. Den möjligheten är naturligtvis inte utesluten att Antonson var en ädel romantiker, som

Lagmanskan Gustafva Sandelin, förebild till majorskan på Ekeby.

nöjde sig med att tillbe den älskade, vara henne och hennes barn till hjälp och stöd samt skänka dem sin förmögenhet. Men i så fall är lagmannens reaktion vid testamentets öppnande inte bara brutal utan också rent djävulsk, och det vore ju bra mycket otäckare. Han tog nämligen emot det stora arvet, men lät förklara hustrun sinnessjuk, internerade henne i norra gavelrummet på Öjervik och gifte i flygande fläng om sig med en 16-årig släkting till hustrun. Till sin död år 1824 höll han Gustafva Hallenia fången på övervåningen, medan han själv bodde på nedre botten med sin unga fru.

Under interneringstiden var regementsskrivare Daniel Lagerlöf den förskjutnas förmyndare, och ryktet förmäler att hon lät sin förtvivlan gå ut över honom. Tusan djävlar, Gösta Berling, synes ha varit ett eko av: tusan djävlar, Lagerlöf!

När mannen dog, tog hon åter i besittning hus och förmögenhet. Lagmannens andra fru tycks ha försvunnit, om det nu berodde på att någon laglig skilsmässa aldrig kommit till stånd mellan fru Gustafva och hennes man. Återigen kunde lagmanskan om hon så ville, duka för femti personer i den stora praktsalen som ännu finns på Öjervik, återigen samla gäster i kabinetten med rokokodekoration. Meningarna är delade huruvida hon förmådde ta upp livet igen efter de femton åren. Den ene menar att de gått henne på sinnet så att hon aldrig mer blev helt sig själv. Den andre påstår, troligen med mera rätt, att hon skötte sitt hus och sin bruksrörelse i ännu sexton år.

Sedan hon skiftat sin förmögenhet mellan de överlevande barnen, dog hon 1842 vid åttitvå års ålder.

Och då, efter hennes död, fick det ena av hennes två bruk pröva på något som liknade ett kavaljersregemente. Stöpafors kom nämligen i händerna på ett originellt bolag som lyckades bli beryktat även i Värmland. Förvånansvärt nog hade den namnkunnige Karlstadsbiskopen C. J. Agardh i egen person säte i dess styrelse som gjorde sig ökänd genom tokighet och lättsinne. Han fritages emellertid från att ha varit närvarande vid de glada bolagsmiddagarna som tävlade med kavaljersfesterna på Ekeby. Så länge detta bolag bestod, härskade där kavaljersmässig villervalla. Detta lustiga bolag slutade med bråk och konkurs, varefter även den som inte deltagit i festerna fick vara med och dela ansvaret för skulderna.

Ett eko från festerna och bråket på Stöpafors kan tänkas genljuda i skildringen av kavaljersregementet på Ekeby. Men fortfarande vet man ej vad som ledde Selma att skildra hur tolv män utvecklade en medveten förstörelselusta för att ruinera ett blomstrande bruk.

Enligt familjetraditionen var lagmanskan på gamla dar en liten fin dam i frasande siden, en noggrann husmor som med egna händer kontrollerade damningen, då hon steg ner från övervåningen om morgnarna. Som majorskan var hon svag för militärer och hade utvalt en adlig major åt sin yngsta dotter. Men då flickan hade fäst sig vid en bruksförvaltare, ville lagmanskan inte förhindra flickan att följa sitt tycke. Det tröstade henne något att den blivande mågen var frimurare och hade uniform ...

Denna lilla vackra historia har berättats mig av bruksförvaltarfruns dotterdotter, en gammal dam med majorskeprofil som gärna talar om sin mormorsmor, men erkän-

ner att hon inte kan skilja vad hon hört av de gamla i släkten från det som Selma Lagerlöf berättat om majorskan.

Det är svårt att veta i vilken form lagmanskans historia nått Selma i barndomen. Men bland de äldre på Mårbacka måste den ha varit bekant i alla detaljer, och Selma hade ju en utomordentlig förmåga att höra och uppfatta de äldres samtal, även dem som inte var för hennes öron.

Lagman Sandelin hade varit gammelfruas förmyndare och hjälpt hennes styvmor Raklitza att sätta upp en ansökan till Kongl. Majestät om ett extra nådår, handlingen finns i mårbackasamlingarna med Sandelins, Raklitzas och Gustav IV Adolfs namnteckningar på. Raklitza själv som lär ha varit en duglig och rejäl människa, hade tjänat som hushållerska både hos lagmanskan och Antonson, och det som en sådan inte vet, hör till det som ingen kan veta.

I varje fall är det tydligt att Selma Lagerlöf den gången drog sig för att skriva en roman om en gift dam som skänker sin man sju barn under det hon har en älskare bredvid. Karakteristiskt nog gav Selma sin majorska tolv kavaljerer i stället för tolv barn. Hon kunde skildra en kvinna som regerat sju blomstrande bruk och tolv avsigkomna män med myndighet, generositet och svordomar, och hon kunde skildra hur gamla synders minne hemsökte henne och drev henne från sitt hem, men syndatiden själv placerade hon i det förflutna. Genom att gruppera tolv typiska och berömda kavaljersfigurer kring majorskan på Ekeby, uppnådde Selma dessutom att helt naturligt samla en

mängd av de gamla kavaljershistorierna kring huvudhandlingen.

Majorskan och lagmanskan må vara hur olika som helst, så har de dock mycket gemensamt. När lagmanskan vandrade som fånge fram och åter i gavelrummet på Öjervik, där längre fram Gustaf Fröding och numera ungherrarna Montgomery läser sina läxor, kan hennes tankar varit lika tunga och sorgsna som majorskans, då hon vankade fram och åter i länsman Scharlings häkte. Även lagmanskan kan i ögonblick av förvirring ha trott sig vara på vandring hem för att be om förlåtelse. Hennes skugga kan ha förstört glädjen då det var gästabud på Öjervik, liksom majorskan förstör länsmans födelsedagsbjudning.

Majorskan och lagmanskan hade många systrar i världen och tiden, som alla fått erfara att de kan styra och göra sig nyttiga jämnt så länge som deras laglige herre tillåter det. De har vetat att om han ändrade mening om vad som vore hans fördel och ära, så kunde han med ett ord ta ifrån dem deras makt och myndighet.

Det är därför alldeles riktigt, hur motsägelsefyllt det än ter sig, att den mäktigaste frun i Värmland körs från husfruväldet av sin man, så snart han träder fram ur sitt skymundan. Så lätt skulle det dock inte ha gått för majoren på julmiddagen, om han inte kunnat komma åt hustrun genom hennes eget samvete. Hon anser innerst inne att en dotter skall lyda och vörda föräldrarna och en hustru hålla sin trohetsplikt mot mannen, även om båda parterna missbrukat sin ställning, därav hennes tvedräkt med sig själv och hennes svaghet i avgörandets stund. Jordmånen för

Öjerviks herrgård som står kvar sedan 1820-talet, då lagmannen och lagmanskan Sandelin bodde där.

sådana ståtliga kvinnoexemplar höll på att tunnas ut genom det ekonomiska livets förvandling. Majorskans samtida, Lisa Maja på Mårbacka, var också den sista i sitt slag, och smedernas hustrur, som trampade bälgen i hyttan medan de spann på sina sländor, de var på väg att lämna både smedjan och sländorna.

I svensk litteratur har vi en syster till majorskan, det är Mäster-Sara i Den stora vreden. Även hon faller från sin härlighet på grund av att hon haft en kärleksförbindelse, men hon reser sig igen. Hon blir Norrlands skyddspatronessa och regerande drottning i Käringstaten, där både lagmän och prelater sätts ur kraft. Olof Högbergs material från 1700-talets början är väldigare än Selma Lagerlöfs från 1800-talets. Men han har inte förmått skapa en levande gestalt av sitt. Och så är och förblir majorskan på Ekeby den gestalt som i dikten bäst representerar en både stolt och svag svensk kvinnotyp i dess motsägelsefyllda ställning under en tid då traditionen låter dem utveckla regeringsduglighet och maktlystnad, medan moralen är obönhörlig mot deras seder, och lagen kan störta dem då den behagar träda i kraft.

Men boken är ju Gösta Berlings saga och inte majorskans.

Vem var då han i levande livet?

Linus Brodin som sysslat mycket med att leta upp möjliga förebilder till Gösta Berling, har dragit fram övernog av alkoholiserade, avsatta präster från den tidens Värm-

land med dess efterkrigsfattigdom och brännvinsdyrkan. Bland dem finns även sådana som var vackra och begåvade och därför blev älskade och förlåtna trots sina fel. De brukade också vagabondera och göra sig nyttiga och angenäma hos bönder eller herrskap som tog emot dem. Så långt har Selma Lagerlöf även här fått fram en tidstyp. Men under hennes ömma och förälskade händer blev den förskönad till oigenkännlighet. Hon stegrade de avsatta prästernas begåvning till snille. Deras angenäma sätt blev oemotståndlighet, deras tilltalande utseende gudalik skönhet.

Hjälten i hennes bok måste vara ung, vara skön och tragisk. Hon kunde därför inte välja en officer som blivit arbetslös vid fredsslutet, ty hans öde att förnöta tiden mellan regementsmötena med jakt, kurtis och dans på herrgårdarna var inte tragiskt nog. Tragiskt är det däremot om en präst som har stora gåvor sviker sin viktiga uppgift och därför berövas rätten att utöva sitt ämbete. När en sådan man därtill fått överta de finaste av alla de äventyr som berättas om kavaljererna, kan han användas för hjälterollen i boken. Rollen att göra kontrakt med den onde sedan hans kontrakt med Gud blivit uppsagt. Rollen att göra alla glada och själv längta efter döden. Rollen att älska alla sköna kvinnor och älskas av dem men så länge boken varar aldrig få äga en enda.

Selma har aldrig mött en sådan tragisk Gösta Berling. En vacker präst har hon däremot som barn haft för sina ögon, då hon om söndagarna satt på herrskapsläktaren i Östra Ämterviks kyrka. Han hette pastor Lindegren och

han skymtar i en dikt från hennes versålder samt spelar en roll i Ett barns memoarer.

Han är vacker jämt men aldrig så som när han står i predikstolen.. och ju längre han talar, ju vackrare blir han, heter det där. När Selmas syster Anna konfirmerades för honom, blev hon så borttagen, att hon likt Ebba Dohna ständigt gick i en dröm med sina vackra ögon fästa mot den fjärran horisont där himmelen skulle öppna sina portar.

Selma satt på herrgårdsläktaren på så stort avstånd från den vackre pastorn att hon aldrig hörde vad han sa. Trots att hans ord grep honom själv så djupt att han grät, tycks Selma inte ha varit värst angelägen att spänna öronen. Hon satt där och hatade greven på Borg som en gång låtit ta bort lerhelgonen ur kyrkan och vitmena dess väggar så att hon inte hade något att titta på. Samma avstånd som mellan henne och pastor Lindegren finns mellan henne och alla Göstas förebilder, de må ha varit Kalle Frykstedt, Gustaf Fröding, stinsen i Kil eller Esaias Tegnér.

Selma hade aldrig träffat ett snille då hon skrev Gösta Berling. Överhuvud träffade hon sådana endast flyktigt och på banketter. Vad hon kunde ge Gösta var sin egen eld och trollkraft, sina egna lynneskastningar mellan melankoli och munterhet. Men hon kunde aldrig redovisa för de snillrika samtal, varmed han sades hänföra kvinnor och män.

Gösta är en genomskinlig och vikande gestalt. Han är Selmas osynlige följeslagare, med drag av män hon mött i dikt och sägen, kanske skymtat på avstånd men aldrig kommit nära i livet.

Beerencreutz och Ruster, Kevenhüller och Örneclou, farbror Eberhard, patron Julius och de andra kavaljererna är mycket mera mänskligt levande än Gösta Berling själv. Och det är intressant att lägga märke till att medan flera av dem lever vidare i nya öden och nya berättelser efter bokens slut, så är Gösta som bortstruken från jorden. Ändå skulle ju hans livsverk börja på allvar efter majorskans död i sista kapitlet.

Mindre nyanserade än de gamla kavaljererna är de unga kvinnorna i boken, Göstas medspelerskor i kärleksäventyren. Och när Marianne Sinclaire kommer, den ryktbara skönheten som varit diktares musa, blir hon lika förtrollad av den avsatte prästen som de andra. Varken bildning eller intelligens, självmedvetenhet, rikedom eller skönhet hjälper mot Göstas tjuskraft. Det var väl med flit som Selma sökte föra gissningarna om förebilden över på Mathilda d'Orozco, Söderländskan i Norden, besjungen av Geijer och Tegnér. Men litteraturhistorikerna fann Selma bakom den vackra masken och röjde hennes inkognito. Den unga kvinnan, som under sin långa bortovaro från hembygden förlorat dess enkla och självklara syn på tingen, måste representera författarinnan själv — låt vara att Marianne inte tillbringat sin tid på seminarium.

Analysen är riktig. Selma har gett Marianne sin egen längtan efter en hel känsla som kan befria henne från själviakttagelse och skådespeleri.

O, en sekund av glömska av sig själv. En åtbörd, ett ord, en handling som inte var beräknad!

En sådan sekund vill hon gärna betala med ett stort lidande och får så med.

Selmas egna sorger var nog mest hjärtats osynliga affärer. I Mariannes historia omgestaltas hennes erfarenheter i en våldsam upprördhet som driver fram dramatiska yttre skeenden. Men man känner likväl igen dem. Selma har själv känt en storm gå över sig och uppmanat sin själ att vara glad över att den var gången till ro. Hon har själv varit djupt bekymrad över sitt vacklande känsloläge i förhållande till fadern, och tagit hela sin självbehärskning till hjälp för att han ingenting skall märka därav.

Man måste alldeles vara som ett med den man skall bedöma. Eljest kan man inte komma till någon klarhet.

Med denna sats har Selma karakteriserat sig själv som konstnär och människa. Hon finns inte bara i Marianne, även om mest där, hon tränger in i varje gestalt hon skapar och lämnar där något av sitt eget mångskiftande mänskliga jag. Detta behöver inte nödvändigt betyda att hon medvetet tänkte på egna erfarenheter, då hon skrev. Hon kan alldeles ha glömt bort faster Lovisa och hennes förtvivlade längtan tillbaka till Mårbacka då hon med Anna Stjärnhök vändas över att se gamla Ulrika Dillner gråta av längtan efter sitt Berga. Då hon med majorskan genomvandrar det vanvårdade Ekeby behöver hon inte ha tänkt på det förfallna Mårbacka, ej heller på friherrinnan Adlersparres härsklystna välvilja, då hon skildrar majorskan och de känslor hon uppväckte hos sina skyddslingar. I hennes inre värld fick allting stora proportioner. Det var en väldig flod som störtade in i berättelsen, sedan dammluckan väl dragits upp.

Hon upplever själv hela kavaljersåret på Ekeby. Hon är, såvitt jag förstår, ingalunda en författare som kan ge sina figurer lösa tyglar till en tid, därför att hon vet att hon till slut skall strama åt dem. Hon är vild och lättsinnig och tokig med sina kavaljerer. När hon ångrar sig, så ångrar sig kavaljererna men inte förr. Insikten att ett sådant liv inte kan fortsätta i längden, vaknar samtidigt hos Selma och hos de andra invånarna i Lövsjö härad. Det hör till Selmas, värmlänningarnas och överhuvud den oförfalskade människans rytm att lusten till arbete och vardag vaknar, när långdansen av nöjen pågått för länge, och då det sista äventyret börjar betänkligt likna det föregående.

Det finns balans även i värmlänningarnas lättrörliga lynne. Det må vara sant, som den runde kavaljeren patron Julius säger, att: *vi, barn av försakelsen, av allvaret, av fattigdomen, höja våra händer i en enda lång bön och begära detta enda goda: skönhet.* Men även i Värmland fanns det folk som representerar jämvikten och återställer den. Brobyprästens dotter, vars viktiga roll vid kavaljerernas omvändelse är alltför litet uppmärksammad, är i den meningen också en av Selmas inkarnationer. Inte bara den alltför snåle får känna allmänna opinionens tryck, medan skamhögen av rispinnar obönhörligt växer utanför hans dörr. Även de alltför lättsinnigt slösande får sin skamhög. Kavaljererna blir så tagna därav, att de till och med riskerar sina själar till den onde genom något så käringaktigt som att reparera något av vad de förstört.

Dock tror väl ingen, inte ens de själva, att därmed har allvar, ånger och arbetsamhet för alltid besegrat lättsinne och skönhetslängtan i Fryksdalen. Det tror inte heller för-

fattarinnan. Livet är i hennes bildspråk en rosenbuske som blomstrar av kärlek, vin och nöjen. Men hon vet att av rosorna blir nypon, och en dag kommer så blomstertiden igen.

En litteraturhistoriker upptäckte att Carlyles skildring av revolutionens storm över Frankrike hade påverkat Selmas skildring av Guds storm över Fryksdalen. Hon bekräftade det själv och berättade hur hon läst och beundrat Carlyle under seminarieåren. År 1891 hade hon honom på så stort avstånd, att hon kunde falla in i carlyleska tonfall utan att märka det eller störas därav. Men det kan också ha varit något annat som aktualiserat för henne den svepande stormen som river bort allt det murkna. Det kan för allt vad man vet ha varit storstöket i hemmet före faderns begravning, eller uppståndelsen i skolan inför en inspektion. Medan hon skrev Gösta Berling läste hon Kierkegaard. Här finns nu ett nytt problem att lösa. Var i Selmas verk går intrycken från den läsningen igen? Finns det kanske något av Enten-eller-problemet i Jerusalem?

Även om idén att dra in folkmassorna i berättelsen kommit från Carlyle, så är det värmländskt och riktigt att fryksdalingarna är med och spelar en roll i Gösta Berling. Selma visste vilken liten sluten värld deras dal var och att händelserna där tillhörde ett enda förgrenat sammanhang.

Isolering finns inte i en sådan värld, ty allting angår alla. Därför är det helt naturligt att Lövsjö härads befolkning kommer med i leken, då händelserna tillspetsar sig: som middags- och balgäster, som kyrkmenighet och skallgångsbönder, som auktionsbesökare, smeder och tjänstefolk. Alla är inne i vad som sker, färdiga att ryckas med och

göra efter eller att opponera, med ett ord att ingripa i händelsernas gång.

Det är denna gemenskap, vilken är fullt förenlig med den största olikhet i levnadsvillkor, som ger livet innehåll och fyllighet. Gemenskapen ger varje situation djup och bredd. Djup emedan dess orsaker ligger öppna för dem som känner traktens historia, bredd genom att så många berörs av den. De stora ögonblicken, de hastiga livsavgörande besluten och offerhandlingarna inspireras av gemenskapen. När Gösta Berling utför sina vilda dåd, enleveringar och attacker, så håller han därmed kavaljerernas rykte uppe inför värmlandspubliken, men då han överskrider en viss osynlig gräns, kommer bakslagen vid aktsluten.

Gemenskapen vore ändå trång och ofullständig, om den bara inneslöte människorna.

Det var inte nog med att galenskapen gick ut bland bönder och tjänare. Oron spred sig till allt levande. Vilddjuren blev vildare, fåren gick vill och boskapen drabbades av sjukdom.

Utanför Berga gård väntade snoken, räven och ugglan på den ende sonens död, ty de kände dödens närhet fortare än människorna.

Och i denna oro störtes också de döda tingens fred. Vårfloden härjade värre än annars, likaså åskan före midsommar och sen kom torkan. Regnet nekade att falla, jorden att nära, vindarna att blåsa.

Då fryksdalingarna såg Guds tecken i naturen resonerade de på samma sätt som sjömännen på det skepp där profeten Jona sökt sin tillflykt undan Guds befallning.

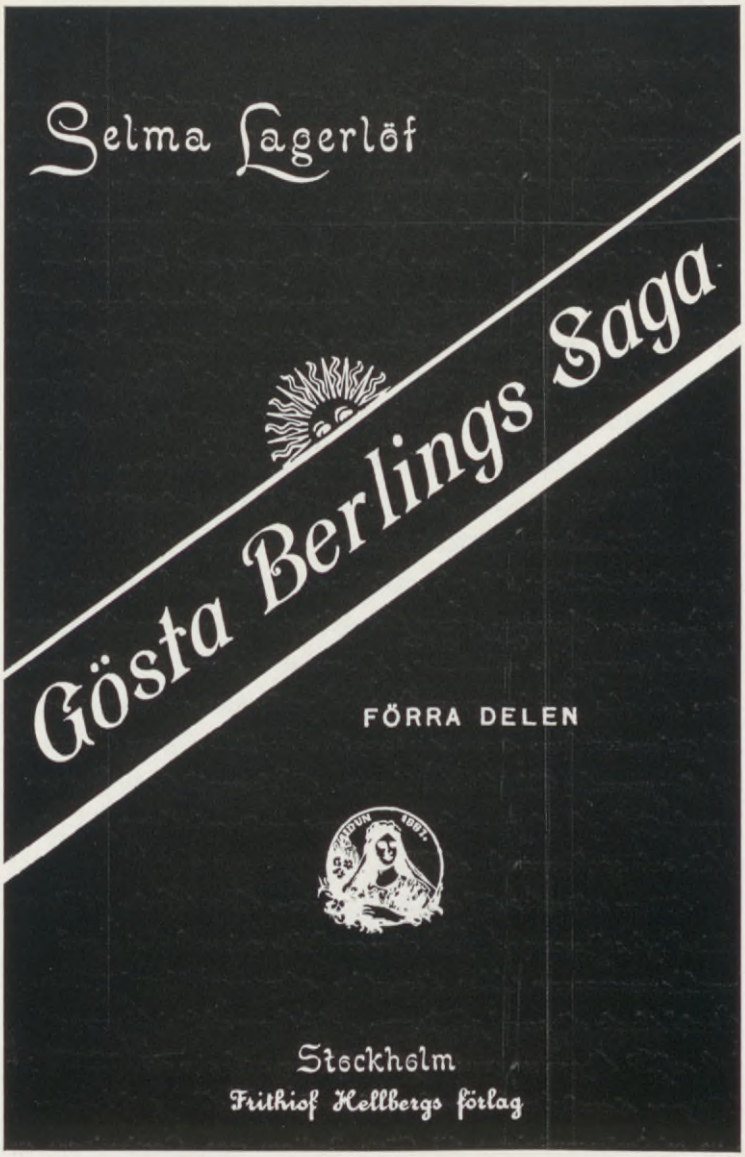

Omslaget till första upplagan av Gösta Berlings saga 1891. Kritiken skämtade med den uppgående solen.

"Blod är en ganska egen saft."

O sena tiders barn!

Jag har ingenting nytt att berätta er, endast det, som är gammalt, och nästan glömdt. Sägner har jag från barnkammaren, där ~~barn~~ de små ~~sutto~~ på låga pallar kring sagoberätterskan med det hvita håret ~~och lyssnade~~; eller från stockelden i stugan, där drängar och torpare sutto och språkade, medan ångan rök från deras våta kläder, och de drogo knifvar ur läderslidan vid halsen för att breda ut smör på tjockt, mörkt bröd; eller från salen, där gamla herrar ~~i~~ sutta vaggande gungstolar, ~~som~~ och lifvade af den ångande toddyn talade om ~~gamla~~ flydda tider.

Stod så ett barn, som lyssnat till sagoberätterskan, till arbetskarlarna, till de gamla herrarna, vid fönstret i vinterkvällen; då såg det inga moln vid himlens rund utan skyarna voro kavaljerer, som jagade öfver fästet i rangliga ~~[illegible]~~ enspännare, stjernorna voro vaxljusen, som tändes i den gamla grefvegården på Borgsnäsle, och grinnracken, som surrade i nästa rum, trampades af den gamla Ulrika Dillner. Ty barnets hufvud var uppfyllt af de gamla tidernas människor, för dem lefde och svärmade det.

Men sändes ett sådant barn, hvars hela själ var mättad af sägner, ~~ut på~~ öfver den mörka vinden in på handkammaren efter lin eller skorpor, ~~eller kyddor~~, ~~och~~ då ilade de små fötterna, då kom det i flygande fart utför trappan genom förstugan och in i köket. Ty där uppe i mörkret hade det måst tänka på alla

Sida ur originalmanuskriptet till Gösta Berlings saga. Goethecitatet ströks sedan. Tillhör Göteborgs Stadsbibliotek.

Det är någon Guds hand söker, sade de och frågade: är det mig? Och om inte mig, vem då? Sådan hemsökelse sker inte utan orsak.

Gösta Berlings saga uppges tilldra sig på 1820-talet, men det finns många tidsåldrar lagrade där. I skildringen av hur kosmos deltar i händelserna under Ekebyåret, har vi åkt ner i de tidiga människornas föreställningsvärld, av vilken det ännu i Selma Lagerlöfs barndom fanns rester bevarade genom kvinnorna på Mårbacka.

Tron på sambandet mellan människans handlingar och företeelserna i naturen är uråldrig och universell. Likaså uråldrig och universell är tron på kärleken som den äldsta av alla gudomligheter, som den makt vilken verkar i det slumrande frökornet likaväl som i människors hjärtan.

Men minst sagt underligt ter det sig att hymnen till Eros klingar med särskild styrka, då det talas om hur guden beveker — vem tror man väl? Jo prostinnan i Bro. Och till vad? Jo till att hjälpa den snåle Brobyprästen att värdigt ta emot sin åldriga ungdomskärlek. Allhärskaren är också med när farbror Eberhard, rörd av den unga grevinnans sorg, avstår från att lägga fram sina bevis för att Gud inte finns, fast han tror att de skulle ha lyckliggjort människorna. Men när majorskan går från Ekeby för sin döda kärleks skull, när unga grevinnan övertalar Gösta Berling att gifta sig med henne pro forma för att han skall kunna skrivas som far till den dumme Henrik Dohnas barn, då har Allhärskaren Eros fått vika för Allhärskaren moralen, närmast av 80-talstyp.

I vilken av dessa föreställningsvärldar är Selma Lagerlöf egentligen hemma? I alla och i ingen.

Hon förvandlas själv allteftersom hon för oss in i de olika tidsåldrar som finns upplagrade i samma landskap. Detta landskap förvandlas själv därvid. I gryningen då dimman fyller dalarna ända upp till bergens fot, återskapas det Urtidsvärmland där alla djup var fyllda till brädden med vatten. När solen står rätt över landskapet, när de farande molnen fördelar ljus och skugga i snabb växling, då står de skogklädda kullarnas djärvt svängda linjer än svarta mot gyllene bakgrund, än guldutritade mot metallblått mörker, alldeles så som mörker och ljus växlar över människoödena i boken. Men då den sjunkande solen bryter sig mot kvällsmolnen i väster, kastar den samma milda rosenskimmer över när och fjärran, över högt och lågt, över vida vatten, ljusa slätter, mörka skogar och vita kyrktorn.

Detta allt sammansmältande skimmer måste ha omsvept Selma och hennes värld, sann och diktad i ett, då hon en sensommardag på Rocklunda, rörd och tacksam över att allt slutat så väl, lade ner pennan efter att ha levt ut sin vildhet, sitt uppror och sitt lättsinne, sin sorg och sin glädje.

Gösta Berling var framför allt en bok om Värmland. Men den är en värmländsk variation på evigt mänskliga melodier och kunde därför bli läst och älskad över allt.

— Å, Selma, du hjälper människorna att leva, yttrade doktorinnan Brandberg i Landskrona, då Selma slutat läsningen av sitt manuskript. Därmed menade fru Brandberg att en sådan utflykt i fantasiens värld hjälpte människorna att leva vidare sitt 80-tals och 90-talsliv. Den litterära realismen kom ur modet, men fullkomligt oberörd av litterära epoker fortsatte den praktiska realism, genom vilken

Sverige industrialiserades och städerna sög till sig landsbygdens folk.

Den svenska målsättningen ändrades inte en millimeter därför att bortglömda tider, trakter och känslor tågade in i litteraturen. Av 90-talsdiktningen tog tiden upp jämnt så mycket som den kunde använda för att bygga upp det nationella medvetandet. Resten var saga, underhållning, dikt. Så småningom började man dock begripa att här var stor dikt. Suggestionen att boken var ett pekoral avlöstes av suggestionen att den var det nya stora mästerverket. Fast den så småningom förlorade nyhetens behag fortsatte den sitt segertåg genom generationerna och över världen.

När jag betraktar siffrorna på Gösta-Berlingsupplagorna under de årtionden som gått, slår det mig att det ändå måtte funnits kvar i världen många människor med primitiva drag. Primitiva i den mening att en diktare kan uppväcka hos dem känslan av gemenskap med allt levande och aningen om att de rör sig bland hemligheter, för vilka varken de själva eller deras auktoriteter funnit någon förklaring. Primitiva i den meningen att de så länge boken varar erkänner kärlekens suveränitet, så att det verkligen är ett problem för dem som för Gösta och Anna Stjärnhök, huruvida det var Gud eller djävulen som sände vargarna att föra dem från kärlekens väg in på försakelsens.

Selma kunde råka karakterisera sin egen tid med sådana uttryck som svaghet, förfining, olycka, melankoli. Det var ett omdöme som färgat av sig från den litteratur hon läste och tyckte illa om, och som stärktes av hennes egen melan-

koliska erfarenhet av provinskulturens undergång. Men hon kompromissade när det gällde att mot den värld hon råkat in i ställa upp den hon kom ifrån. Hon var ett snille och stundom medveten därom, men hon var också en liten lärarinna från landet som blev salig då en prisnämnd i Stockholm gick i borgen för att hon kunde skriva mer än vanligt fruntimmersskräp. Hon proklamerar Eros som härskare i den värld hon skildrat, hon skapar dess gestalter som omedelbart ger sig hän åt livet, hon tar risken att låta dem räkna med det hemlighetsfulla och oförklarliga som en del av sin värld. Men med sin egendomliga brist på djärvhet hjälper hon själv kritik och läsekrets att flytta över allt detta i fantasien. Hon gör det genom att sluta boken med en lånad och mycket dålig bild om fantasiens bin som hade svårt att komma in i verklighetens, det vill säga nittitalets, kupa.

Hon är orättvis mot sig själv i de raderna, ty hon hade menat att ge något annat än en fantasilek. Bäst och omedelbarast syns hon ha uttryckt sitt hemliga syfte i ett brev till en av sina mecenater, fru Fredrika Limnell. Då hon i mitten av december 1891 sände henne ett dedicerat exemplar, skrev hon:

Då jag sist besökte kyrkan i min barndoms församling, syntes människorna gamla, utnötta och fattiga. Jag ville skänka dem åter deras sagor och sägner för att visa dem hur mycken slumrande kraft som måste finnas inom dem som hos deras fäder och åter lära dem konsten att ge ett skimmer av skönhet åt det enklaste liv. Detta blir väl blott en illusion, men jag har dock varit lycklig vid tanken att jag

arbetade ej blott för mig själv utan ock för mina fattiga vänner i Fryksdalen.

Under de femti år som gått sen dessa ord skrevs, har mycket hänt som kunnat omvända en till uppfattningen att dessa människor, vilka upphöjde kärleken till allhärskare i världen, var visare än de som ersatte honom med framstegets eller maskinens gud. Vi börjar nu undra om inte den mänskliga synkretsen inskränkes i stället för att vidgas, då allt hemlighetsfullt bortförklaras. Vi vet att när man förvisar allt som inte passar i ens egen världsbild till fantasiens värld, då upphäver man ögonblickets mening till domare över mänskligheten i hela dess historia. Det kan tänkas komma en dag då människorna inser att bisvärmen alltid är verkligare än dess kupa, och att om kupan är för liten för bina, då är *den* en fantasiprodukt som skall svepas bort för att ge verkligheten rum.

OSYNLIGA LÄNKAR

Under julloven hade Selma för vana att kosta på sig en resa till Stockholm för att träffa gamla seminariekamrater. Sedan Hildur Djurberg blivit föreståndarinna vid Högre lärarinneseminariet, brukade hon bjuda Selma att bo hos sig, och så skedde även nyåret 1894.

Denna gång såg det emellertid ut som om författarinnan till Gösta Berlings saga skulle bli indragen i en ny intressesfär.

I Stockholm verkade då en fyrtifyraårig lärarinna, föreläserska och skriftställarinna med radikala idéer nämligen Ellen Key. Vad Selma visste om henne, var huvudsakligen hennes vänskap med 80-talets tre berömda kvinnor: författarinnorna Victoria Benedictsson, Ann-Charlotte Leffler, duchessa di Cajanello, samt matematikprofessorn Sonja Kovalevsky. Hon hade läst Ellen Keys minnesteckningar över dem, nu fick hon veta att Ellen Key läst Gösta Berling och var hans oförbehållsamma beundrarinna. Ellen Key ville inte beundra på avstånd om hon kunde slippa, hon gjorde sig bekant med fröken Lagerlöf för att presentera henne för sin radikala vänkrets och för Nya Idun, där hon var ordförande. Nya Idun var då som nu ett sällskap för intelligent samvaro intelligenta kvinnor emellan. För

att bli invald måste vederbörande ha utmärkt sig på något område. När man gick till ett av sällskapets månadssamkväm kunde man hoppas att bland andra träffa Sveriges första kvinnliga filosofie doktor Ellen Fries, och första kvinnliga läkare Karolina Widerström. Vid januarisammanträdet skulle nu Selma Lagerlöf stå för kvällens intellektuella underhållning genom en uppläsning. En annan kväll var hon bjuden till Ellen Key för att bli bekant med litteraturhistorikern och kritikern Oscar Levertin, desslikes berömd författare till diktsamlingen Legender och visor, vidare med konstnären Richard Bergh och med författarinnan Sophie Elkan från Göteborg.

Selma var inte rädd för uppläsningar, dem var hon van vid från Landskrona och Köpenhamn. Fruntimmersauditorier fruktade hon inte heller, ty hon hade prövat sin förmåga att göra rösten till ett instrument för alla slags stämningar. Snillebjudningar var hon däremot mera ovan vid, och hon visste med sig att hon inte ägde den personliga snillrikhet som motsvarade hennes diktarbegåvning. Medan de andra diskuterade litteratur så världsvant fick hon nöja sig med att sitta tyst och vara gåtan bland dem, den visionära främlingen från landsorten.

Uppläsningen i Nya Idun blev en stor triumf för Selma, men hon begrep ej hur viktigt detta var och satt tyst även här. Den entusiastiska idunesare som skröt med att hon stulit Selma Lagerlöfs penna och tänkte behålla den, fick inte mer än ett blekt leende till svar.

Ellen Key fortfor emellertid att slösa välvilja och älskvärdhet på det lantliga snillet och sökte tillfälle att träffa henne på tu man hand. Hon visste ju ännu ingen-

ting om Selmas åsikter i kvinnofrågan, hon hade inte deklarerat för socialismen och fredssaken.

En gång stämde de möte vid Kungliga biblioteket och där vandrade de fram och tillbaka medan de uttryckte sin avsky inte bara för kriget, utan också för krigsmakten, för allt militärväsen, för att använda Selmas egna ord. Fullkomligt aningslösa om hur fruktansvärt deras tro skulle komma på skam, enades de om att Europas människor väl snart borde vara mogna för att avskaffa detta föråldrade plågoris. Sedan dess har sådana ord hunnit bli ofta upprepade och vederlagda, men på den tiden var allt de historielärarinnor lätt räknade som inte betraktade kriget på samma sätt som de läroböcker ur vilka de undervisade, nämligen som ett självklart inslag i mänskligheten historia.

Kanhända Ellen Key i glädjen att finna någon som höll med henne, citerade de då ännu fräscha raderna ur Heidenstams *Sånger i kyrktornet* om det kvinnligt veka i mänskosinn, som skulle frälsa världen och ringa in förbrödringens framtidsrike.

Så långt var allting bra, men Ellen Key, konstnärinnan i vänskap, hade ändå inte lyckats vinna Selma Lagerlöf. Medan Ellen Key talade förlorade sig Selmas tankar stundom i fjärran. Inte så långt som till förbrödringens framtidsrike men till ett stockholmspensionat där en annan person bodde som hon just lärt känna.

Plötsligt nämnde Ellen Key namnet på denna person och frågade vad Selma tyckte om Sophie Elkan. Selma svarade med några likgiltiga ord och talade om något annat. Liksom Ellen Key använde sin skådespelarförmåga

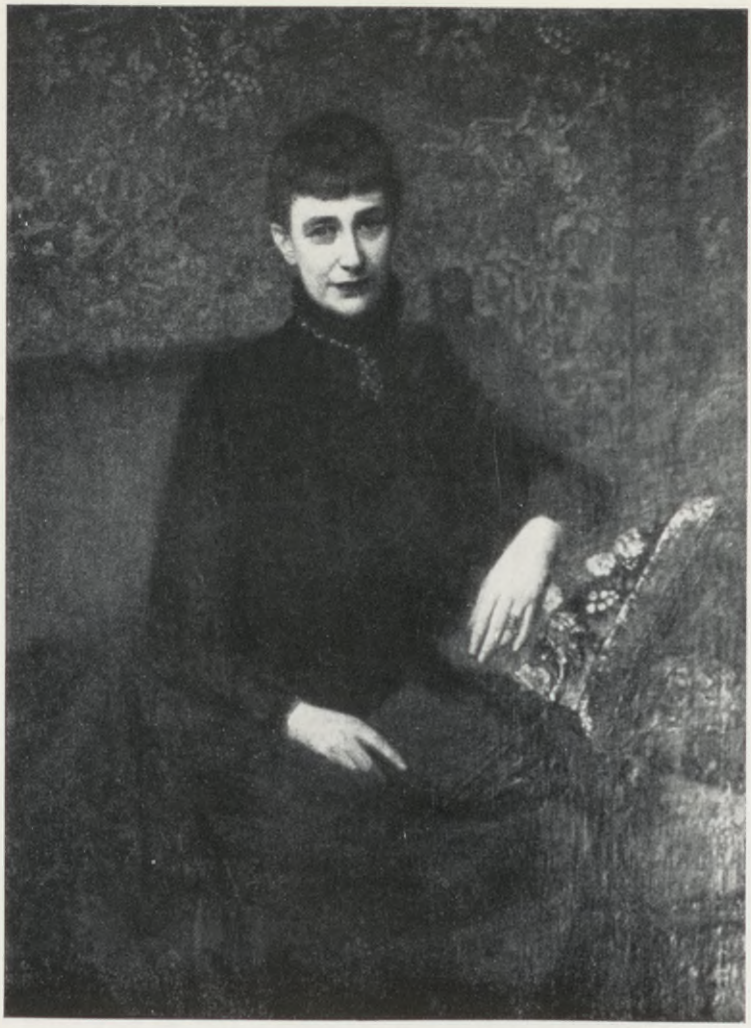

Sophie Elkan eller damen med Duseansiktet. Målning av Hilda Lindgren. Selma ärvde den efter Sophie Elkans mor och hängde den i Lagerlöfsgården, Falun.

till att ge uttryck för sina känslor, så använde Selma sin för att dölja dem.

En förmiddag kort före uppläsningen i Nya Idun hade det ringt på Hildur Djurbergs dörr, ett besök till fröken Lagerlöf anmäldes och in trädde en svartklädd dam med flor, bakom vilket Selma skymtade ett Duseansikte. Den främmande var just Sophie Elkan från Göteborg, som inte ville vänta ända till Ellen Keys beramade bjudning för att träffa fröken Lagerlöf. Anledningen till hennes besök var en förfrågan hon fått från Selma, om hon ville ge tillstånd till en dansk översättning av sina noveller. Selma själv var en beundrare av dem, särskilt av novellen Ensam som hon funnit i samlingen Dur och moll. Den handlar om en ung änka som i sitt ensamma hem med grämelse lyssnar till barnets snabba fötter i våningen ovanför, men omvändes från avundsjuka till medkänsla då barnet blir sjukt och så lär sig uthärda andra människors familjelycka. Selma hade förstått att författarinnan biktat sitt eget öde och blivit djupt rörd därav.

Fru Elkan däremot var ingen beundrare av den roman Selma Lagerlöf givit ut för något mer än två år sedan, ty hon tillhörde den realistiska riktningen som förfasade sig över Gösta Berling. Detta meddelade hon författarinnan i den formen att hon tyckte bättre om Selma än hennes bok. En stund ledde hon konversationen om egna och andra författares böcker, därpå reste hon sig för att gå. Då tog sig den originella fröken Lagerlöf för att lyfta på hennes flor för att se hur hon såg ut. Sophie Elkan sökte avvärja detta, ack, hon var ju förstörd av sömnlöshet och

ingenting att se på! Men Selma sade: ni är mycket vacker, och jag vet att vi kommer att bli vänner.

Selma älskade människor hon kunde dikta om, men så snille hon var fattade hon ej att Ellen Key hörde till dem. Det var något helt annat med Sophie. Hon ägde allt det som tjusade konstnären hos Selma Lagerlöf: ett tragiskt förflutet, stora svårmodiga ögon, en världsvan och lätt konversation med muntra självsvåldiga infall som gjorde stor effekt mot bakgrunden av genomgångna lidandens skugga. Selma som förblev oförstående och kall inför Ellen Keys värme, beundrade denna Sophie, och Sophie lät sig beundras. Hon var inte dum, fru Elkan, och upptäckte därför snart att den obetydliga personen med den tättklippta nacken och den sträva luggen hade vackra ögon, ett förtjusande småleende och en stor intelligens.

Den Selma Lagerlöf som reste till Stockholm nyåret 1894 var en helt annan än den fromma och lyckliga människa som hösten 91 lagt ner pennan och beskådat sitt stora verk Gösta Berlings saga.

Under mellantiden hade hon upplevt en djup missräkning. Hon hade förlängt sin tjänstledighet i två terminer under väntan på att svenska folket skulle upptäcka vilken gåva det fått. Men Gösta Berling liknade en bomb som oskadliggjorts av kritiken innan stubintråden nått den explosiva laddningen. Tjänstledigheten förflöt i missmodets tecken utan att hon kunde skriva något som hon var nöjd med.

Under sina feriebesök hos bror Daniel i Kungälv

hade hon vandrat omkring på den mark där det stolta Kungahälla legat och sett det stå upp för sina ögon igen. Hon hade gjort sig hemmastadd på denna mötesplats för Nordens kungar och drottningar, därifrån handelsskepp och krigsdrakar seglade ut mot okända öden och om lyckan var god kom tillbaka med skatter som vunnits genom handelsutbyte eller strid. Hon studerade Eddan, Snorre Sturlassons kungasagor och Chorographia Bahusiensis av den bohuslänske bygdeskildraren Oedman. Hon försökte komma åt människorna bakom de dunkla stroferna, de kortfattade berättelserna, och hon blev alltmera intresserad av deras öden och problem.

Skulle inte hennes nästa verk kunna bli en sagosamling med brytningen mellan hedendom och kristendom som sammanhållande motiv?

Hon beslöt sig för att försöka. Hon skrev och skrev och prövade sig fortfarande fram på vers och prosa. Men hon var inte längre så säker på sig själv och sitt ämnesgrepp, som då hon skrev Gösta Berling. När hon efteråt talade om denna period av sitt liv, kunde hon säga att hennes diktarförmåga förlamats av det motstånd eller den likgiltighet som mött Gösta Berling. Hon hade blivit för hårt vingklippt och efter varje försök till flykt måste anden hastigt ta mark igen. Även denna tid hade sina glada ögonblick som till exempel då hon omgående fick 150 kronor från Bonniers för novellen *De fågelfrie* i stället för de 50 kronor hon hoppats på. Men hon kunde likväl inte försörja sig och faster Lovisa på noveller, och vad mera var, hon ville inte stycka ut sina litterära idéer på detta sätt. Hon hade väntat på ett underverk då hon gav ut Gösta

Berling, men ingenting i den vägen inträffade, och efter ett års fåfäng väntan måste hon återvända till katedern.

I och med återinträdet vid skolan erkände hon att hon lidit nederlag, men därmed hade hon inte givit upp. Under läsåret 1892—93 fortsatte hon med sin berättelsesamling från vikingatiden och skrev dessutom på andra saker. Hon kände sig ständigt överansträngd och jäktad men tyckte inte att någonting blev gjort.

Under det jullovet hände i alla fall att hon upplevde sin första triumf med Gösta Berling, dock inte i Sverige, utan i Danmark. Hon hade stannat ensam hemma i Landskrona för att få arbeta medan familjen firade jul, men när det kom bjudning till Köpenhamn från Sophie Alberti, förestyret för Kvindelig Læseforening, så reste hon i väg.

En dansk upplaga av Gösta Berling hade just utkommit till julen i översättning av Ida Falbe-Hansen, men inte heller i Danmark hade den väckt någon uppmnärksamhet. Det hördes inte av någon anmälan i Politiken, ehuru Selma sänt sin bok till Georg Brandes med vördsam anhållan om att han ville läsa den. På Kvindelig Læseforening satt nu Selma och vaktade de tre exemplaren av sin bok på dess hylla, men de rekvirerades ej, eller också tog någon en titt på de första sidorna och satte hastigt tillbaka boken igen.

Hennes vänner var bekymrade och förmådde henne skriva ett nytt brev till Brandes, denna gång med anhållan att hon måtte få göra honom ett besök och höra vad det var för fel på Gösta Berling, eftersom han hade så svårt att ta sig fram i världen. Brandes tog då fatt i boken, och redan innan han läst den till slut, skyndade han i väg till

Albertis för att ta författarinnan i skärskådande. Kort därpå kunde det danska folket läsa i Politiken, att dess stora litterära auktoritet Brandes, upptäckt en svensk författarinna vars diktarbegåvning var märkligt egenartad och lödig. Ödet ville att denna artikel stod inne samma dag som Selma skulle hålla en uppläsning. Folk hade naturligtvis inte hunnit läsa Gösta Berling från morgon till afton, men dess nyfiknare var man på den svenska stjärnan. Lokalen fylldes till trängsel, och plötsligt fann sig Selma Lagerlöf vara underbar.

Brandes satte nog mod i vissa tveksamma svenska litterater, så att de förstod att de kunde få gilla Gösta Berling. Men den stora läsande publiken ändrade därmed inte hållning. Och det var ändå den som både hon själv och förläggarna räknade med.

Berättelserna som hon publicerat i tidskrifter och kalendrar samlade sig så småningom till en så pass stor hög, att hon kunde börja överväga att ge ut en novellsamling. Så långt ungefär var hon hunnen, då hon reste upp till Stockholm nyåret 94 och träffade Sophie Elkan.

Det var Bonnier som skulle ge ut novellsamlingen och hon skrev till honom att hon ämnade omarbeta flertalet noveller. Vad hon i själva verket beslöt sig för, då hon gick igenom sitt material, var att slopa planen på en berättelsesamling med enhetligt motiv från första kristna tiden.

Hon hade en ättesaga färdig, som kunnat tjäna som stomme till denna berättelsesamling, men den bröt hon sönder. Då man sätter ihop de bitar av sagan som kom in i *Osynliga länkar* med andra som nu kommer in i *Efterskörd*,

efter att så länge ha legat gömda i gamla publikationer, ser man att den skulle ha handlat om tre bönder Sten, Berg Rese och Reor, vilka bodde efter varandra på Anfasteröds stora gård. Den sista av dem var huvudpersonen och skulle ha givit sagan dess namn, men honom strök hon alldeles. Berg Reses historia gjorde hon till en fristående novell med titel De fågelfrie. Sten döpte hon om till Reor och av hans saga tog hon bara med förspelet som handlar om hur han på en jaktfärd finner en skogarnas sköna dotter sovande i en glänta. Strax förut har han bevittnat de honungsdoftande blommornas och de honungslystna fjärilarnas kärleksfest, men han har blivit kristnad av Olaf den helige, och därför snor han in den sovande flickan i en björnskinnsfäll och bär hem henne till gården för att göra henne till sin ärbara hustru. Berättelsen hette *Ett rikt gifte* och ett rikt gifte har han gjort, ty flickan är av förmögen jättesläkt. Äktenskapet blir likväl mycket olyckligt, ty mannen är så retlig och stygg att den rika och sköna jättedottern ej kan göra honom till lags. En dag då han vill sko sin häst för att rida bort med en annan kvinna, råkar hustrun förråda sin styrka genom att böja den illasittande hästskon, så att den passar till hästens hov. I nära anslutning till den gamla folksägnen låter författarinnan mannen helt bestört fråga hustrun hur hon kunnat tåla hans elaka behandling då hon är så stark. På detta svarar hon att hon velat hålla det löfte om underdånighet som prästen förestavat henne vid vigseln. Så småningom ordnar de sitt förhållande på annan bas än det kristna vigselformuläret och blir lyckliga. Deras son Berg Rese har drivits från sin stora gård ut i skogarna med en föraktad tjuv som enda

sällskap, därför att han slagit ihjäl en munk på vad han själv anser vara goda skäl. Han är hedning till lynnet men kristen till bekännelsen. Då han omvänder sin kamrat tjuven Tord till kristendomen, uppfostrar han därmed sin egen baneman, ty Tord fylles av nyväckt avsky för mördaren han hittills beundrat, slår ihjäl honom och får så själv ett blodsdåd att ångra.

Den siste mannen i ättesagan är Reor. Denne har förgätit det nära samband med naturen vari hans fäder levat. Han sätter sig upp mot moder natur och hennes representanter, därmed viker hans lycka från honom, och han blir skydd av alla. Även han möter en skogarnas dotter, men han tar henne inte ner till den gård som stamfadern köpte för jättepengarna. Han överger den och drar med sin kvinna upp i den vildmark där hans förfäder fann jättedottern. Därmed försonas han med naturens makter och återfår lyckan:

Han vaknade till medvetande av hemlig kunskap och makt. Skogen omkring honom öppnade sina gåtor för honom. Han kunde se ner i jorden, spåra det nätverk av rötter som genomväver den, se humlors och spindlars bo i dess mörka innandöme, maskarnas gångar, rävarnas lyor . . . Han såg allt och visste allt. Plötsligt började han vissla åt fåglarna och han kunde locka dem till sig. Det rörde sig inom honom minnen från dagar som han ej sett. Det var som genljud av drömmar, skogsmannen, naturvarelsen vaknade inom honom. Själva hans gång blev lätt, smidig, glidande, de vilda djurens gång. Och liksom han satt sig i besittning av ett fäderneärvt kungarike, trädde han in i de anlag och färdigheter som ärvts ned till honom

genom sekler. Då förstod han att vildmarken var den värld där han skulle bli lycklig, och han prisade Gud som tillåtit den stora modern naturen att återföra honom till sitt modershjärta.

Så slutar ättesagan, som aldrig blev framlagd annat än i stympat skick. Det är genomgående så i den att kristendomens krav är för svåra för människorna emedan de missförstår dem. Sten tål inte vid att höra att hustrun skall vara honom underdånig, Berg Rese vill inte höra munken predika kristen moral för honom, Tord tål inte att bli kristen, ty då dräper han dråparen, Reor finner att Gud är mot honom då han bekämpar hedniska bruk men med honom då han återvänder till lydnad för moder natur.

Forskningen kommer väl att syssla med textändringar och uteslutningar och nya kombinationer i samband med studiet av källskrifterna. För oss är det intressant att fastslå att Selma inte var beredd att lägga fram en sådan syn på hedendom och kristendom. Hon måtte ha funnit att diktverket inte var mäktigt nog att bära upp denna djärva idé. I varje fall bröt hon sönder det och stoppade tillbaka de största bitarna i den hög av noveller hon inte ansåg värda att flyttas från jultidningar till böcker. Tio år senare d. v. s. år 1904 presenterade hon under den gamla titeln Osynliga länkar en ny novellsamling, där hon tagit bort en del äldre noveller och lagt till andra men i fråga om ättesagan ändrade hon sig ej.

Efter den starka ansträngning som Gösta Berling betytt, måste under alla förhållanden komma en viss avspänning.

Men då hennes förhoppningar blev totalt svikna, hamnade hon till en tid i rena missmodet.

I Osynliga länkar möter man spår av detta missmod och kampen däremot.

I Gösta Berling lovsjunges Eros som Allhärskaren. I skildringen av hur *Valdemar Atterdag brandskattar Visby* är Våldet allhärskaren, som använder Eros som sin hantlangare vid förberedande femte-kolonnverksamhet.

Gösta Berlings saga slutar med en lovsång till arbetet. I den nya novellsamlingen finns en historia, *Fru Fasta och Petter Nord*, utrangerad 1904, där arbetet blivit den gulbleka fru Fasta som smyger fram i tiggarskepnad med fastlagsris i handen. Inte ens den lille värmlänningen som är hjälten i historien, kan finna den värmländska jämvikten mellan arbete, fantasi och lek.

Den norska köpmansdottern i *En fiskarhustrus roman* förlåter som en Katrina före Salminen den svenske sjömanspojken att han med fagra löften lurat ut henne till en fattig stuga utanför det skånska fiskläget, men ingen har någon glädje av detta offer, varken han som mottar det, eller hon som ger det.

Skomakaren Matts Vik, hjälten i *En fallen kung*, förlorar sorgens hemliga inspirationskälla, då den hustru han förlupit berättar i hela stan att han storslaget lämnat henne för att ge henne frihet att gifta sig med en annan. Så länge han varit misstänkt för dåliga motiv till sitt handlande men av ädelmod avstått från att rentvå sig, kunde han hänföra åhörarna vid frälsningsarméns möten, men nu var hans gåvor tagna från honom.

Var var lejonstämman? Var den brusande nordanstor-

men? Och var ordströmmen? ... Han hade ingenting att säga människorna som han inte fick säga dem. Han hade ingen hemlighet att förkläda. Han behövde inte dikten. Dikten vek ifrån honom ... Han hade ägt det kostligaste och förlorat det. Hans smärta var fruktansvärd. Men det är inte av sådan sorg som snillet lever.

Genom Matts Viks ord hör vi här Selma Lagerlöf själv.

Var var lejonstämman? Vi kan strax säga det. Den hörs i två av novellerna, den som hon skrev hösten 1890 före missräkningen med Gösta Berling och den hon skrev hösten 1894 då hon övervunnit den.

Den första heter *Mamsell Fredrika*, den andra heter *Dunungen*.

Hösten 1890 hade Fredrika Bremerförbundet och Dagny berett sig att högtidlighålla 25-årsdagen av Fredrika Bremers död, och Sophie Adlersparre hade av denna anledning beställt ett bidrag av Selma. Vid den tidpunkten uppfattades ännu Fredrika Bremer främst som de ogifta kvinnornas vapendragare, och av allt hon kämpat för hade man fäst sig vid kravet på deras rätt till yrkesutbildning. Mera hade man då ännu ej fått syn på, och det fick inte Selma heller. Man kan invända mot hennes uppfattning att den är för troskyldigt optimistisk, eftersom de gamla mamsellernas bekymmer ingalunda tog slut därmed att deras arbete flyttades från hemmen till banker, kontor och kommunikationsverk. Och framför allt får man inte glömma hur mycket rikare Fredrika Bremer var som gestalt och hur mycket större hennes vision, än vad Selma, som såg med Esseldes ögon, hade uppfattat. Men likväl: Selma har i glädjen över Idunpriset utfört det konststycket att skriva

en legend om en svensk romanförfattarinna och helt oemotsägligt kanonisera henne 25 år efter hennes död. Vi har sedan fått lära mycket mera om Fredrika Bremer, och hon träder fram i helt ny gestalt i *Fredrika Bremers bild* av Klara Johanson och Ellen Kleman, men det är sen 1890 som hon har helgonets verkligt-overkliga gestalt.

Dunungen skrevs hösten 1894 sedan Selma och Sophie skilts åt efter sommarens samvaro. Den har samma lätthet och glans som Mamsell Fredrika hur olika de två novellerna annars är.

De två föregående somrarna hade Selma Lagerlöf besökt syster Gerda och hennes familj på sommarstället Gassarvet i närheten av Falun. Det är troligt att hon redan då planerat en novell om den rike och tokige patron Teodor som en gång ägt denna vackra gård. Någon modell har hon också haft till bagarflickan som blev Dunungen. Men aldrig hade berättelsen blivit så glittrande och så gripande på en gång, om hon inte skrivit den i glädjen över att ha upptäckt en människa hon av hjärtat önskade få till vän för livet. Då kommer lejonstämman eller inspirationen tillbaka, och pennan rör sig över sidorna.

Därför är historien lika levande och intagande i dag som då den skrevs för nära femti år sen. Dunungen erövrade onkel Teodor och hon erövrar alla andra. I henne lever minnet av den glädje som hjälpte Selma upp ur en plågsam misströstan.

Mellan synliga händelser går osynliga länkar som ger dem ett hemligt samband. I Selma Lagerlöfs andra bok, där berättelserna saknar sammanhållande tråd och där det lysande blandas med det obetydliga, ser vi spår av vad hon

erfarit, lidit och lärt under de år som förflutit sedan Gösta Berling skrevs. Vi ser också brottstycken av ett planerat verk som hon avstått från att utföra. Då hon träder fram för publiken som en mindre säker och suverän diktare vinner hon sin första svenska framgång. Detta bör ha lärt henne en hel del om livets djupa ironi.

RESKAMRATEN

Sedan tre dagar låg dimma över Visby. Den hade kommit över staden vid sextiden en morgon strax innan Stockholmsbåten hade lagt till vid kajen och alltsedan hade den legat kvar över staden. Det var, för att ändå vara en dimma, en tämligen behaglig sådan. Den var alldeles vit, mycket ullig och lätt, ständigt i rörelse. Den ingav alltid de bästa förhoppningar om att den skulle draga bort i nästa ögonblick, den förhindrade ej sommarvärmen att göra sig gällande, den klibbade sig ej fast som rå fukt varken vid murar eller träd, marken var torr som under solsken. Trots detta verkade den nog nedstämmande, det var som om blickarnas ständiga oförmåga att genombryta de vita slöjorna gjorde också hjärnorna osäkra och famlande. Den hade i mycket samma verkan som nattmörkret. Folk kände sig böjt för att tro på övernaturliga ting, att hålla för möjligt och sant sådant som man eljest ej vill skänka en troende tanke...

— — — staden jag var kommen till var ju Vineta, vad den så hette i verkligheten, dimman gjorde den till Vineta. Det var oemotståndligt, det var oemotsägligt . . . Vi hade ju somnat in ute på havet och då vi nu vaknade omgåvos vi ej skymtade dock gammaldags torn och trappgavlar som vore av luft utan av ljus fuktighet. Långt kunde vi ej se men vi

vi komna till en stor ruinstad. Det var tydligt för oss att vi voro på havsbottnen. Allt det vita som bolmade upp omkring oss, det var havet självt och staden framför oss var havsbottnens döda stad, det sjunkna Vineta...

Efter sammanträffandet på nyåret besökte Selma Sophie i Göteborg vid påsk, och under sommarlovet gjorde de sin första gemensamma resa med Gotland som mål. När Selma från denna tid och allt framgent kallade Sophie för Reskamraten hade detta ord en öppen och en hemlig betydelse. Selmas älsklingssaga ur Andersens sagor var just Reskamraten som handlade om den fattige Johannes, vilken varit god mot en död och fått en ängel till reskamrat. I novellen *I Vineta* kallar kapten Richard sig själv för den fattige Johannes. Motiveringen är klen men det är sig själv Selma menar där. Hon kunde inte skriva någonting under dessa veckor med Reskamraten i Visby. Men jag samlar motiv, ursäktade hon sig hos Bonnier. Och det var visst och sant att hon gjorde, ty då hon sen på hösten skrev sina julnoveller, förlade hon två av dem till dubbelstaden Visby-Vineta.

Staden har gjort ett starkt intryck på henne som man kan förstå av den suggestiva skildringen från föregående sida, vilken är hämtad ur Ett äventyr i Vineta, en intill nu ej omtryckt novell. Som engelsmannen mr Stone, vilken är hjälte i denna novell, tyckte Selma att alla hon mötte var sådana som ägt lyckan och förlorat henne, vilket berodde på att vid hennes sida vandrade i dimman en som ägt lyckan och förlorat henne.

Från nyåret 94 och framåt har vi att i högsta grad räkna med Sophie Elkan i allt som rör Selmas tillvaro. Just nu

var de två i ett stadium av vänskap då en människa lika mycket älskar att berätta om sitt eget liv som att lyssna till vännens historia. De hade ingenting vetat om varandra då de möttes, allt var nytt, de återskapade för varandra hela det gångna livet.

Selma måste ha berättat om sin långa svåra väg mot författarskapet och gjort Sophie hemmastadd i gavelrummet på Mårbacka där hon som Sophie en gång skrev till Betty Warburg, *tänkt* sin ungdoms dröm. Sophies historia ägnade sig ännu mera för deltagande och tröst. Det var synd om den lilla göteborgsflickan Sophie Salomon som en dag fick höra att en judeunge ej får vara stolt över svenska historien men vägrade att intressera sig för de judiska patriarkerna, vilka erbjöds henne som ersättning. Det var synd om den lyckliga unga fru Sophie Elkan att mista en man som läst högt för henne ur Brandes Hovedströmninger på bröllopsdagen och sedan lindat henne i dun under sju år. Tragiken blev dess djupare, därför att makarnas enda lilla barn rycktes bort av samma sjukdom. Något nytt äktenskap hade hon ej ingått men sedan några år tillbaka underhöll hon en erotiskt färgad vänskapsförbindelse med en gift man. På Nääs slöjdseminarium där hennes bror Otto Salomon var föreståndare, hade bland utlänningarna funnits en framstående belgisk pedagog, monsieur S., som gripits av svärmisk beundran för den vackra sorgbundna änkan. Troligen hade han uppmuntrat henne att omsätta sina erfarenheter i dikt och givit den stackars rolösa Sophie hennes flamländska signatur: Rust Roest, ro rostar. På sitt sätt var han trogen sitt svärmeri genom åren. Långa tider hörde hon dock inte av honom,

och då hopade sig Sophies ängsliga brev till postrestantadressen. Hon skrämde upp sig allt värre ju längre tystnaden varade, kanske hade han avlidit, kanske hade hustrun upptäckt och förbjudit deras sentimentala men oskyldiga brevväxling. Men rätt vad det var skrev han igen och förklarade tystnaden med att barnen varit sjuka, eller att han varit för upptagen av sitt skolarbete som han utövade under ständig kamp med klerikala myndigheter. Efter ett sådant uppehåll gav han sin längtan och beundran mycket eleganta och vältaliga uttryck på franska. Förut hade Sophie endast skrivit av dessa åt fru Betty Warburg, nu måste även Selma läsa dem. De båda väninnorna måste också få del av den längtan att få råka honom, som dessa brev uppväckte.

Just vid den tid då Selma och Sophie för första gången möttes kom det särskilt många och längtansfulla brev från Belgien. Sophie reagerade som vanligt med att planera ett återseende. Men en fru Elkan kunde inte stämma även det oskyldigaste möte med en man i Bryssel utan att vara åtföljd av ett förkläde. Selma Lagerlöf syntes henne vara som utsedd till ett sådant. Med detta syfte för ögonen planerades Selmas första utrikes resa!

När mr Stone i *Ett äventyr i Vineta* melankoliskt reflekterar att han måtte ha kommit till Visby för att återförena den flicka han funnit där med hennes förra fästman, så kan detta ha återspeglat Selmas undran om hon kommit in i Sophies liv för att förläna hennes resa till Belgien ett respektabelt utseende.

Man kan som också meningen var, läsa de båda Vinetanovellerna alldeles fristående, man kan i dem se ett prov på

Sophie Elkan i Rom 1891.

den insikt författarinnan redan före djuppsykologiens uppkomst vunnit i den process som leder till själslivets insjuknande. Men liksom novellerna är en nyckel till Selmas liv under denna tid, så synes mig hennes upplevelser vara en nyckel till gåtfulla ställen i novellerna.

Det kan hända att de inte alls är gåtfulla för psykologer av facket. Men den som skriver detta har tidigare aldrig blivit klok på modern som förekommer i novellen I Vineta. Den handlar ju om en ung sjökaptenshustru som mist sin man och tagit sin tillflykt till minnenas sjunkna stad, där hon leker att mannen ännu är vid liv. Modern lyckas få tag på en ilanddriven kista med brev som den döde skrivit till hustrun under sin sista resa. Men den unga skyr dessa brev som skulle erinra om sanningen, varpå modern i vredesmod kastar dem i elden. Detta leder till ett utbrott av verklig sorg hos den unga, men därpå är allting ungefär som förut. I stället för att läsa breven högt, måste nu modern sitta och fantisera hop vad som kan ha stått i dem, medan de båda fortfarande vistas i Vineta.

Liksom modern försökte få dottern ut i livet, så försökte Selma att få Sophie till att göra stor konst av sin sorg. Om Sophie känner skräck för livet, nå då skall hon låta denna rädsla vibrera i nya motiv, inte bara i historien om sitt eget öde som hon redan utnyttjat. Konstnärer skyr inte lidandet, de lever genom det och smälter in det i allt vad de skapar. Om Sophie är trög att fatta detta, blir Selma i sin ömhet lika ond på henne som den gamla modern på dottern, och får som hon sota för sin överilning genom att lyssna och tala om det förflutna som den kära vännen helst vill.

Sophie Elkan med det skadade nervsystemet hade från

början och till slutet en mycket stor makt över Selma, som själv hade sitt rika och upprörda känsloliv under kontroll. Hur kunde det bli så?

Selma hade många vänner, men det var något särskilt med damen med Duseansiktet, de många rosetterna, den briljanta konversationen, författarlidelsen och sorgen som höll henne fången i Vineta.

I sagorna är det som vi vet så, att den som överraskat den förtrollade prinsessan utan den hamn, i vilken hon är dömd att leva, och lyckats ta om så blott en fjäder därur, den har för alltid grepp över henne. Selma Lagerlöf levde alltid i en hamn. Inför Sophie Elkan hade hon lagt av den. Hon återtog den igen, men fjädern hade Sophie i sitt våld.

Hur långt denna litterära symbol täcker det verkliga förloppet är ju omöjligt att säga. Men när man söker spåren efter mötet med Sophie Elkan i Selmas verk från denna tid, förstår man att något viktigt skett i hennes liv. Ja, något så stort att hon tvingades att gå tillbaka i sitt gångna liv för att leta efter förebud till denna livsbestämmande händelse och finna de sammanhang som lett fram till den. Ett sådant sökande präglar vad Selma skriver från denna tid. Den förut omtalade engelsmannens liv är uppfyllt av förebud till mötet med flickan i Vineta. På båten till Visby hör han rorsmannen sjunga den visa som sedan vägleder honom till flickan. I novellen får vi aldrig höra orden, men de kan hittas bland Selmas otryckta dikter. Omkvädet låter så:

O, till Vineta, det havomslutna,
må du komma, vildfågel skön.

På samma sätt leddes Selma av Sophies novell Ensam till mötet med den ensamma själv.

Unge kapten Richard ser i de egendomliga omständigheterna vid mötet med den unga Visbyflickan ett prov på Guds styrelsekonst.

I novellen *Lyktan*, skriven under samma tid, blir herr Leonard från landet Ångest och staden Betänksamhet hjälpt till rätta genom de egendomligaste sammanträffanden då han håller på att förstöra sitt liv. De ser ut som tillfälligheter, men i själva verket är det försynen, vilken i gestalt av Fader Jul (som det passar i en jultidning) hjälper honom att läsa rätt i sitt eget och sin fästmös hjärtan. Och kunde Fader Jul hjälpa alla människor till sådan klarhet om människohjärtat, då skulle han verkligen skapa frid på jorden.

Människoviljan som vräker världen upp och ner likt ett hav i storm, skulle se sin litenhet och lägga sig till ro. Och den maktlystna kärleken skulle se att den dock aldrig fullt kan bli herre i en annans hjärta och fälla hop sina vingar till vila.

Guds styrelsekonst består i att hjälpa människorna till klarhet över sig själva. Han ger somliga större klarsyn än andra och använder sig av dem. Då diktarna genomlyser människohjärtats hemligheter, står de i Guds tjänst.

Selma är nu ute och letar efter ett ämne, stort nog att bära detta stora syfte. Hon är en fiskare som lägger ut sina nät och väntar en stor fångst.

Selma längtade nu ut i världen för att lägga sina nät vid främmande stränder. Hon längtade efter landskap med större historia och varmare färger, efter städer med rikare

kulturskatter än t. o. m. Köpenhamn. Hon längtade efter en värld där sinnena var rörligare och livet mer dramatiskt än i Skåne på nittitalet. Hon tillät sig ej att längta till Mårbacka mer. Men vart hon for följde henne minnet. Då Selma med Reskamraten kom till Venedig utgöt sig Sophie över de underbara nattliga belysningseffekterna. — Det märks att du aldrig varit på Mårbacka den 17 augusti, sade Selma.

Men hur ivrig Selma än var att få tillfredsställa sin reslust under obruten samvaro med sin nya vän, så for hon inte förr än hon fyllt sina plikter hemma i Sverige och skaffat sig en reskassa, så att hon inte skulle bli utan pengar under tiden. Sophie fick därför vänta ända till senhösten 1895. Selma försummade inte familjens intressen för den nya vännen, ej heller satte hon sin ekonomi på spel eller bröt sina löften om bidrag.

Vid denna tid bodde fru Louise samman med Selma i trerumslägenheten hos Brandbergs i Landskrona. Innan Selma kunde fara ut måste hon veta att det var ordnat för modern och för faster Lovisa. Helst ville hon också kunna vara lugn för att syster Gerda hade det bra. Genom hela livet hyste hon en öm kärlek till Gerda, vari ingick stora systers beskyddande ömhet för lilla syster. Tillsammans med den trevliga humoristiska Gerda kunde hon vila hjärnan utan att ha tråkigt. Hur upptagen hon än var av arbete och människor, alltid tog hon sig tid att komma på besök till Tisksågen där Ahlgrens bodde, för att kontrollera hur de små Ahlgrenarna utvecklat sig.

Under högsommaren 94 hade hon varit med Sophie i Vineta. Därifrån förflyttade hon sig till livets yta, vilket i

detta sammanhang betydde Ahlgrens sommarställe Gassarvet. Man kan tänka sig att familjen mötte en Selma som var lite upplivad därför att en ny upplaga av Osynliga länkar redan kommit ut, men annars sig fullkomligt lik: road av barnen, av att höra nytt om släkten och foga in sig i gamla kända familjevanor. Det enda nya bör ha varit de brev som dagligen kom och gick. De klargjorde för mamman och systern att det fanns en fru Elkan som i hög grad intresserade sig för Selma.

Hon hade ordnat så att hon skulle få minskad tjänstgöring under det kommande läsåret. Därmed blev inkomsterna mindre, men efter den nya upplagan redde hon sig ändå.

Under år 1894 förtjänade hon 2 500 kronor på litterärt arbete, vilket inte var dåligt, helst hon använde så mycket av den tid hon frigjort på arbeten som inte gav ekonomiska resultat. I alla dessa fall gällde det uppfyllandet av löften. Organisten i Göteborg Elfrida Andrée hade bett henne om en libretto över vilken hon kunde komponera en opera.

En tävlan om den bästa svenska operan hade blivit utlyst, och nu tyckte de båda två att en kvinnlig librettist och dito kompositör helst borde segra i den. Från Danmark hade hon mottagit beställning på ett drama. Båda dessa saker kostade henne stor möda och hon försökte tro att resultatet var gott. Operan med motiv från Fritiofs saga, fick inte alls något pris och gjorde inte heller någon lycka vid det privata uppförandet längre fram. Klosterdramat som avgick till Danmark, gjorde inte något väsen av sig vid uppförandet och har aldrig blivit tryckt.

Däremot lyckades Selma förträffligt med den tredje

sak hon åtagit sig. Trehundraårsminnet av Gustaf II Adolfs födelse skulle firas i Landskrona som överallt i landet. Flickskolan skulle tillhandahålla en festtalare i Selma Lagerlöfs person, det hade Josepha Ahnfelt satt sig i sinnet.

Egentligen var Selma fullkomligt uppledsen på guldkonungen, ja när hon trettiåtta år senare måste skriva ett uttalande till 300-årsminnet av konungens död, slapp det ur henne att hon gick ut ur jubileumsåret 94 utplundrad och tom.

Denna inställning antydes i upptakten till *Gustaf Adolfs dröm*, en verklighets- och drömskildring i Selmas bästa historiska stil, som offentliggjordes 1894 och förmodligen i huvudsak är identisk med talet i Landskrona.

Det står så mycket ljus om den store konungens namn, börjar hon och fortsätter:

men mannen själv, levde han ständigt i ett sådant ljus? Hade han sett vad han sett, prövat vad han prövat, lidit vad han lidit utan att det satt märke i honom? Hade ej hans liv bjudit en sådan stund av ångest att den lämnat efter sig någonstädes i hans själ en mörk fläck dit ljus ej trängde? Det är som om vi skulle kunna älska honom bättre om det vore så. Det är som om han sålunda komme oroliga, sorgtyngda nutida människor närmare, kunde bliva något även för oss.

I djärv motsättning till allt man väntar sig vid ett jubileum skildrar så Selma denna dröm som en skräckdröm. Som yngling hade han med ångest sett hur sjuk och maktlös den älskade fadern var, hur hatad han var, hur ansatt av sina fiender och sitt eget samvete. Av detta hade

blivit en dröm som följde Gustaf Adolf genom hela livet. I den såg han ständigt hur den unge kraftige danske kungen utmanade till envig den gamle svage Karl IX, som inte ens förmådde stå på sina ben.

Det är intressant att lägga märke till att hon 1894 talar om nutidens oroliga, sorgtyngda människor, men 1932 förklarar att människorna på 90-talet var för nöjda och belåtna att förstå vad en räddare ur nöden verkligen betydde. Så hade belysningen skiftat för henne under de mellanliggande åren. Men *vi* vet att det fanns något som oroade vakna andar på 90-talet, och vi vet också att det var de förhållanden under vilka industriarbetarklassen levde, den dova stämning som härskade bland den, och dess vaknande intresse för solidaritetens och klasskampens internationella idé.

Selma hörde till dem som oroades av förhållandena. Hon ansåg socialismens seger oundviklig men trodde inte att den var det rätta botemedlet mot det onda. Liksom den segrande kristendomen hade förstört Rom och blivit förstörd av Rom, så måste, ansåg hon, socialismen förstöra kristendomen och förstöras av den.

Selma lossade efterhand banden som höll henne kvar vid skolan. Med självövervinnelse tog hon ut 500 kronor åt sin bror i Amerika på den sparbanksbok, där hennes reskassa stod för att växa, och konstaterade med förvåning över Guds styrelsesätt att hennes danske förläggare nästa dag fyllde i hålet med samma belopp.

Sophie tyckte dock att summan på sparbanksboken växte

för långsamt på detta sätt och beslöt att gripa in. Hon satte Karl Warburgs danska fru Betty i gång att påverka en annan danska, författarinnan Helena Nyblom. Över fru Nyblom gick vägen till prins Eugen som i sin tur talade med Oscar II. Följden blev att kungen och prinsen slog sig ihop om ett privat resestipendium på 1 000 kronor till Selma Lagerlöf. Akademien kostade på henne 400 kronor, trots att hon skrivit Gösta Berlings saga. Det blev ståtliga summor i boken, och resan började te sig helt verklig nu.

Det var också Sophie som påsken 1895 sammanförde den danske kritikern Axel Henriques med Selma just vid den tidpunkt då hon trodde sig ha misslyckats med att övertyga Fritiof Hellberg och Albert Bonnier att en ny upplaga av Gösta Berling kunde bli en god affär. Danmark hade fortare blivit färdigt med den litterära realismen, där visste man att smaken hade svängt. Därför lyckades Henriques snabbt att intressera bokförläggare Bojesen för ett kontrakt, vari firman övertog utgivningsrätten på både svenska och danska till såväl Gösta Berling som den kommande produktionen. Innan Bonniers hunnit höja sitt anbud skrev Selma under. Andra upplagan av Gösta Berling inbringade henne på detta kontrakt ett par tusen kronor. När kontrakten var utväxlade, sade hon upp sin plats vid flickläroverket i Landskrona.

Några veckors läsning till, så kom avslutningsdagen, och hon blev högtidligen avtackad. Kolleger, elever och mammor grät vid avskedet, men själv var hon för lycklig för att gråta. Hon skulle ju komma tillbaka till Landskrona, där hon alltjämt tänkte sig ha ett hem. Men först skulle

hon fara ut i världen med sin reskamrat. Obunden av läsår skulle hon slå upp sin verkstad var hon behagade.

Hon använde sommaren 95 till att besöka vänner före avresan, bland dem även den åldrade Sophie Adlersparre som hon aldrig skulle träffa mer. Hon bevistade en stor skolkonferens i Stockholm och tjusades av den massverkan som åstadkoms av tusentals pedagoger tillsammans.

Massor intresserade henne som alla andra i dessa den uppåtgående socialismens dagar. Möjligheten att hon ute i Europa skulle få se tusenden marschera under röda fanor syntes henne på samma gång skrämmande och lockande. Italien låg i konflikt med Abessinien, och vem kunde veta om inte ett kolonialkrig kunde framkalla revolt i moderlandet. I större närhet av världshändelserna skulle man kanske tydligare se spåren av Guds styrelsesätt.

Vid jultiden var de två vännerna installerade i Rom, dit de anlänt efter museistudier i Florens. De besökte basilikan Ara Coeli på Kapitolium och lyssnade samman med andra turister till kustodens berättelser. När han visade dem den berömda Bambinon, berättade han hur här, i denna kyrka, under kort tid av misstag hade dyrkats ett falskt Kristusbarn, en efterapning av det riktiga de såg framför sig. Ungefär samtidigt hade tillfälligheten satt i Selmas händer en turistbok som innehöll legenden om kejsar Augusti syn på Kapitolium under den heliga julnatten och Sibyllans spådom att Kristus och Antikrist en gång skulle dyrkas där.

De två historierna passade förunderligt ihop, och den

tanken slog Selma att här låg gömd idén till den stora bok hon nu var skyldig sig själv att skriva. Kanske kunde de två till förväxling lika bilderna av Kristus och Antikrist användas som symboler för kristendomen och dess avlösare socialismen. Hon hade lämnat vikingatidens brytning mellan hedendom och kristendom, nu tog hon upp nutidens brytning mellan kristendom och hedendom.

Men just nu, som nykomling i södern, kunde hon inte ge sig att grubbla över detta invecklade problem. Hon sände ner Kristus och Antikrist i sitt undermedvetna att där reda ut sina förhållanden, och njöt dag efter dag av tillvaron, av det syderopeiska landskapet, av folklivet och de främmande människotyperna. Helt lättjefull var hon dock ej, ty hon läste italienska, gick på föreläsningar, besökte museer och kyrkor.

Det är inte svårt att se för sig de två vännerna på den första stora resan. Där har vi Sophie med burrigt hår, feminint och fladdrande klädd, med livliga mörka ögon som iakttar allt och en flödande tunga som gör snabba reflexioner däröver. Genom resan har hon tillfälligt blivit kvitt sina nervers förbannelse och är obeskrivligt lycklig. Bredvid henne ser vi Selma som söker rätta sina steg efter Sophies. Hennes ansikte har då ännu kvar något av ungdomlig kantighet och friskhet, fast hon just fyllt de trettiosju. Denna Selma kan göra ett stolt kast på nacken när italienarna stirrar på hennes tafatta klädsel och på det korta håret som angav att här gick en nyss frigiven straffånge.

Sophie med sin resvana och språkkunskap går i spetsen då det gäller att tala med kypare och fråga efter vägen.

Men Selma är den som självklart skyndar sig att välja den sämsta sängen av de två som står till buds, som finner sig i att hållas vaken när Sophie inte kan sova och att ligga tyst då det ansträngda benet hindrar hennes egen sömn. Redan vid det första sammanträffandet, då de båda bodde flera trappor upp, hade Selma räknat ut att hon hade lättare än Sophie att gå i trappor. Som Sophie var den äldre och dessutom inte riktigt frisk, accepterade hon detta, och därvid blev det.

Det var dock inte bara denna anpassning som gjorde att de gick bra ihop på resor. De hade båda stor ambition att dra största möjliga nytta för sitt författarskap av sina intryck. De studerade konst, landskap och folkliv, de tog vara på och diskuterade allt som kunde vara nyttigt för en författare att veta. De höll utkik åt varandra efter goda uppslag till böcker och noveller.

Selma tyckte mer om Neapel än om Rom, ty Neapels folkliv påminde henne om marknadslivet i Sunne. Skillnaden var den att den s. k. Ävige gläija här verkligen tycktes vara evig i motsats till hemma. För Selmas ovana ögon såg alltsammans vansinnigt ut och just därför roade det henne obeskrivligt.

Så nådde de Sicilien som skulle bli skådeplats för Selmas nya roman. Båda överväldigades de av den skönhet som mötte dem. Det blev dem nästan för mycket då de fick se det stolta vulkanberget Etna med snöbetäckt topp och grönskande sluttningar, där små städer tycktes på klättring uppåt. De tog varann i famn och grät och var glada åt att de var tillsammans, så att de kunde tala med varandra om denna väldiga upplevelse.

Denna första levande hänförelse kom in i Antikrists mirakler. Man märker hur Selma levt sig in i detta landskap som dominerades av Etna, hur hon studerat allt: vegetationen, där krukväxterna från Mårbacka förekom i ett tillstånd av vildhet och prakt, folktyperna, de små lustiga städerna. Förmodligen var det Sophie som följde Selma till ett bibliotek eller en boklåda och begärde en bok om siciliansk folklore. Pitré: Fiabe, novelle e sacconti popolari siciliani blev för Selma en källa ur vilken hon öste för den bok hon hade i tankarna och för framtida julnoveller. Sicilianska tidningar gav henne en föreställning om att detta paradis är ett helvete för många med barnarbete i svavelgruvorna, svält, utsugning och en misstämning som är en god jordmån för socialistisk agitation.

Sedan hon valt ut den lilla staden Portero på Etnas sydsluttning till skådeplats för sin bok och funnit på att kalla den Diamante, har hon börjat placera in historier och människor där. Det var roligt och det gick lätt, ty en underbar och rik värld inspirerade henne. Värre var det att få Kristus och Antikrist med sig upp till Diamante och att fläta samman deras strid med den kärlekshistoria utan vilken boken inte kunde tänkas.

Selma iakttog Sophie när hon drömmande blickade ut över landskapet med tankarna långt borta i Belgien där monsieur S. väntade besök. Visst såg hon ut som en romanhjältinna i sådana ögonblick, men ... Sophie själv var mycket road av rollen som man kan förstå, bara nu inte likheten bleve för genomskinlig?

Selma lugnade henne nog enligt egen erfarenhet med att

recensenter lurar man alltid. Det var inte där svårigheten låg.

Sedan man väl fått nyckeln av Sophie själv är det lätt att hitta yttre likheter mellan henne och den donna Micaela som av sin gudsyster föres till Diamante och ställer till så mycket rörelse och förändringar där. Själva ankomstscenen, då den gamla donna Elisa lyfter slöjan som betäcker Micaelas bedrövade ansikte och kysser henne på båda kinderna, har haft sin motsvarighet i verkligheten. Sophie och monsieur S. turade om att visa sig förälskade och kyliga. Donna Micaela och bokens unge hjälte Gaetano Alagona, helgonsnidaren som blir socialist beter sig på samma sätt. Sophie har väntat på brev lika ivrigt som Micaela och har som hon med sina sköna ögons makt tvingat postmästaren att leta igenom hela postkontoret. Även Sophie har läst brev, där en berusande rökelse stigit från papperet. Sophie har också i ängslan över den verkan de haft på henne, svarat med ett brev, där kärleksorden var inbäddade i förmaningar. Liksom Gaetano vid sin återkomst har belgaren efter lång skilsmässa från sitt hjärtas dam talat socialism i stället för kärlek med henne. Och så vidare.

Men allt detta är blott ett lätt broderi varmed Selma roat sin väninna och sig själv. Selmas hjältinna skulle vara en from siciliansk kvinna som med sina böner framkallat underverk. En kvinna med en extatiskt uppdriven tro som störtar samman, då det visar sig att det är Antikrist hon bett till och Antikrist som hört hennes böner. Sophie Elkan var nominellt medlem av mosaiska församlingen i Göteborg men annars religiöst indifferent, lika främmande för sina fäders religion som för den kristna. Hon kunde inte tjäna

till modell när det gällde de religiösa kriserna inom Micaela eller mellan henne och Gaetano.

Här måste Selma tänka eller känna sig fram själv. Och själv måste hon försöka ge konstnärlig sanning åt sin tes att Antikrist arbetade på att utrota kyrkans makt genom att karikera dess underverkstro. Det var en svår uppgift, och den tog henne också lång tid, jämnt ett år längre än vad hon från början beräknat.

Det extra året tillbringade hon emellertid inte i Diamante utan i Sverige, huvudsakligen i Landskrona. Man skulle vilja våga den satsen att om hon stannat i Taormina och skrivit boken där, hade det blivit en helt annan bok. Ty hon skulle då lärt känna Diamantes invånare bättre och förstått att de aldrig kunde fästa hela sin tro vid en falsk bild av Kristusbarnet, även om han hjälpte dem med världsliga ting. Detta helt enkelt därför att de som fromma katoliker skulle ha följt med Kristi historia under hela kyrkoåret. Han är blott en kort tid en Bambino, han växer upp, han talar i templet, han frestas, han förklaras, han rider in i Jerusalem, och de är själva med och vandrar i Palmsöndagens procession med palmer i händerna, de vandrar hans Kalvarieväg med honom, de åskådar hans korsfästelse och de försänkes i sorg över världens synder som tvingat Gud att offra sin enfödde son, han uppstår och de andas ut och prisar Guds kärlek som utplånat deras synder. Fromma katolikers böner om världsliga ting har alltid en motvikt i deras intensiva upplevelse av Kristi liv och lidande. Därför är det svårt att förstå hur det skulle kunna komma till en sådan kris i Diamante som Selma skildrat. Vad donna Micaela angår är det otänkbart att hon

skulle kunna vara mäktig en sådan tankeprestation som den hon utför i boken genom att i ett ögonblick överskåda och omvärdera ett långt inkränglat händelseförlopp.

På den tid då Selma skrev Antikrists mirakler hade socialismen verkligen åstadkommit underverk genom att skänka tro på framtiden åt misstrogna, liknöjda arbetarskaror och lära dem sammanhållning och offervilja. Men de underverken skedde inte under den falska föreställningen att de var Kristi verk. Snarare var det mer av grundläggande kristna idéer i förkunnelsen om frihet, jämlikhet och broderskap än socialistledarna ville gå med på.

Då boken kom ut skrev Hjalmar Branting att Selma lika litet som andra borgerliga författare kunde se skillnaden på filantropi och socialism, på hjälpande välvilja uppifrån och självständigt rättskrav nedifrån. Det är svårt att säga hur långt han hade rätt. Men i varje fall hade Selma vid den tiden skrivit en novell, som handlar om en fattig pojke med så ovanligt stark karaktär att han kallas vid sitt efternamn Selander, så liten han är. Han har blivit anförtrodd uppgiften att sörja för fyra små halvsyskon, och gör så gott han kan, men då barmhärtiga kvinnor griper in och tar ansvaret från honom är det slut med hans karaktärsstyrka, han är inte mer Selander. Filantropin som räddat de små syskonen har förvandlat honom till en vanlig pojke.

Hjalmar Branting uppfattade vidare Antikrists mirakler som en stridsskrift mot modern okyrklig socialism. Men det var inte å kyrkans vägnar som Selma tog avstånd från socialismen. Hon var ju inte kyrklig själv och uppfattade sig inte ens som kristen, även om det var med henne som

med socialisterna att hon hade mer kristendom i sin idévärld än hon visste själv.

Det är svårt att få fram författarinnans egen hållning till de problem hon pressar in i sin kedja av berättelser från Diamante. Men hon har i andra sammanhang yttrat att avskaffandet av fattigdomen stod för henne som den största av angelägenheter. Likväl trodde hon inte att målet kunde uppnås genom revolution och påföljande strikt uppdelning av nationalförmögenheten.

Vad hon hade emot socialismen var inte att den var av denna världen, men att den gjorde denna världen så trång och tom. Det var inte dess avsikt, tvärtom, men den byggde på den materialistiska historieuppfattningen som utmönstrade under och oförklarliga ting, vilka Selma älskade. Därmed utmönstrades också Gud, och för Selma med hennes fasta övertygelse att världen styres av en intelligent världsvilja, var detta ett brott.

Boken kom ut år 1897, samma år som Strindbergs Inferno. Eftersom Inferno är en mera gripande bok än Antikrists Mirakler blev året för många Strindbergs och inte Selma Lagerlöfs år. Men hennes bok såldes fortare än de två föregående och kritiken berömde, ehuru tveksam om författarinnans manövrer med Antikrist. Den tveksamheten är inte övervunnen än. Om det är riktigt som Selma antyder att Antikrist var med vid julirevolutionen i Paris 1830 och kämpade på barrikaderna *mot* dem som ville inskränka tryckfriheten, så kan man bara säga att han växlat sida sedan dess.

Året efter det boken kommit ut skrev Selma en resumé av dess innehåll till hjälp åt sin tyske översättare. Hon

SELMA LAGERLÖF

ANTIKRISTS MIRAKLER

STOCKHOLM. ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Pris 4: 50; inb. 6 kr.

Det äkta eller det falska Kristusbarnet?

säger där om Antikrist att han utbreder omkring sig denna världens lycka, fast alla tror att han gör sina under av Kristi nåd. Den gamla mirakeltron sätts på sin spets, denna slags tro som är lättast att undergräva, en tro, uppdriven högre än allt förnuft. En skimrande byggnad, men utan förnuftets grund, färdig att falla vid minsta stöt. Man får tänka sig att detta är just vad Antikrist åsyftar, fortsätter hon. Hans verksamhet går endast ut på att bereda sinnena för den nyare tidens läror, som skall giva honom makten, föra honom till Kapitolium. Så som den utkastade velat det, börjar diamanteborna kritisera, hela underverksbyggnaden ramlar och med den hela kyrkans lära. Selma slutar sin redogörelse med den torra anmärkningen att boken bjuder på en massa detaljskildringar som torde utgöra dess främsta behag. Man vill gärna låna hennes eget uttryck och understryka att något så behagfullt, så luftigt, så ljust, så skickligt har Selma aldrig förr skrivit som kapitlen Mongibello, Diamante, Fra Felices testamente, Det gamla martyriet, En jettatore eller vad nu ens favoritkapitel må heta.

Selma hade lagt ut sina nät för att fånga ett stort ämne för boken om Guds styrelsesätt. Så kom där en ful fisk och trasslade till näten för henne. Det var allt en olycka om än en övergående sådan, att hon drog upp fisken i båten och fick för sig att det var Antikrist hon fångat. Den fara som hotade världen och som hon hade känning av, kom sannerligen inte från den slags Antikrist som sökte efterlikna Kristus i omsorg om människorna!

De två små Kristusbarnen, det ena prytt med guld och det andra med förgyllt bleck, räckte inte som symboler för

den kamp som förestod. I själva verket hade Selma i sin bok en annan och bättre symbol för vårt gamla Europa under 1800-talets sista decennium. Det var vulkanberget Etna på vars sköna sluttningar människorna kivades om platsen, medan Lucifer som låg bunden i dess krater gjorde sig fri från sina bojor för att kunna stiga fram och börja förödelsen av jorden och allt som fanns därpå.

När klockorna i domen San Pasquale ringde i Diamante utan att röras av människohand, varnade de för Lucifer. Sjutton år senare förkunnade mobiliseringsklockorna att nu hade han sluppit lös över Europa.

SELMA LAGERLÖFS VACKRASTE SAGA

Hösten 1897 gick Selma runt på avskedsvisiter i Landskrona före sin avflyttning till Falun. Hon sade farväl till forna kolleger, till vänner och bekanta, hon försäkrade dem att hennes hjärta hade plats för hur många vänner som helst.

Ja, men hur går det om du blir för berömd, Selma?

Varför skulle hon sluta upp att bry sig om Anna Oom, Josepha Ahnfelt eller doktorinnan Brandberg för den sakens skull? Men de måste förstå och förlåta om det bleve långt mellan breven. De måste låta henne ha sin smekmånad med författarskapet, ty någon annan skulle hon inte uppleva, den saken var avgjord nu. Men hon skulle inte glömma dem. Det gjorde hon heller inte. Hon gav dem så länge de levde många och rörande bevis på sin stora trofasthet.

En sista gång vandrade hon längs Strandpromenaden och smålog åt att hon lovat skriva något som kunde göra den lika berömd som en gata i Verona. Den drömmen hade varit fåfäng som så många andra ungdomsdrömmar.

Men kanske kunde hon ändå en gång komma att göra för Landskrona vad Shakespeare gjort för Helsingör och

Verona? Hennes ungdom hade förrunnit, men dess drömmar hade hon jagat framför sig in i medelåldern. Hon väntade allting av framtiden ännu vid 39 års ålder, då hennes jämnåriga stelnat till och resignerat.

Var det inte bra djärvt och tokigt ändå? De två sista åren hade visserligen utvisat en jämn förbättring i hennes litterära konjunkturer, men den motsvarade inte på något sätt hennes anspråk och förväntningar.

År 1895 hade hon summerat sin litterära situation så: jag kan inte få mer än 500 kronor i Sverige för min bästa bok. Jag kan inte bli tryckt i Tyskland och England.

Året därpå hade Gösta Berling nått upp till 3 000 exemplar, men Heidenstams Karolinerna som enligt Selmas och Sophies mening inte hade kunnat skrivas om inte Gösta Berling gått före, hade sålts i 8 000 exemplar.

I sju år hade hon försökt trösta sig med att det bara var en tidsfråga, när alla som varit likgiltiga för Gösta Berling skulle falla för hans tjuskraft. Kanske var det så, men månntro hon skulle få uppleva den dag då hoppet gick i fullbordan? Gösta var inte längre ett så svart får som i början, men allas älskling var han långtifrån.

Denna höst hade hon fått sitt hittills största honorar: hela 6 000 kronor för den danska och svenska upplagan av Antikrist. Men Sophie dämpade hennes glädje med nyheten att Heidenstam skulle ha fått 16 000!

Enligt Sophies uppgifter tyckte folk om boken utan lov av Levertin. Karl Warburgs recension hade fördelaktigt påverkat opinionen, skrev hon.

Likaså inregistrerade hon de kvinnliga kollegernas

nervositet inför denna nya stjärna, men förstod inte hur tydligt hon lät märka att hon delade den.

Sophie böjde sig alltid ödmjukt för Selma som karaktär. Hon ansåg att Selma inte kunde mätas med vanliga mått, hon beundrade hennes klokhet, lugn och behärskning som hade ett så välgörande inflytande på hennes egen oro. Men hon hade ingen rätt respekt för Selmas verk och därför heller inte för det väldiga gestaltande inre arbete som låg bakom. Hon begrep inte hur skapandets och genomskådandets process försvåras, när koncentrationens ring ständigt genombrytes utifrån.

Selmas knog vid skrivbordet var enligt hennes sätt att se inte värre än hennes eget knog. Endast den dumma Ellen Key kunde påstå att Selma var en Eolsharpa på vilken vindarna spelade. Hennes första utkast var alltid knaggliga i formen så när som på enstaka inspirerade partier och fick sin slutliga gestaltning endast genom hårt arbete. Var det färdiga manuskriptet bra, så var det bra, var det dåligt, så var det dåligt. Det höll på att bli en modesak att tycka att allt som Selma skrev var lika bra, men Sophie förbehöll sig rätten att skilja på gott och dåligt.

Det var inte nog med att folk älskade Selmas böcker och köpte upp Antikrist i tusen efter tusen exemplar. Var hon kom hade böckerna berett henne en väg och på den gick hon fram i triumf. Det var stor skillnad i dag mot 1894 då Selma fått sitta tyst hos Ellen Key medan de andra gästerna fördjupade sig i en litterär diskussion, utan att bry sig om att de lämnade henne utanför. Selmas beundrare kunde mycket väl gå förbi henne på gatan utan

att fråga sig vem det väl kunde vara, men när de väl visste vem de hade framför sig, då föll de genast för henne. Sophie som var van vid att göra sig besvär för att vinna människor, hade aldrig sett maken till människa att uppväcka kärlek utan att göra något för det. Och Selma tyckte om det. Hon hade ingenting emot när Heidenstam utvalde henne till en av sina fyra flammor bredvid sin första fru, sin andra fru och Ellen Key, hon blev inte ett dugg indignerad över att Heidenstam så självsvåldigt nämnde sin första fru bredvid den andra. Selma blev livlig och pratsam numera då hon märkte sig vara centrum för beundran, och man kunde inte frita henne från att gärna infinna sig vid tillfällen, där hon kunde vänta sig att bli firad.

Sophie insåg visst att hon i närvarande stund inte kunde jämföras med Selma. Men hon hade nu börjat förarbetet på en stor kulturhistorisk roman från Göteborg under tidigt 1800-tal. Och hon hoppades att den skulle bli en tyngd i vågskålen som skulle åstadkomma bättre balans mellan dem.

Eftersom hon inte förstod att skiljelinjen mellan ett geni och en god författare gick mellan henne och Selma Lagerlöf, ansåg hon det vara en självklar sak att Selma skulle ta tid från sitt eget nya arbete och ägna sig åt John Hall lika ivrigt som hon själv förra året levt med i Antikrists Mirakler.

Selma Lagerlöf delade denna mening. Hon arbetade med Sophies manuskript ord för ord i dess första, andra och tredje redaktion, hon kritiserade, uppmuntrade och

gav goda råd tillbaka i gengäld för dem hon hade fått förut.

Det är svårt att säga om Sophies kritik varit nyttig för Selma. Levertin skrev en gång att ingen svensk författare behövde och saknade vägledning i den grad som Selma Lagerlöf. Ellen Key varnade dem båda för detta intima samarbete. Men Selma själv betygade att det var till nytta för dem båda.

Nyttan ter sig högst tvivelaktig för en rationell värdering. Kan det verkligen vara bra för en diktare av Selma Lagerlöfs mått att ständigt utsättas för ett härsklystet ingripande av en person som värderar ut från en helt annan litterär åskådning? Men irrationella och okända faktorer kan komma in här som ändrar alla beräkningar. Selma fann sig för det mesta tåligt i kritiken och ibland böjde hon sig för den. Men efter några år rätade hon kanske åter på sig och ändrade tillbaka eller i varje fall utplånade spåren av Sophies inflytande. Det kunde också hända henne att med en gång svara helt suveränt att hennes inre människa tagit hand om stoffet. Lika gärna som att gräla på kapitlet eller novellen i fråga, kunde Sophie gräla på en dröm.

Selma var sig till det yttre alldeles lik under den tid då hon avslutade Antikrist, läste korrektur, flyttade till Mormorsgatan i Falun, skickade bundna dedikationsexemplar till kungen och prins Eugen, noterade bokhandels- och kritikframgången och korresponderade med tyska, engelska, franska, italienska, ungerska och holländska

översättare. Det enda var att hon lät håret växa, och att ett förrädiskt hull så sakta smög sig över henne, utplånade de sista spåren av ungdom och gav hennes ansikte och gestalt en medelålders rundning.

Men i hennes inre värld skedde stora förvandlingar.

Under den första tiden efter det hon avslutat Antikrists Mirakler avtecknade sig alltjämt Etna och dess ljusa himmel mot hennes själs spegel. Alltjämt såg hon människorna ligga på knä inför Kristusbilden i San Pasquale, med upptäckten hängande över sig att de bad till Antikrist. Men så sakta bleknade Etna bort. Människorna som författarinnan så lidelsefullt älskat, den store rövaren Falco Falcone likaväl som Fra Felice och donna Micaela, förvandlades till skuggor. Den stora frågan om socialismen skulle vinna eller icke vinna över kristendomen, förlorade i betydelse och hon släppte av de nutidsproblem som sysselsatt henne.

Hennes konstnärssjäl speglar just nu ingenting. Där görs plats för det som komma skall, och hon vet knappt själv vad som skall stiga fram ur de oåtkomliga skikt där förberedelsearbetet sker. Hon liknar den där konstnären i Svartsjö kyrka, sådan han var innan ännu himmelens moln för hans fantasi tagit gestalt som lejon, sfinxer och helgon. Tankar dyker upp och glider bort som moln, kommer åter eller kommer inte åter. En dag skall det formlösa få form, och då skall hon vara en ny människa.

Den inre omvandling hon genomgår betingas inte bara av växlingen mellan vila och gestaltskapande arbete. En förändring har inträtt i förhållandet till Sophie Elkan.

Selma har därigenom förts in i nya områden av själslivet och ställts inför nya problem

Ingen yttre förändring har skett. De reser till Visby igen sommaren 1897 alldeles som de gjorde sommaren 94. De besöker varandra i Falun och Göteborg, de sitter tillsammans än över den enas manuskript, än över den andras, de för dessemellan en så livlig korrespondens att breven korsar varandra.

Men Selmas syn på Sophie är förändrad. Hon börjar inse att hon blivit sammanförd med henne, inte bara för sin egen lyckas skull utan för att fylla en uppgift som ingen annan kan åta sig.

Om man jämför det som Selma skrev efter första och efter andra Visbyvistelsen, ser man en stor skillnad. Andra gången befinner de två sig inte längre på havsbottnen utan på torra landet. I den skildring av det senare besöket, som Selma sedan gav i *Tavaststjernas sista sommar*, är det lika mycket tal om den klara sikten som om dimman i novellerna från 1894. Den gången hade de inte kunnat skriva, emedan de var så upptagna av varandra. Nu hindras arbetet av samvaron med den sjuke finske diktaren. Han är förbjuden att författa, och den medlidsamma och expansiva Sophie har tagit till uppgift att förströ honom. Däri måtte hon ha lyckats förträffligt trots hans dövhet.

Men kuren kostade så många och livliga pratstunder att Selma inte hann komma till ro i sin inre värld mellan dem. Det föll varken Selma eller Sophie in att Selma skulle kunna få gå hem till sin Antikrist, medan Sophie

satt kvar på restaurangen och pratade med Tavaststjernas efter maten.

I detta sammanhang liksom i så många andra prisar Selma Sophies konversationstalang och älskvärda sätt med människor. De som kände henne delar denna mening, och den som inte gjorde det får tro dem utan bevisning. Det måste ha funnits en charm och en överraskning i hennes muntliga föredrag som inte kommer fram i hennes brev, åtminstone inte i dem hon skrev till Betty Warburg. Dessa erhåller sitt intresse genom utförliga meddelanden om vad Selma gör och skriver. Hennes egna svepande omdömen om författare, deras böcker och moral, hennes ständiga klagan över sin ångest och sina missöden ger däremot mera intryck av en sjuk och olycklig än av en tjusande personlighet.

Det hände en gång att Sophie lämnade ett av sina brev till Betty Warburg halvfärdigt på skrivbordet. Selma fann det där, läste genom det och skrev mittpå sidan: Sophie är mycket roligare än sina brev, hon är stundom briljant.

Det hos Sophie som tjusat Selma var emellertid inte den stundom briljanta sällskapsmänniskan. Det var Duseansiktet och de vackra vemodiga ögonen, ur vilka den riktiga Sophie blickade fram. Och nu var denna riktiga Sophie så ofta försvunnen, fördunklad. Det var inte alltid hennes stora förlust som gjorde ögonen så själfulla och vemodiga, det kunde helt enkelt vara förtvivlan över att någon återigen frågat henne vad Selma skrev just nu och bett henne hälsa Selma och säga hur mycket man tyckte om Osynliga länkar. Sådana förargliga intermezzon borde hon ju ha tagit med i beräkningen, då hon blev Selmas res-

kamrat, men hon reagerade i stället våldsamt som inför grova taktlösheter och brutala förolämpningar. Och det dröjde inte fem minuter innan den oskyldiga Selma fick veta vad som hänt. Hon hade också andra bekymmer, typiska för en nevrotiker och författare: kanske skulle hon i sin roman om John Hall begå ett grovt historiskt misstag som måste ödelägga hennes författarbana, varför blev inte hennes julnovell omnämnd likaväl som Jane Gernandt-Claines, varför skrev inte Wåhlin i Ord och bild och beställde bidrag i år? Därtill kom att hon fruktade att gå till doktorn och få besked om de symtom som oroade henne, att hennes jungfrur måste fara hem till föräldrarna, att hyresvärden ökade på hyran, att hennes gamla mor eller någon annan inom släkten blivit sängliggande, att Ellen Key återigen förstört ungdomens moral.

Man kan inte tänka sig att Selma moraliskt fördömde väninnan. Därtill fanns ju heller ingen anledning, Sophie var helt enkelt en människa som strävade sig igenom livet så gott hon kunde efter det hennes nervsystem fått en obotlig skada och kämpade redligt mot sitt onda. Men man kan tänka sig hur Selma letade efter den Sophie hon en gång trott sig se och som hon vävt sina diktardrömmar omkring. Ibland skymtade hon detta sanna jag och hon tyckte sig höra hur det sände bud på bud med bön om att bli förlossad från det sjuka jaget.

Under tiden efter Antikrist sysslar Selma mycket med den älskande människans möjligheter att rädda en annan ur sjukdom och förtrollning. Hon tror på dessa möjligheter. Det föresvävar henne att där måste finnas ett hem-

ligt samband mellan människor, *så djupt under medvetandet att inte människoförstånd kunde nå fram till det.*

Detta sista är ett citat ur *En herrgårdssägen,* men det betyder inte mer än att Selma, när hon formade denna historia om en sjuk och förskrämd själ som kärleken botar, själv levde under intrycket av sitt medlidande med Sophie och sin önskan att hjälpa henne.

Den första versionen av En herrgårdssägen finns bevarad, och därför kan vi konstatera att hon fått uppslaget från ett gammalt sagomotiv. En människa kan rädda en till ett djur eller vidunder förvandlad medmänniska om hon blott övervinner sin motvilja och ger den ett stort bevis på kärlek. Men att Selma bland alla motiv som hon kan ha valt emellan, tog upp just detta om La belle et La bête, det är väl ingen tillfällighet. Hon har redan snuddat vid motivet i novellen om riddardottern Kirsten Thott och hennes make Jesper Muus, där frågan är om musen skall bli människa eller människan mus. Nu behandlas det med en helt annan intensitet. I första versionen som bar titeln Hjärnspånad, är sammanhanget tydligt med sagans jungfru och vidunder. Här dyker för andra gången det hängivna gamla cirkusparet upp, dock med namnet ändrat från De Castro till Blomgren. Selma hade lärt känna de båda makarna under sin barndom, då mannen lämnat cirkusbanan och slagit sig ner som fotograf i Sunne. Lagerlöfs frekventerade hans ateljé och bjöd fotografen med fru till Mårbacka, på detta sätt förbereddes deras entré i världslitteraturen.

Paret Blomgren i Hjärnspånad för med sig på sin turné flickan med stjärnögonen, men hon heter här La Belle.

F. d. konstberiderskan fru Lindström i Sunne, urbild till Madame de Castro i Selmas ungdomsdikt med detta namn och till fru Blomgren i En herrgårdssägen.

När Gunnar Hede eller Heidelein som han då ännu hette, träffar på sällskapet, håller man på att inöva en pantomim där flickan skall spela La Belle mot La Bête. Men flickan duger inte att spela rollen. Hon kan inte ge uttryck åt jungfruns motvilja mot att förlösa vidundret med en kyss, kan inte heller göra begripligt hur hennes medlidande slutligen segrar över avskyn.

När flickan sen träffar Hede som den sjuke Getabocken, är hon fortfarande La Belle och han är La Bête. I verkligheten om man får använda ordet, genomlever hon då sagoförloppet som hon inte kunde gestalta konstnärligt.

I den senare versionen är alla direkta hänsyftningar på detta motiv borta. La Belle är omdöpt till Ingrid, och det är inte fråga om att hon skall kyssa Getabocken utan om att hon skall spela för honom. Denna betydande omarbetning företog Selma i sista stund, sedan första versionen redan var uppsatt. Hon var mycket rädd för förläggare och sättare, men gjorde det ändå, och man måste säga att det var lyckligt, ty den sista versionen står högt över den första. Men egendomligt nog återföll hon på den ursprungliga fattningen då hon längre fram dramatiserade En herrgårdssägen. Hela det parti av berättelsen är struket i vilken endast den del av Ingrids själ är vaken som drömmer drömmar om natten. Händelserna tillspetsas eller förgrovas i dramat till en fråga om Ingrid skall förmå ge Getabocken den förlösande kyssen eller ej.

I En herrgårdssägen närmar sig Selma åter hembygden efter sina vida utflykter i tid och rum. Getabocken vandrar ju mellan Dalarna och Värmland, och det är i Värmland han finner Ingrid i den öppna graven. Hans

yttre gestalt är hämtad från en välbekant tok med öknamnet Niger-Nils som brukat gå omkring i Värmland iklädd dalpäls och driva kramhandel, niga för djur och tala om sin gravlilja. Selma har därvid också på nytt känt den dragningskraft som det förlorade barndomshemmet alltjämt utövar. Nu undfaller henne uttrycket om gården som äger människan i stället för att människan skulle äga gården.

Sophie tyckte inte om En herrgårdssägen, ens i den slutliga versionen. Då sorgen blev en flädermus som på svarta vingar gled in mitt i en skildring av verkliga människor, då kunde inte Sophie följa med, och hon spådde Selma en litterär motgång. Hon förstod inte hur Ingrid kunde förnimma sin älskades sanna jag som synlig-osynlig följeslagare och höra hans röst invid sitt öra, samtidigt som han stod där kroppsligen framför henne i all sin påtagliga tokighet. Hon ville helst ha strukit just kapitlet om fru Sorg, som Selma ansåg vara skrivet i en inspiration, vilken gränsade till det övernaturliga. De beslöt att det sista korrekturet inte som vanligt skulle gå över Sophie utan direkt till förlaget.

I slutet på 1898, alltså före denna oenighet om En herrgårdssägen, hade Sophie genomgått en operation. Selma hade oförtrutet stått henne bi, följt henne till sjukhuset, väntat utanför operationsrummet samman med Betty Warburg, och hållit henne sällskap under konvalescensen. Selma brukade ibland berätta sagor vid syskonbarnens sjuksängar och längre fram även vid deras barns. Vid väninnans sjukbädd berättade hon sagan om den stora författarinnan Sophie Elkan. Denna hade visserligen ännu

inte nått den ställning inom svensk litteratur som hon strävade efter, men hon var redan medlem i den osynliga akademien av dem som räknas med. Med nästa bok skulle hon vinna stor framgång, och bara hon inte förtröttades eller lät skrämma sig, skulle varje bok bli bättre än den förra. En gång skulle det erkännas att hon var banbrytaren på den historiska romanens område. I en annan tillvaro skulle Gud använda hennes själ till nya uppgifter.

Detta var den längsta, den mest rörande, kanske den vackraste av alla sagor Selma diktade. Hon berättade den för att hjälpa sin vän att hålla ut med sin arbetsuppgift trots att hon var den räddaste författarinnan i Sverige, vilket inte vill säga litet. Hon berättade för den sjuka Sophie och för den andra Sophie, den friska som hon skymtat en gång. Hon fortfor att lägga ned mycken möda och kärlek på denna saga även sedan hon insett att den endast gjorde medelmåttig succé och aldrig skulle bli verklighet. Sophie lyssnade gärna till sagan om Sophie. Selma stödde henne genom sitt tålamod men hon bröt ner henne genom sina framgångar. Sophie höll också ut med sitt författarskap trots alla svårigheter. Hon skrev tidstrogna och bra böcker som hon gott kunnat stå för. Men när det gällde, var hon ändå lika dödsförskrämd för Levertin eller Böök som Getabocken var för katten.

LIVETS MITT

Efter flyttningen till Falun 1897 gled Selmas liv in i bestämda yttre vanor. En tid på året var hon hemma vid Mormorsgatan och senare i Centralpalatset, där hon nu hade plats både för modern och faster Lovisa. En del av familjekretsen från Mårbacka var nu förenad igen, och det var självklart att Selma intog sin plats därinom som de andra. Hon behövde ju några timmar om dagen för att skriva hop sina böcker, men eljest tog hon del i familjelivet och ett besök hos Ahlgrens ingick i de dagliga vanorna.

Vi vet hur denna Selma såg ut, därför att Carl Larsson målat henne just sådan hon bör ha tett sig för omvärlden under den tid då hon närmade sig 40-årsstrecket och avlägsnade sig därifrån. Anspråkslös men ändå värdig, vaken men ändå alltid lugn, alltid påträffbar i en vardaglig hamn som på en gång var ett stycke av den verkliga människan och dolde den. Vi vet att Selma hade mycket roligt åt Carl Larsson under sittningarna, men det finns i porträttet inte en glimt av hennes gensvar på hans skämt och prat. De visade nog bara yttersidan för varandra, men de blev goda vänner, dessa två adoptivbarn av Dalarna, och som deras hem låg ganska nära intill varandra, kunde de träffas även då det inte gällde porträttbeställningar.

Selma Lagerlöf 1902. Målning av Carl Larsson. Nationalmuseum.

Hans besök bör ha varit en trevlig omväxling under den första tiden i Falun, då Selma synes ha varit mycket isolerad. En dag upptäckte landshövdingskan Wersäll att Selma efter två års vistelse i Falun inte kände en enda medlem av stadens lärarkår. Hon ställde då till en stor mottagning på residenset, där skolornas och seminariets personal skulle föreställas för Selma. Det var säkert ingen lyckad idé att låta Selma ge cour för medlemmar av den kår hon förut tillhört, ty hon var ju inte ännu någon drottning då. Men vid det tillfället träffade Selma åtminstone *en* person som kom att spela en mycket stor roll i hennes liv, nämligen seminarieadjunkten i modersmålet Valborg Olander.

Ibland kom Sophie på besök och med sin förmåga av sådan anpassning gjorde hon sig snart vän med familjen. När hon kom hade hon med sig några av årets nya böcker, som vännerna turvis läste högt för varandra. Till det som skulle läsas hörde Heidenstam, Levertin, Hallström, Lundegård, Geijerstam, Ellen Key. Det hörs aldrig av att Strindberg diskuterades eller ens lästes, men det kan ju vara en tillfällighet att Sophie inte kom att rapportera därom. Om Selma förblev oberörd inför någon bok som hänryckte Sophie, skrev denna till sin andra vän att man måste nog ha gelebt och geliebt för att förstå den, varvid den underförstådda meningen var att det hade Sophie gjort, men Selma inte.

När Sophie kom på nyåret hade hon också i resväskan en hel packe med prospekt från olika resebyråer, och så planerades årets utländska resa. Vidare planlades en tids vistelse å västkusten efter hemkomsten från utlandet och

några veckor på Nääs, där Sophie disponerade en trevlig flygel med en avskild kastanjeskuggad gård. Om året skulle vara lyckat för Sophie, måste Selma därtill besöka henne minst en gång under säsongen i Göteborg för att ge ytterligare glans åt hennes bjudningar och andras. På detta sätt fick Selma sällan några långa sammanhängande arbetsperioder vid samma skrivbord. Om hon fördröjde sig hemma över utsatt tid, måste hon köpa Sophies förlåtelse med vackra löften för framtiden.

Före sjukhusvistelsen 1898 hade de två företagit sin andra utrikesresa, vilken räckte i två månader. Den var som alltid då Sophie planerade, packad med sevärdheter. Hon ansåg att Selma befann sig i legendstadiet och jagade henne i rena välmeningen från det ena legendomspunna drömslottet i Loireområdet till det andra. Man hör inte något om att de båda reskamraterna gjorde några minnesvärda bekantskaper. Deras många resor var anmärkningsvärt tomma på människor. Fredrika Bremer hade på sina resor i olika kontinenter sökt upp spetsarna inom litteraturens, konstens, vetenskapens och religionens värld och slutit varaktiga vänskapsförbindelser var hon drog fram. Men Selma och Sophie de nöjde sig med utsikter och museer. Man vet ganska gott besked om vad Fredrika Bremer tog emot och gav under sina möten med människor, ty både hon och andra har berättat därom. Selmas resor gick i jämförelse med Fredrikas obeaktade förbi. Men det hon tog in utan förmedling med människor, gick ju sedan dess vidare ut i världen.

Selma måtte dock inte ha kunnat smälta fler legender för tillfället, ty hon tycks inte ha använt något av stoffet

från sin franska resa. Minnet av den satt längst kvar i hennes sjuka ben som opponerade sig mot turistlivets besvärligheter. Året därpå offentliggjorde hon en volym, sammansatt av Drottningar i Kungahälla samt några noveller och legender. Men dessa legender är alla minnen från Italientiden.

Bland dem finns det en som man alldeles särskilt fäster sig vid, det är *Vår Herre och Sankte Per*, som sedan inkorporerades i Kristuslegender. Uppslaget har hon även nu fått av Pitré. Historien om La mamma di San Pietro förekommer nämligen i hans Biblioteca Fiabe Novelle e Raconti. När Selma skrivit den novellen färdig, hade hon avgivit ett lysande prov på hur hon nu behärskar denna konstform och kan göra den till bärare av en för henne väsentlig idé.

Sankte Per har kommit till paradiset men hans mor däremot till helvetet, båda dessa lokaler beskrivas ingående och målande, helvetet dock sett uppifrån som alltid då Selma skall beskriva detsamma. Sankte Per som den kverulant han är ger Vår Herre skulden för att hans mor måste lida de fördömdas kval. Vår Herre anser det lönlöst att förklara orsaken till hennes öde och skickar i stället ner en ängel för att söka upp den gamla bland millioner fördömda. Ängeln finner henne, och tolv stackars osaliga lyckas klamra sig fast vid henne i hopp att därmed räddas ur helvetet. Ängeln bär gärna den extra bördan, men den elaka gumman gör sig fri, först från den ena och sen från den andra, detta under den olycksaliga missuppfattningen att de är henne ett hinder på vägen uppåt. När hon kastat tillbaka den sista i helvetet på nytt, släpper ängeln

henne själv dit ner, ty ingen ängel orkar lyfta en sådan själ till himmelen.

År 1911 ombads Selma att skriva en vädjan för barnförlamningens offer, hon tog då fram denna legend och uttydde den på följande sätt:

Den gamla legenden syntes mig vara en bild av mänskligheten och dess långa besvärliga färd ur barbariets mörker upp mot en ljus och värdig tillvaro. De stackars olyckliga som vi släpa med oss är kanske i själva verket inga hinder, de är i stället just medlet för vårt uppstigande. Det är för deras skull som vildens råa instinkter blivit tämda, de har drivit fram uppfinningsförmågan och uppfostrat till mildhet och självbehärskning. Färden uppåt skulle säkert inte gå lättare och fortare om vi kunde göra oss fria från den tunga börda som barmhärtigheten ålägger oss. En mänsklighet som lämnade sina åldringar, sina vanlottade i elände, skulle inte den förstöras av egoism, av en häftigt tilltagande råhet som skulle göra hela tillvaron odräglig?

Det är kanske endast genom att pålägga oss ständigt nya uppoffringar, genom att försöka draga ständigt nya skaror av elända upp ur deras lidandes djup, som det är möjligt för oss själva att nå den barmhärtighet i umgänget med våra likar, den ädelhet i livsförseln som vi så gärna vilja sätta som målet för utvecklingen.

Det finns en helt motsatt teori, omfattad av La mamma di San Pietro, enligt vilken bästa sättet att stiga mot höjderna är att bli segrare i allas kamp mot alla. Denna teori börjar få en mycket vidsträckt tillämpning i praktiken. Vid paradisets rand sitter Selma vid Sankte Pers sida och skådar

ut över världsförloppet. Hon ser hur La mamma di San Pietro svävar över djupen i ängelns armar. Med Sankte Per besvär hon den olyckliga att för sin egen skull visa barmhärtighet. Om du inte visar barmhärtighet mot dina medmänniskor, är du förlorad. Inte ens Vår Herre kan rädda dig då.

Motsatsställningen mellan Selma Lagerlöfs tro och den som förkroppsligas i La mamma di San Pietro, kan inte åskådliggöras bättre.

Här sammansmälter hennes åskådning helt med kristendomens grundidé.

Det hände en dag under första tiden i Falun att Gerda Ahlgren råkade komma in till syster Selma och fann henne storgråtande över manuskriptsidorna. Varför grät hon? Därför att hon var så tagen över det hon skrev just då. Då händelsen långt efteråt kom på tal, kunde Gerda Ahlgren inte påminna sig vad Selmas tårar gällde. Men kanhända hon grät över La mamma di San Pietro.

Selmas arbete under åren 1898 och 99 framlades hösten 99 i två volymer. Den ena innehöll En herrgårdssägen, den andra var ovannämnda samlingsvolym, vars största avdelning var Drottningar i Kungahälla.

Hon har här tagit upp det ämne som hon sysslat med ända sen sin andra lärarinneperiod, nämligen brytningen mellan hedendom och kristendom i anslutning till Snorres kungasagor. Men en stor förändring har skett i hennes inställning till ämnet. Den består inte bara i att hon nu övergått till prosaformen, ty den sönderbrutna Reors saga

var ju också prosa. Men hennes uppfattning om betydelsen av det som skedde tycks vara ny.

Den tidigare diktcykeln med motiv från Kungahälla finns endast kvar i fragment. En av de bevarade dikterna heter *Kungahällas fall* och där skymtar den tanken att kristendomen redan var i upplösning, då den kom till Norden.

Kungahälla har plundrats av fiender på sina rikedomar. De flyende människohoparna förebrår sin präst att han väl kunnat förutsäga stadens fall men ej förhindra det. Sedan dödens storm gått över staden, är Anders präst ensam kvar. Även han gör uppror mot korset, kristendomens symbol. Han släpar det med sig överallt för att visa det förödelsen och talar under tiden så till korset:

> Du Herrens kors, vad skall jag tänka om dig?
> Förr då du släpades av Jesus Krist,
> han måste dö på dig för folkets synder
> och du var grymt föraktat och försmädat,
> mens glada mänskohopar rördes kring dig.
> Nu frälsar du dig själv och lämnar folket
> åt gränslös nöd, åt träldom och förtvivlan,
> du Herrens kors, det är en slem förändring
> som dessa tusen åren verkat hos dig.

I Drottningar i Kungahälla ligger religionsskiftet i Norden under ny belysning. Det vilar strålglans över de kristna gestalterna och skugga över de hedniska. Kristendomen är en krävande tro, men just därför kan den skapa helgon. Det är om dessa hon skriver nu, inte om dem som miss-

förstår och misslyckas. Och med denna förskjutning av ämnesvalet och belysningen har inspirationen kommit.

När Selma skrev Drottningar i Kungahälla levde hon i ständig förundran över det underbara i att hon ur sitt inre kunde skapa sig en fullkomlig lycka, oberoende av yttre förhållanden. Hon är lycklig under det hon arbetar på sina Drottningar, lycklig utan inskränkningar och förbehåll.

Länge hade hon talat om att hon måste förkovra sig och gå framåt i sitt yrke som hon uttryckte sig på sitt tafatta vis. Nåväl, nu nådde hon det stadium, då den fulländade yrkeskunnigheten följer inspirationen som en hjälpare i spåren.

En jämförelse med Snorres text visar hur djärvt händelserna omgrupperats i syfte att skapa en situation som tvingar människorna till stora samvetsuppgörelser och beslut. Hon modellerar sitt stoff med stark blick för den konstnärliga verkan. När läsarna tror sig ha nått berättelsens höjdpunkt, ser de nya dalar och bakom dem än högre höjder i oavbruten stegring.

Författarinnan följer den historiska sanningen i dess huvuddrag, då hon framställer de norska kungarna som kristendomens representanter gentemot de svenska och knyter berättelsens trådar omkring giftermål mellan norska och svenska kungaätter. Hon närmar sig här igen sin egen mark, ty Värmland var en gång stridsäpple och förbindelselänk mellan den skandinaviska halvöns båda länder. En av kristendomens vägar kan ha gått från Norge över Värmland till Sverige. I motsatt riktning gick sedan från

Värmland till Norge pilgrimsströmmen till Olaf den heliges grav.

I berättelsen om den svenska Sigrid Storråda får vi höra om hur Olaf Trygveson försökte kompromissa mellan sin egen nyvunna kristna tro och den åtrådda svenska änkedrottningens asatro, samt hur han ångrar sig och vad följderna blir. Det förekommer ingen utläggning av skillnaden i hednisk och kristen livssyn, den åskådliggörs genom de mytiska väsen som åtföljer var och en. På Storrådas sida står troll och pysslingar, jättar och sjörån, på Olafs Guds moder med barnet. När kungen väljer den milda Guds moder framför den sköna hedniska drottningen, besluter Storråda hans död, men Guds moder väcker honom där han ligger död på havsbottnen och för honom längre bort än molnen och högre än stjärnorna.

Storråda var ett av dessa råa och hänsynslösa fruntimmer av vilka Norden vimlade på religionsskiftets tid, om man får tro krönikorna. Men den kristne konungens förflutna var också blodigt, enligt vad Snorre upplyser om. Den resa vid vilken han mötte sitt slutliga öde var inte företagen i något kristligt syfte. Han råkade ut för de sammansvurna som Storråda skickat i hans väg, då han återvände från Venden med sin hustrus hemgift. Kanhända fördelade livet självt ljus och skugga mindre ensidigt än författarinnan för den konstnärliga verkans skull gör här. Men hur därmed må förhålla sig, så böjer man sig för den verklighet hon skapat. Man är övertygad om att Kungahälla med sin kungsgård och fattiga Mariakyrka måste ha stått där precis sådan som Storråda såg staden, då hon kom farande med sitt skepp uppför Nordre

älv för att gifta sig med Norges konung. Vi tror att mötet mellan de två gick till precis så som skildras, att drottningen använde just dessa medel för att få konungen att glömma bordsbön och mässa. Kungens förolämpande slutreplik: vad skall jag så med dig, din gamla hundhedning, är så väl förberedd att den kommer med nödvändighet mitt i all sin dödsbringande dårskap. Och man tror att kungen läste något i Storrådas ögon därvid, som kom honom att drömma om döden till natten. Kungens drömvandring mellan vrakspillrorna på havsbottnen, varvid han i förväg upplever den situation som skall uppstå efter slaget vid Svolder, är så detaljrik och målande att man tycker sig ha följt honom på den.

Blott ett enda ögonblick bryts förtrollningen: det är då Selma låter kungen se Brynhilde i Storråda. En sådan litteraturhistorisk hypotes kan vara alldeles riktig, men den kommer inte in i en friares hjärna där han står inför sin blivande dödsfiende.

Det är också historiskt enligt Snorre att Olof Skötkonung av Sverige svek det löfte han givit sina egna bönder att ge sin dotter Ingegerd till Olaf den helige. Även i *Astrid* är det fråga om en norsk kung och hans svenska gemål, men om detta motiv väver Selma en helt annorlunda historia. Snorre berättar den så att den norske Olaf och Västgötajarlen Ragvald gjorde upp med svenske kungens andra dotter Astrid att hon skulle träda in i stället för Ingegerd som blev gift öster ut i Holmgård med konung Jarisleiv. Olaf tyckte det var en fin plan att ta en av svenske kungens döttrar utan hans samtycke, helst hon var vacker, klok och förmögen. Men detta har inte Selma

tyckt vara vidare intressant, och därför låter hon svenske kungen lura den norske genom att sända honom Astrid, vars mor var trälinna, och utge henne för Ingegerd.

Kung Olaf har gått i Kungahälla och väntat på Ingegerd som han älskar för allt det vackra han hört berättas om henne. Han är viss att med hennes hjälp skall han nå den helighet han drömmer om. Han misstänker inte sin gemål för att vara en sämre slags kungadotter, men Astrid gripes så starkt av kungens personlighet, att hon vill döda sig själv hellre än fortsätta det lyckade sveket. Kungen hindrar henne från detta, och när han fått kraft att förlåta henne, då har han på helt andra vägar än han trodde blivit ett helgon. Kung Olaf, ditt ansikte lyser!

Lika starkt är konflikten stegrad i novellen Margareta Fredkulla. Den svenska kungadottern sändes till den norske Magnus Barfot för att han skall sluta upp med att söka erövra Värmland. Gränstrakten är oerhört förödd av krig, folket vågar inte bygga ett hus eller sätta en plog i jorden, ty huset blir ändå bränt och säden nedtrampad av fienden. De vågar knappt tro att det är sant då budet kommer att Fredkulla nalkas, men därpå slår deras förtvivlan om i en glädje och tacksamhet som trotsar varje annan beskrivning än Selma Lagerlöfs.

Själv känner sig den unga prinsessan uppfylld av sin mission. När folket trängs omkring henne lovar hon att

så länge som jag äger blod i hjärtat,
så länge som jag äger ord på tungan,
så länge skall jag verka fredens verk
om än det skall mig kosta liv och lycka.

Men hon har inte väl uttalat detta, förrän hon får veta att kung Magnus inte alls älskar den svenska prinsessan utan Österns kejsardotter.

Förtvivlad vill hon vända om hem igen, men folkets sorg och hennes eget löfte tvingar henne framåt.

Selma Lagerlöf hade tänkt sig att fortsätta sin krönika fram till unionsdrottningen Margareta. Hon släppte emellertid denna plan som så många andra.

Hon var inte riktigt nöjd med bokens mottagande. Var det orsaken till att hon lät sitt verk förbli oavslutat? Kunde orsaken vara den att samtida kolleger lade beslag på medeltiden och, som hon sade, förstörde den för henne?

Eller snarare att fröet till den stora boken om Dalabönderna i Jerusalem grodde i hennes medvetande och trängde ut allt annat?

SEKELSKIFTET

Selma Lagerlöf hade känsla för betydelsen av sekelskiften. Då ett nytt århundrade tog sin början, hade det behov av att visa fram ett nytt ansikte, trodde hon.

Det är svårt att säga vad hon egentligen väntade av det nya seklet. När hon uttalade sig officiellt föll hon ju gärna in i framstegstrons ordvändningar, men det är därför inte sagt att hon oförbehållsamt delade denna tro.

Hon undrade om det gamla Europa skulle få behålla sin form, eller den skulle sprängas. För henne betydde detta frågan huruvida Finland, Polen och Sönderjylland skulle bli fria eller ej.

Mänskligheten hade ännu ej gjort sig av med kriget, ty detta urgamla plågoris som hon utdömt samman med Ellen Key, härjade just nu i Sydafrika. Men det var den gången svårt att tänka sig att Europa skulle bli den krigsskådeplats, där kolonialmakternas krig skulle utspelas. Man trodde att utomeuropeisk jord måste brukas därtill.

Selma och Sophie hade redan i god tid under 1899 bestämt sig för att tillbringa sekelskiftet utanför Europa. Selma kände inte utstrålningen av tidens oro så starkt att den avskräckte henne från att ge sig ut i kolonialområdena. Den känsla av trygghet övervägde som svenskarna hunnit

förvärva under den långa fredsperioden. Ingen trodde att det kunde hända en svensk något, ens i Orienten.

Jerusalem var målet för den färd som reskamraterna begynte i slutet på år 1899. Där fanns sedan 1881 en koloni som efter de första kristnas exempel levde i syskonliv och egendomsgemenskap under utövande av goda gärningar. År 1896 hade kolonien fått en förstärkning genom ett fyrtital personer från Nås socken i Dalarna. Dessa hade brutit upp från sin släkt och sin jord för att förbida Kristi tillkommelse i den stad där han lidit och dött.

Historien om detta företag hade genom de svenska tidningarna kommit till Selmas kännedom och nästlat sig in i hennes tankar. Hon drogs alltid till storslagna handlingar, hon beundrade dem som hade mod att följa sin ingivelse. Det var detta mod som gjort kavaljererna beundransvärda, trots allt som man kunnat invända mot dem. Historien om dalabönderna vittnade om att sådant mod inte bara tillhörde det förgångna. I hennes egen tid levde alltså människor som visat sig mäktiga att utföra ett vågstycke mot vilket kavaljerernas förbleknade. De hade gjort det under inspiration av kristendomen. Kanske hade den ändå inte fallit till ro så mycket som hon trott. Hon måste träffa dessa människor som tog den på orden. Hon måste få skriva om dem.

I hennes barndom och ungdom hade väckelserörelserna svept över Värmland och åstadkommit förvandling hos människorna. Men familjen på Mårbacka hade hållit sig på avstånd från detta, ty löjtnant Lagerlöf var fientligt stämd mot läsarna. Han strävade att hålla barnen ifrån

dem som om de varit smittsamma. Då det spreds ut att Selma blivit läserska därför att hon läste bibeln vid hans sjukdom, blev han högst misslynt däröver.

Om Selma hade frågat fadern i hans himmelska gungstol om det ämne hon funderade på, skulle han bestämt ha avrått från Jerusalemsbönderna. Men hon frågade ingen alls, så stark var den inre maning som drev henne. Den gången då hon läste bibeln i hemlighet, hade hon avbrutit läsningen mitt i Uppenbarelseboken. Nu skulle hon läsa vidare. I det jordiska Jerusalem skulle hon komma närmare det himmelska som hade murar av guld och portar av bränt glas.

Den publik som hösten 1901 läste första delen av Jerusalem och gjorde bekantskap med Tims Halvor Halvorsson, Karin Ingmarsdotter och de andra jerusalemfararna måste ha tänkt sig att Selma följt deras spår till det heliga landet, därför att hon var lika ivrig som sina läsare att få veta hur det gick för dem.

Men de invigda visste att så gick det inte alls till i verkligheten. Selma kände visserligen en släkt som hette Ingmarssönerna redan innan hon gav sig åstad till Jerusalem. Hon visste hur de såg ut, hur de skickade sig, visste att de var ledande på sin ort emedan de mer än andra höll på rättfärdigheten.

Men hon hade ingen aning om att Ingemarerna hade någonting med Jerusalem att göra. Hon nämner inte ens Dalarna som deras hemvist, då hon för första gången lade upp deras karakteristiska yttre och inre egenskaper i novellen *Gudsfreden*. Den Ingmar Ingmarsson som häm-

tade sin fästmö i fängelset kände hon inte alls, än mindre hans son som hämtade sin från Jerusalem.

Dalabönderna i Jerusalem var för henne en fängslande psykologisk gåta, och hon reste ut till Jerusalem för att se om hon kunde lösa den på platsen.

Sophie var mer än villig att följa med, men för henne var besöket i Jerusalem blott en detalj i resan. Hon lade alltså med hjälp av Thomas Cook upp en innehållsrik orientresa, och Jerusalem tillmättes ungefär den tid som turisterna ansågs behöva. Innan Selma fick komma dit, måste hon först göra Egypten.

Även om Selma inte av politiska skäl oroat sig för den långa resan, hade hon haft andra bekymmer under förberedelsetiden. Sophies stora roman om John Hall var nu färdig. Selma visste hur mycket hon satsat på denna bok. Hon visste att Sophies vacklande självkänsla inte längre kunde bära att hon varhelst de två uppträdde betraktades som bihang till den stora väninnan. Alla beundrare som flockades kring Selma och ignorerade Sophie, beredde föremålet för sin dyrkan en svår stund efteråt, vilket ju fem minuters eftertanke borde ha sagt dem. Men varken de som bar sig åt så eller någon annan kunde förstå vilken svårartad kris som revs upp mellan de två väninnorna under tiden före avresan.

Selma kunde inte tro annat än att John Hall skulle bli väl mottagen, ty det var en bra bok, Sophies bästa. Men man kan aldrig veta vad recensenter kan finna på, och hon visste hur lite det behövdes för att Sophie skulle anse sig mördad som författare och människa. Sophie hade varit utom sig under korrekturläsningen och väntan på recen-

sionerna. Hon jagade upp sig till en skräck som övergick allt vad man hört talas om. I fjol hade hon legat under kirurgens kniv, nu väntade hon recensenternas. Hennes angripna nervsystem råkade fullkomligt ur jämvikt. Så länge John Halls öde inte var klart, förelåg risken att resan skulle bli inställd eller fördärvad.

Lyckligtvis avlöpte det hela väl. John Hall förskaffade Sophie det hon så varmt eftersträvat och så ärligt arbetat för: en ställning i svensk litteratur. Selma för sin del eftersträvade ingen ställning, hon ville slå ständigt nya slag, gå vidare och vinna nya segrar. När hon sen ändå fick en ställning och bedömdes därefter, plågade det henne mer än något annat. Men eftersom Sophie ville ha en ställning, var det ju för väl att hon fått den. Hon var nu inte längre bara Selma Lagerlöfs vän, hon var författarinnan till John Hall som fick mottaga tack och beröm för vad hon själv gjort. Och när hon kände sig ha nått det hon strävat efter, då försvann irritationen mot Selma, hon kunde erkänna hennes överlägsenhet samt finna sig i att Selma var mer älskad och ärad än någon annan. Resan var räddad.

Julafton anlände reskamraterna till Alexandria. Resan över Medelhavet hade varit svår, detta var ett av de tillfällen då Sophie, som Selma säger, ville vända mittsjös. Men de hämtade sig märkvärdigt fort och for till Kairo, där Sophie satte i gång med förstudier till en bok hon hade i tankarna. Vad som intresserade henne var motsättningen mellan Öster- och Västerland, särskilt sådan den kom till synes i kvinnornas liv. Hon och Selma genomgick också de visiter inom diplomatiska kåren som fordrades för att de skulle kunna bli presenterade för khedivens moder. Denna

Sophie Elkan och Selma Lagerlöf 1900.

dam måtte ha tyckt om dem, eller kanske snarast om Sophie, ty hon bjöd dem komma igen, vilket de också gjorde. I Kairo fanns också en ung arab som en gång genomgått en slöjdkurs på Nääs och i ett förhastat ögonblick lämnat sin adress. Han tvangs nu uppfylla sitt löfte att visa damerna omkring i arabkvarteren och låta dem få se en glimt av arabiskt hemliv. Sophie hade också bekantat sig med en judisk köpman i Kairo, som lät svenskorna sitta i sin butik medan Ramadans procession brusade förbi.

Nyårsafton var de båda emellertid redan på visit hos Ramses II. Från ryggen av sin egen kamel kunde Selma beundra Sophie där hon red fram lik drottningen av Saba på väg till kung Salomo. Låt oss tro att Selma totalt glömde bort sekelskiftets allvarliga betydelse, liksom alla bekymmer för faster Lovisa och alla tankar på den stora uppgift som väntade henne. Ögonblicket var lyckligt och sällsamt. Alla ledsamheter som låg bakom eller framför syntes så små tack vare avståndet.

Sophie hade gjort Selma en stor tjänst då hon fört henne till Egypten. Vinterklimatet där hade en underbart upplivande verkan, och Selma förälskade sig i Nilen. När hon måste avbryta flodfärden vid Assuan där katarakterna börjar, funderade hon på att vända upp och ner på hela resplanen och ta en inhemsk flodbåt tillbaka till Kairo. Den resan fick gärna ta hur lång tid som helst, hon och Sophie kände det som om de velat tillbringa hela sitt återstående liv på denna härliga flod. Kanske kom de på det viset aldrig till Jerusalem, men det gjorde dem just då detsamma. De gick alltså till en infödd kapten för att slutgiltigt göra upp med honom om en resa nerför floden, medan

deras reskamrater, greveparet Bonde och professorsparet Mittag-Leffler, beredde sig att snällt följa Cook per järnväg tillbaka till Kairo.

Flodbåtens kapten anträffades inte, och så gjorde de en utflykt med åsna i stället. Därvid råkade de komma till en muhammedansk helgongrav där en religiös ceremoni pågick. Kaptenen som förefallit så civiliserad och förnuftig då de träffat honom tidigare, satt där och tjöt med de andra i en besynnerlig och främmande extas. I ett av de få reseminnen hon skrev, förklarade Selma att denna glimt av Österlandet uppenbarat för de två oskuldsfulla svenskorna vilken avgrund som skilde deras värld från Orientens. De vågade därför inte anförtro sig åt en sådan kapten under flera veckor. Så snart de sagt återbud, fick de veta att han haft kolerapatienter ombord på sin förra niltur.

Var det nu en ren tillfällighet att deras steg letts till den plats där mannen avslöjade sitt främmande väsen för dem? Eller ingick det i Försynens avsikter att Selma Lagerlöf skulle till Jerusalem? Då hon berättar historien slutar hon med ett frågetecken, men det sattes nog dit av försiktighetsskäl.

De kom till Jerusalem.

Det var en kväll i början på mars och den heliga staden skimrade i den härligaste solnedgång. Redan nästa morgon skyndade Selma till kolonien. Det första hon fick höra där var: Gud har skickat er till oss, vilket sades på dalmål. Inga andra svenskar hade ännu besökt dalabönderna sedan de anlänt till Jerusalem för fyra år sedan. De hade genomgått stora svårigheter sen dess och behövde någon som talade deras sak hos myndigheterna. Det verkar som

om Selma och Sophie vunnit hela koloniens fulla förtroende. Både svenskar och amerikaner talade alldeles öppet om sin lära och om de svårigheter som mötte dem då de ville leva i enlighet med den i detta intoleranta Jerusalem.

Selma frågade sig åter, om inte Guds styrelsesätt spårades här. Hon och Sophie hade gjort upp en resplan för sitt eget nöjes och sina litterära intressens skull, och så var de kanske skickade till Jerusalem främst för att vara kolonisterna till nytta och förmå svenska generalkonsulatet i Constantinopel att gripa in till deras förmån.

Jerusalem syntes vara ett fruktansvärt virrvarr. Men kanske kunde man dock spåra Guds vägar även där.

Om orter där stora ting skett fortfarande kan utstråla kraft, så måste Jerusalem vara den mest kraftladdade av städer. Upptog nu Selmas fina förnimmelseorgan denna kraft, så att hon rycktes bort från nutiden och såg Jerusalems mäktiga historia återspelas för sina ögon?

Om hon lämnat efter sig några belysande brev eller anteckningar som kastar ljus över hennes personliga reaktioner, så är de i varje fall inte kända för levnadstecknaren. Vad man har att hålla sig till är Jerusalem, andra delen, Kristuslegender samt några artiklar och noveller.

Selma var medveten om att hon kommit till *den gamla jordens spökrum där man kunde vänta sig att se förgången storhet komma nedtågande från bergen och forntidens döda smyga omkring i nattmörkret.* Men man får inte alltid se det man väntar sig se och synerna kommer inte alltid just då man sätter sig till rätta för dem.

Det förefaller som om själajaktens, den religiösa fanatismens och intoleransens Jerusalem av år 1900 skulle ut-

sänt störningar som för Selma försvårade kontakten med det förgångna. I den heliga gravens kyrka tyckte sig Selma ha kommit till *ett ofantligt förvaringsrum, där mänskligheten käraste sägner låg uppsamlade, sant och falskt, dikt och verklighet sida om sida.* Men sex olika kristna religioner skulle förrätta gudstjänst i trängseln inom samma område, och stämningen störtdes av de hänsynslöst rivaliserande prästerna. Från besöket i den kyrka som gör anspråk på att omsluta så väl Golgata kulle som Kristi grav, medförde hon som enda behållning minnet av de fromma ryska pilgrimerna.

Sions berg har inspirerat henne mer än Golgata kulle. Hon skrev två år senare till Georg Brandes att hon unnade honom att stå på den gamla tempelplatsen, *den är så skön att man med ens tror allt som berättas om templets härlighet och det lilla folkets storhet.* Det var på tempelplatsen Selma inspirerades till legenden *I templet* som handlar om tre underverk, vilka Kristus utför där vid tolv års ålder. Hon har själv sagt att hon till den inte hade något sägenunderlag utan uppfann alltsammans själv.

I samma brev till Georg Brandes berättar hon att luften är het av religion i Jerusalem, och tillägger att alla människor där ha upplevat underverk. Alla människor måste i detta sammanhang betyda kolonisterna. Upplysningen bekräftas av Sophie som säger att här hör alla röster, även mrs Spafford, ledarinnan av kolonien. Sophie förbereder fru Warburg på att hon kommer att få läsa om dessa röster och underverk i Selmas blivande roman. Det sker som bekant mycket övernaturliga händelser i och omkring kolo-

nien i Selmas bok. Stoffet till dem synes kolonisterna själva ha bestått.

En av Selmas noveller med motiv från Palestina handlar om en ung, helt världslig fransk konsul som for till Betlehem för att övervaka att andakten i födelsekyrkan vid julen inte störtdes av de kämpande sekterna. Ett svårartat tumult var under uppsegling inom själva kyrkan, då ett övernaturligt ingripande skedde, som drev alla de bråkiga kristna på knä i bävan inför Guds närvaro.

Och då han sålunda erfarit Guds makt, heter det, överger honom hela hans gamla värld. Han kämpade ett par veckor för att återfinna sitt forna jag. Sedan förstod han att det inte längre fanns till inom honom.

Novellen slutar med att mannen som sett Guds makt nedlade sitt ämbete, bröt sin förlovning och inträdde i ett av Palestinas kloster.

Selma kunde fatta att om man lärde känna Guds makt här, där den ständigt visade sig, då blev man förvandlad. Men detta var en insikt, inte en erfarenhet.

När Selma längre fram omarbetade andra delen av Jerusalem införde hon där den unga frun som slitits från sin man vid skeppsbrottet i första delen. Det heter om henne i den nya versionen: *hon kände ett underligt medlidande med denna stad som alltid var tryckt av ett fruktansvärt allvar. Den låg och ruvade i sorg över något som aldrig kunde göras ogjort och aldrig kunde glömmas. Den kunde kanske åter bli rik och mäktig men aldrig glad, aldrig bekymmerslös som andra städer.*

Detta omdöme om Jerusalem tycks bäst av alla motsvara Selma Lagerlöfs eget. Hon upplevde med stor styrka

judafolkets tragiska öde där hon gick i Jerusalem med en rolös, rotlös och om sin historia blankt okunnig judinna vid sin sida. Långfredagens mörker hade inte vikit för påskmorgonens ljus. Läran om återlösningen var så främmande för den Selma Lagerlöf som skrev Jerusalem som den var främmande för Ingmar Ingmarsson, vars enda patos var rättfärdigheten. Jerusalem förblev därför de mörka ödenas stad och inte världsförsoningens.

En gång mötte hon på Jerusalems gator en man som syntes henne vara lik Kristus. Hon vände och följde honom en bit, men inte så långt. Denna scen upprepas i romanen. Skolmästarns Gertrud tror sig åter ha mött den uppståndne Kristus, men han visar sig vara en dervisch, tränad i konsten att hetsa upp sin menighet till skummande extas. Detta möte betyder för Gertrud ett fruktansvärt uppvaknande ur en dröm, men enligt Ingmars och Selma Lagerlöfs mening räddar det hennes förstånd.

När Selma slutligen nådde fram till att skriva om kolonisterna, gav hon åt var och en av dem ett eget personligt öde som belyste någon sida av koloniens skiftande erfarenheter. Men hon underströk samtidigt starkt det som hon erfarit som deras gemensamma tragedi. Den bestod däri att de kommit till Jerusalem för att få leva i gemenskap och vara andra kristna ett exempel genom sin enighet, men hittills endast lyckats att förena de stridande sekterna i ett gemensamt hat mot nykomlingarna. Hon reste från Jerusalem utan att ha fått klart för sig för vilket ändamål dalabönderna egentligen blivit förda till Jerusalem. Det skulle dröja hela 25 år innan hon blev i tillfälle att tala om lösningen på den gåtan.

Men hon tyckte om kolonisterna, både om amerikanerna och svenskarna. Hon grät vid sitt sista besök i kolonien, då medlemmarna stämde upp sången: "vi skall mötas en gång". Hon grät då hon lämnade Jerusalem och fann hela kolonien uppställd vid stadsporten för att säga ett sista farväl och anförtro åt de bortdragande gåvor till släkten i hemlandet. Även Sophie var rörd över kolonisterna, fast hon eljest tyckte illa om missionärer och var främmande för religion. Det var enkelt tarvligt bondfolk, skrev hon till Betty Warburg, men de kunde tala mer än vanliga bönder, och det var något rörande med dem.

När Selma lämnade Jerusalem, hade hon ingen aning om hur hon skulle behandla sitt ämne. Hon reste hem med oframkallade filmrullar och visste inte alls om de blivit lyckade. Ett tecken på hennes osäkerhet var att hon sökte sig till samme spåman i El Aksamoskén som spått kejsar Wilhelm kort förut. Kejsar Wilhelm hade inte fått svar på sin fråga om han skulle kunna förverkliga sina drömmar om Orienten, men Selma Lagerlöf fick klart besked om att hennes skulle gå i uppfyllelse. Sedan hon fått veta att hon hade Abrahams och Salomos tecken i sina händer, for hon åter till sitt land igen. En slags reseberättelse skrev hon senare i legenden om florentinaren Raniero di Raniero som färdas samma väg med lågan han tänt vid den heliga graven. Selma hade inte fullt så stora svårigheter på hemvägen som korsriddaren. Men vägen var lång, turistprogrammet som skulle avverkas innan hon fick komma hem, var drygt. Under de följande veckornas sightseeing var det omöjligt för henne att bearbeta sina intryck, det var nog om hon kunde bevara dem

levande. Hade hon för resten en levande låga med sig hem? Man måste göra sig till ett med den man skriver om, annars kan man inte lyckas, så hade hon själv sagt. Men skulle hon lyckas med en så svår uppgift som att genomtränga jerusalemsböndernas erfarenhetsvärld?

Enligt Cooks tidtabell kom Selma och Sophie till Nasaret Marie Bebådelsedag, som firades med särskild högtidlighet där. Sedan for de till Tiberias vid Genesaret, därpå till Libanon, där de fann den ordning och frid under europeiskt överstyre som de saknat i det turkstyrda Palestina. Över Damaskus och Smyrna kom de så till Constantinopel, där de var som hemma hos envoyén Stenbock och åtnjöt stor mannamån vid utdelningen av platser till förekommande festligheter. Sedan gjorde de ett svep över Grekland i vårgrönska från Aten till Olympia, där de stannade vid Hermesbilden som det skönaste konstverk i världen, konstigt nog. På Korfu fick de post hemifrån och då Sophie fick veta att en moster låg sjuk kortade hon av hela resan med fjorton dagar. De hoppade likväl inte över festspelen i Oberammergau!

När de nått Köpenhamn, stannade de där helt kort för att ombesörja förläggaraffärer och skildes så åt för en kort tid. Sophie for till mosterns begravning och Selma till ett skolmöte på Hilleröds folkhögskola. Där bidrog hon till programmet genom att skildra de ryska pilgrimerna i den heliga gravens kyrka. Det måtte hon ha gjort utmärkt, ty därpå steg en av mötespamparna fram till henne och sade: jag är så glad att De inte är döv, fröken Lagerlöf. Han hade hört att hon hade ett lyte och tyckte att hälta

var mindre hindersamt för henne än vad dövhet skulle ha varit.

Ja, det kunde *han* säga. Men Selma hade under denna väldiga resa måst anstränga sitt ben så svårt, att hon aldrig hämtade sig efter den persen. I trappstaden Jerusalem kunde hon inte använda varken kamel eller åsna, där måste hon vandra mellan de olika sevärdheterna uppför kulle och nerför kulle. Och så som programmet var lagt, medgav det ingen tid till vila.

Fyrti år före Selma hade Fredrika Bremer rest samma väg genom Palestina. En natt hade hon vakat på Oljeberget och försänkt sig i minnet av Mästarens ensamma ångestfulla vaka under timmarna före korsfästelsen. Fredrika hade dröjt kvar där och inväntat soluppgången, alldeles som Selma låter skolmästarens Gertrud göra. Även Fredrika hade berörts av det sorgsna drag som vilade över Jerusalem, även hon hade känt sig illa till mods över de kristna sekternas intolerans och fanatism, men det allt överskuggande intrycket hade hon fått genom att begrunda och återuppleva Nya testamentets berättelser på den plats där de utspelats.

Fredrika Bremer stannade i Jerusalem i fyra månader, vilka hon tillbragte under kontemplativ ensamhet. Selma Lagerlöf måste bli färdig med Jerusalem på en fjorton dagar och var inte ensam en minut.

Vid hemkomsten kände Selma ett behov av att vila. — Vänta inte någon bok till hösten, skrev hon till Bonniers. Men samtidigt lovade hon göra färdig en novell, som hon hade ett bra uppslag till.

— Jag måste nu börja lära författaryrket på nytt, skrev hon, och ville med denna blygsamma sats klargöra att hon väntade på ingivelse hur stoffet från Jerusalem skulle behandlas.

Hon kände inte just då något tvång att skriva för att fortast möjligt förtjäna pengar. Hon hade, om man undantar de stora reseutgifterna, behållit sina blygsamma levnadsvillkor från fordom. Hennes gamla mamma som stod vid spisen och kokte skrämjölsvällingen, var en sparsam hushållerska. Andra människors anspråk på hennes förtjänster hade ännu inte vuxit Selma över huvudet. Under det halvår hon varit borta hade hennes böcker avkastat nya upplagor. Från England och Amerika kom rapporter att man där börjat tycka om Gösta Berling på allvar.

Så snart kursen styrdes hemåt, hade Sophie ställts inför livets problem och därmed blev genast hennes nerver sämre. Mosterns död blev den yttre anledning som framkallade anfall av ångest inför ålderdom och död. Selma måste sätta sig hos henne på Nääs och försöka trösta henne med att allt vad hon genomgick i denna tillvaro skulle besparas henne i den nästa, och så undan för undan genom alla inkarnationer. Sophie fann detta vara mörka utsikter och lät inte trösta sig av dem. Men hon ville likväl ha Selma hos sig under depressionstiden, ty hennes närvaro var bättre än hennes ord.

På hösten blev Sophie inbjuden till Falun, och förkla-

rade sig mycket nöjd med Selmas hem. Hon hade nu en salong med möbler à la fru Lenngren, och hon arbetade vid ett antikt skrivbord. Sedan hon plockat upp och placerat sina egyptiska avgudar och andra reseminnen lite varstans i våningen, kunde hon lugnt ställa till med kaffebjudning för landshövdingskan Wersäll.

Sophie fick också vara med om besöket hos jerusalemsböndernas släktingar i Nås och det blev för dem båda höstens stora händelse. Det förefaller som om denna avslutning på resan skulle varit ett större äventyr än att åka i skymningen över Sarons slätt och fastna i en bäck, ja större än att ta in i en före detta paschas palats i Damaskus och sova på en väggfast divan. I Nås blåste Sophies melankoli bort, till stor lättnad för dem båda.

Sophies skildring av besöket i Nås är hållen i vanlig vårdslös brevstil. Men den gör klart att denna utflykt på fyra dagar förde Selma in i en värld ur vilken den monumentala dalaskildringen skulle växa fram. Får man döma av tonen i breven, så har mötet med de kvarlämnade varit ännu mera gripande än mötet med de bortdragande. Under resan fick de se folket från Gagnef och Floda komma vandrande i sina sockendräkter med sina kreatur från fäbodarna under musik. För de två Jerusalemsresenärerna var detta en överväldigande syn, lika mäktig som de ryska pilgrimstågen i Jerusalem, de nasareiska kvinnornas andakt i Bebådelsekyrkan och de judiska kvinnornas enskilda gudstjänst i Tiberias synagoga.

De anlände till Nås med två lådor, vilka innehöll presenter från kolonisterna. Adressen lydde på den främste bonden i Nås, och till honom gick de genast på söndags-

förmiddagen, varvid de dokumenterade sig med ett fotografi de tagit av koloniens kvinnor.

Deras besök väckte stor glädje, och de ombads komma tillbaka på eftermiddagen. Bud skulle under mellantiden utgå och samla hop så många som möjligt av kolonisternas släktingar. Detta besök var en stor händelse i Nås, på en gång glädjande och upprivande. Man hade fått många brev från Jerusalem under de fyra år som gått sedan den stora utvandringen, men man undrade om de givit en sann bild av kolonisternas hårda liv där ute. När alla var samlade öppnades lådorna. Utdelningen av presenterna är förebilden till den scen i andra delen av Jerusalem då Gertrud fördelade gåvor från det heliga landet. Selmas och Sophies lådor hade samma innehåll som Gertruds: det var hemlagad sylt och hemvävda handdukar, kort med pressade blommor från Jerusalem, fotografier och arbeten i olivträ. Förmodligen hade paketen också samma sorts adresser: *Karin som satt bredvid mig i skolan och var hemma på storskogen,* och: *Erik som för två år sedan tjänade hos häradsdomaren.*

När gåvorna var utdelade satt Selma och Sophie kvar timme efter timme och hjälptes åt att berätta och svara på frågor. Medan så bilden av kolonisternas liv i Jerusalem steg fram, försökte de kvarvarande reda ut för sig om den stämde med vad kolonisterna berättat i sina brev. Och samtidigt kom de själva på glid, så att de började tala om vad de bortdragande och de kvarvarande genomlevt under den stora utbrytningens tid. På det sättet fick Selma dramat belyst från båda sidor. Människorna där inne i storbondens storstuga verkade starkt på besökarna genom sina ord och

sin hållning, genom det sätt varpå deras känslor speglades i anletsdragen.

När Selma och Sophie skulle resa från Nås, frågade böndernas talesman vad hemforslingen av presenterna kostade. Besväret hade varit större än kostnaden och det lät sig inte betalas. Bönderna sammanträdde då och erbjöd gratisskjuts till stationen. Vägen var lång och man sparade därmed 12 kronor.

Selma hade ägnat Jerusalem fjorton dagar och Nås fyra. Det räckte. Hon önskade inte ge någon noggrann skildring av det yttre förloppet, ty det var en grannlaga uppgift att arbeta med modeller inom så strängt lokaliserade områden.

Åtskilligt av vad hon fått reda på utelämnade hon för att ej väcka anstöt, men det gjorde hon ju ändå i någon mån, både i Jerusalem och Nås.

Den där novellen som hon lovat Bonniers började så här:

Det var en ung karl som gick och plöjde sitt träde en sommarmorgon ...

Till synes fattas intet i hans välmåga och lycka, men i själva verket är han illa till mods. Han är av Ingemarernas ätt, dessa som levat så länge att de visste hur Vår Herre ville ha det. Men ingen i bygden frågade honom till råds och han kunde inte förstå orsaken, ty han var en duktig jordbrukare. Inte kunde man väl klandra honom för att han uppsköt sitt bröllop ett år då det var missväxt? Han rådde ju inte för att fästmön gjorde av med deras

barn i förtvivlan över att barndopet måste komma före vigseln. För det hade hon fått tre år, och nu skulle hon slippa ut i dagarna. Om han nu toge henne tillbaka, då vore det totalt slut med hans förhoppningar att bli den ledande mannen i socknen. Men hur det var, så betydde det kanske mera att man handlade rättfärdigt...

Uppslaget till denna novell hade Selma från en tidningsnotis som berättade hur en barnamörderska hämtades av sin fästman vid fängelseporten, sedan hon avtjänat sitt straff. Notisen hade haft rubriken Trofasthet. Men Selma lade om motiveringen till mannens handlingssätt. För Ingmar var det inte fråga om att vara trofast mot fästmön eller ej utan om att gå Guds vägar eller ej.

Selma skrev till förläggaren att den novellen hon byggt på de där raderna i tidningen hade så stor växtkraft att det kunde bli en hel roman av den. Men hon visste fortfarande inte att den romanen skulle bli Jerusalem I. Däremot hade hon knutit samman novellen med en tidigare berättelse genom att göra mannen som gick och plöjde till en ättling av Stor-Ingmar i Gudsfreden och ge honom samma känsla av ansvar för sin egen och ättens heder. Han är emellertid olika de hädangångna Ingemarerna på en viktig punkt. De var inte heller felfria, i sin jaktiver tog den tidens Stor-Ingmar miste på rätt och orätt då han gav sig att spåra upp björnen som givit honom skydd och värme i sitt ide under julnatten. Men medan Lill-Ingmar är osäker på vad som är rätt, visste de äldre Ingemarerna precis när de brutit mot en taburegel och upprättade den med stålhård obeveklighet på nytt.

När björnen som hållit Gudsfreden går rätt på bonden

som brutit den och slår ihjäl honom, har djuret enligt släktens mening bara utövat en rättvis hämnd. Och ändå anser den inte att den gamle fått nog straff, då han slagits av björnen. Gårdens vördade husbonde får bli utan personalier, utan begravningsfölje och gravöl. Med andra ord, släkten ålägger honom och sig den största tänkbara förödmjukelse i bot för brottet mot gemenskapskänslan med djuren.

Den dödes gamla hustru, även hon av samma ätt, får ge förklaringen: *Jag skall säga prosten att hade min man brutit mot kung eller fogde, eller hade jag måst skära ner honom ur galgen, skulle han ändå ha fått en hederlig begravning såsom hans far före honom, för Ingmarssönerna frukta ingen och det är ingen de behöva gå ur vägen för. Men om julen har Gud satt fred mellan djur och människor, och det arma djuret höll Guds bud, men vi bröto det, och därför äro vi nu under Guds straff. Och det går inte an för oss att fara fram med stånd och uppståndelse.*

Hon använder uttrycket vi, ty hela ätten är ansvarig när *en* felar. Hon talar med en sådan myndighet att prästen böjer sig för hennes beslut. Till sist rätar gumman på sig och säger: *det tillhör Ingmarssönerna att ge folket ett gott föredöme. Det tillkommer oss att visa att vi äro ödmjuka inför Gud.*

Från denna gumma härstammar så Karin Ingmarsdotter som är lika försynt och lika obeveklig hon. När hon gripits av väckelsen, bryter hon sönder ättsammanhållningen med samma hänsynslöshet varmed anmodern upprätthållit den. Hon har ingen känsla för det orätta i att bestämma Ing-

marsgårdens pris högre än vad Ingmar kan betala, hon tänker bara på hur väl de kommer att behöva köpesumman i Jerusalem, där de ska arbeta utan lön. Men Selma ser till att hon blir hårt straffad genom förlust av man och barn.

Gubben som slogs av björnen, han sitter i himlen bland de andra representanterna för ätten och lyssnar till Lill-Ingmar som ber om råd hur han skall uppföra sig då fästmön kommer ur fängelset. Ingmar har glömt att nuförtiden frågar man prästen eller bibeln och inte förfädernas andar. Kristendomen är införd i socknen för länge sen, men dyrkan av förfäderna lever kvar vid dess sida. Gubbarna i himmelen förmår emellertid inte svara sin ättling med ord. De hittar på att sända fram den gamle rödfärgarn till Ingmar med förfrågan om inte den stora grå bondgården behövde en strykning. Måtte pojkstackarn där nere på jorden bara begripa detta besked och komma ihåg att gården skulle rödfärgas till Ingmars bröllop! Jo, se, han förstår tecknet: far menar att han skall gifta sig med barnamörderskan. Man skall gå Guds vägar även om man därmed uppger varje förhoppning på en ledande ställning i häradet. Författarinnan gör det på alla sätt svårt för Ingmar att följa förfädernas råd. Men just genom denna handling vinner han den ställning han eftersträvat.

— — —

Selma har egentligen inte tid att fördjupa sig i detta motiv, ty hon skall skriva en bok om kolonisterna i Jerusalem. Men det kunde inte hjälpas att hon kände så stark

Omslaget till första upplagan av Jerusalem I efter författarinnans egna anvisningar.

frändskap med Ingemarerna och var mera främmande för dalabönderna som drog till Jerusalem.

En dag gick det upp för henne att hon kunde införa Ingmarssönerna i dalaböndernas hemsocken, och till huvudperson i sin bok välja en av ättens huvudmän. Ännu en Ingmar Ingmarsson blev nu till, en som drogs in i väckelserörelsens virvlar och fick hela sitt yttre liv förändrat genom den, men som innerst inne förblev oberörd av dess inflytande under alla sina sorger, sina misstag och sin botgöring.

Vi vet inte när det skedde, det kan ha hänt under besöket i Nås eller efteråt. Men *när* det skedde, då hade den efterlängtade ingivelsen kommit. Problemet var löst. Hon skulle nu kunna skriva om väckelsen i Nås trots att dess psykologiska förlopp var främmande för hennes erfarenhet.

Det ligger över Ingmarssönerna ett drag av likhet med de isländska sagornas bönder. Även deras viktigaste angelägenhet är att vårda ättens lycka och bevara dess sammanhållning omkring den fäderneärvda jorden. Kristendomen råkar inte i strid med denna uppfattning så länge kyrkklockorna i Nås ringer: sov i Era synder, sov i Era synder! Liksom den äldre åskådningen anser ju även den kristna att de enskilda skall visa hänsyn mot sin nästa, vad det än må kosta dem själva, frågan är bara hur begreppet nästa skall tolkas.

Men så händer att kristendomen genomgår en förnyelse i Ingemarernas socken. Liksom på apostlarnas tid kräver den nu att de enskilda lämnar den gemenskap de tillhört och inträder i en ny, där själens frälsning betyder allt

och ättens lycka ingenting. Och då är brytningen mellan de två världarna oundviklig.

De väckta bildar en egen församling, men gemenskapen kan inte frodas i den gamla ättgemenskapens rotgenomdragna jord. Den första hänförelsen svalnar, de tveksamma avfaller. När väckelsepredikanten Hellgum brevledes föreslår de återstående att lämna sina hem och dra åstad till Jerusalem, där kristna av samma åskådning väntar dem, väcker därför denna idé en väldig hänförelse.

Här som i Gösta Berlings saga deltar naturen i den mänskliga upprördheten. Den gläfsande Berghunden från Fryksände socken i Värmland låter höra sig i Dalarna. När ungdomen håller lekstuga hos Stark-Ingmar, han som är vän med de underjordiske, kommer ett fruktansvärt oväder och gör slut på dansen. Hela socknen skakas och värst träffas Ingmarsgården. Karin Ingmarsdotter och hennes man Tims Halvor som nu är matmor och husbonde där, är beredda att låta gården gå ur släkten, fast där finns en ung Ingmar Ingmarsson som borde få ta vid. Så tvingar de Ingmar att bryta med sin fattiga fästmö och ta en flicka som är rik nog att lägga upp köpesumman, ty det är det enda sättet att rädda fädernas jord från det spekulerande bolaget.

Den förskjutna Gertrud sjunker först ner i så djup förtvivlan, att hon till och med i drömmen övar svart magi mot Ingmar och sticker ut ena ögat på hans spegelbild. Hon är förskräckt över sina onda tankar men inte förty mister Ingmar det ögat i Jerusalem.

Sedan Gertrud mött Kristus på storskogen, slår hennes stämning över i extas. Hon lämnar sina gamla föräldrar

utan avsked och följer med utvandrarna. Därmed har Ingmar fått ansvar för allt som händer henne nere i Jerusalem. På så sätt blir det riktigt och nödvändigt att låta honom göra en vallfart till kolonien, gripa in i dess öden och föra Gertrud hem.

Nu äntligen är planen klar i sina huvuddrag.

Med ett utkast till första delen i resväskan far Selma på våren till Sophie i Göteborg. Där går hon i lån som Sophie säger, och läser högt ur Ingmarssönerna både hos landshövdingens och i arbetsföreningen. I början på sommaren far de båda vännerna till Marstrand, men förflyttar sig sedan till Råbäck på Kinnekulle, där det finns ett hotell. Råbäcks ägare baron Klingspor är mycket älskvärd mot de båda damerna och ställer slottsparken till förfogande, men detta beror inte på Gösta Berling utan på att Sophie en gång bjudit honom på rostbiff. Till hotell Kinnekulle kommer professorsfamiljen Warburg samt författarinnan Anna Hamilton Geete, Geijers dotterdotter.

Det blir genast tal om Selmas nya bok, man frågar om hon är nöjd med vad hon gjort, och om man snart kan få höra något läsas högt. Ja, hon är ganska nöjd, men oroar sig för att förspelet I Dalarna växer ut till en hel roman. Kan man ge ut den separat och vänta med Jerusalemsskildringen till nästa år? Professor Warburg ställer sig tvivlande, förläggarna i utlandet likaså. Men Bonniers vill gärna ha en bok i år, och efter två års uppehåll vill Selma själv ut på vädjobanan.

De händelser som föregick utvandringen från Nås överarbetas nu på hotell Kinnekulle. Hon glömmer inte en

enda variation av mänsklig upprördhet under kampen mellan djupa och stridiga instinkter.

När hon efter dagens arbete träffar sina vänner, säger hon sig vara osäker om dalaböndernas religiositet kunnat göras njutbar för bildade människor. — Låt oss höra, säger då de bildade människorna på platsen och erbjuder sig som försöksobjekt. Experimentet tycks emellertid inte ha gett något klart utslag. Den litterära kretsen omkring henne är full av entusiasm och lyssnar under tårar, men Selma har andra åhörare som inte synes begripa någonting.

Så reser alla de andra sommargästerna, även Sophie. Selma blir ensam på hotell Kinnekulle. Hon glömmer publiken och leder denna Exodus mot dess mäktiga slut.

Det som hände i Mindre Asien på apostlarnas tid upprepar sig nu i Nås. En del av befolkningen river sig loss från den jord där den levat och från sina fränder efter köttet. Liksom apostlarna bildar de en ny gemenskap, sammanhållen av tron på en himmelsk fader och hans enfödde son. Blodsfrändskapen i Dalarna bryts mot själsfrändskapen med amerikanerna i Jerusalem. Kärleken till det himmelska Jerusalem kämpar mot den mäktiga kärleken till fädernejorden. Hänsyn står mot hänsyn, krav mot krav.

— Jag har gett allt mitt till Gud, säger en av de bortdragande. — Ja, men detta var ej ditt, infaller hans bror. Det vill säga: jorden som du sålde för att dela pengarna med dina trosförvanter, var ej din privata egendom.

Vad nu då, var inte gården hans? Nej, släkten ansåg inte det.

Eftersom det kunde gå så pass lätt rent juridiskt att sälja

Selma Lagerlöf sommaren 1901 på Kinnekulle. Under armen manuskriptet till första delen av Jerusalem. Bredvid henne professorparet Warburgs dotter Maud, nu fru Ragnar Hyltén-Cavallius.

sig ut ur gemenskapen, bör skifte tidigare ha ägt rum i Nås. Men här skedde nu ett storskifte eller enskifte på det andliga planet enligt Guds ord och evangelium om den enskilda själens rätt och värdighet. När boken slutar är frågan lämnad öppen om själen kan överleva de sår den får, då den river sig ut ur den äldre gemenskapen.

Att föra ett rättskaffens liv i ensamhet det var som om en kvarn skulle stå och snurra runt alldeles på egen hand utan att ha säd mellan stenarna, heter det.

Skall det finnas säd mellan stenarna där borta i Jerusalem?

Det visade sig inte vara någon risk med att ge ut första delen för sig. Jerusalem I, *I Dalarna* fick ett storartat mottagande.

Selma tog det lugnt, åtminstone till det yttre, men anmärkte: jag har aldrig fått beröm förr. Det vill säga: jag har aldrig förr fått så mycket beröm som jag varit värd.

Boken drog med sig något som hon uppskattade mer än allt annat, nämligen en tysk förläggare. Den hösten befann sig bokförläggaren Langen på Aulestad. Hans svärfar, Björnson, satte Selmas böcker i händerna på mågen. Följden blev att Langenska förlaget i München upptog Selma Lagerlöf bland sina författare och tog hand om alla hennes böcker.

Hittills hade hon haft föga glädje av sina litterära förbindelser med Tyskland. Hon hade fått dåligt betalt av dem som betalade och inget alls av tjuvtryckarna. Men från denna tid blev Tyskland det land utanför Sverige som gav henne den största och säkraste inkomsten. Hon

lägger nu av den försiktighet i penningaffärer som tidigare utmärkt henne. Underrättelser om oväntade inkomster ger anledning till improviserade utgifter, alldeles som om pengarna ramlat ner från himlen. I själva verket bildade de ju eller borde bildat underlaget för hennes ordinarie budget.

De spådomar varmed hon under sin fattiga tid brukade uppmuntra modern, börjar nu slå in. Men samtidigt ökas också hennes förpliktelser. Det blir nu en självklar sak att hon som familjens huvudman skall träda emellan överallt där det behövs.

Hon har nu kommit upp i en högre förmögenhetsklass än Sophie Elkan, som dock håller sig med två jungfrur medan Selma har blott en, och som sitter med en våning i Göteborg som är betydligt noblare än Selmas i Falun.

Under det Selma skrev färdig sin första del, hade Sophie fullbordat en novell av ungefär samma storlek som En herrgårdssägen. *Drömmen om Österlandet* kallade hon den, men i någon mån var den en dröm om monsieur S.

Motivet är en kärlekshistoria mellan en ung svenska och en framstegsvänlig egyptier. Han har friat till henne på Nääs i hopp att hon skulle vilja hjälpa honom med de arabiska kvinnornas uppfostran. Först säger hon nej, men ångrar sig sedan och far till Kairo, full av romantiska drömmar om det liv hon skall leva vid den unge orientalens sida. Men i sin rätta miljö är han en helt annan än på Nääs.

Den unga svenskan inser snart att blod, uppfostran och nerver skulle lägga oöverstigliga hinder mellan dem, även om han inte gift sig i mellantiden. Skildringen av de

arabiska interiörer och folkscener som Sophie studerat i Kairo ger boken dess lokalfärg.

Det har ett visst intresse att en renrasig oriental med västerländsk uppfostran så starkt understryker den oöverkomliga klyftan mellan Öster- och Västerland.

Boken kan mycket väl läsas. Men olyckan var ju att den kom samtidigt med Jerusalem I och att båda böckerna ibland stoppades in i samma recension. Sophie hade själv varit rädd för jämförelser och nekat att läsa högt ur Drömmen om Österlandet efter det Selma läst ur Jerusalem I. Hon hade alldeles rätt i att sådana jämförelser var meningslösa. Hon visste att Selma ej rådde för dem. Men hon kunde inte låta bli att pina Selma med dem.

Selma yttrade om Betty Warburg: ingen människa har en sådan talang som hon att finna reda på det som är angenämt för en annan att få veta om sig. Sophies talang gick i alldeles motsatt riktning. Hon underrättade samvetsgrant Selma om den opinion som bildades i Sverige att ett bakslag måste komma på höstens stora framgång med första delen.

Selma hade avslutat det väldiga avskedskapitlet där människor slits från människor och där människor slits mitt itu. Hon hade med de bortdragande tagit farväl av älven och de blå höjderna, hört jerusalemsfararna trösta sig med förhoppningen att de en gång skulle återfinna hembygden i himlen.

Nu skall hon skriva om deras öden i Jerusalem. En stor läsekrets både i Europa och Amerika väntar på att få höra dem. Helst borde hon komma alla olycksprofeter på skam med en andra del som är ännu härligare än den första. Hon

har ingen rival i Sverige, så långt har hon hunnit nu. Hennes egen första del är den rival hon måste övervinna.

Levnadstecknaren är nu framme vid den tid då hon själv började göra sig vissa föreställningar om Selma Lagerlöf. Heidenstams och Geijerstams böcker inköptes alltid i föräldrahemmet, däremot inte Strindbergs eller Selma Lagerlöfs. Men år 1901 hade jag börjat förtjäna egna pengar, och samma dag som Jerusalem I låg i bokhandeln störtade jag in för att köpa den. Det var ett exemplar ur andra tusendet jag fick tag i och jag skrev genast in mitt namn med tillägget: år I. På försättsbladet utlovades en andra del, och så tänkte man: där sitter nu denna upphöjda varelse i sin diktarboning under full inspiration, medan trogna väktare håller beundrarna på avstånd, så att intet skall störa hennes ro.

Verkligheten tedde sig mycket annorlunda. Selma skrev andra delen av Jerusalem under ett år som var sönderplockat av resor och förflyttningar och oroat av störande moment.

Det fanns nu i Selmas närhet en person som insåg vikten av att hon fick arbetsro, men det var inte Sophie. Personen hette Valborg Olander, seminarieadjunkten som talat om Italien med Selma på landshövdingskans mottagning före Orientresan. Det var en liten mörk människa med fina drag som hade något sydländskt över sig. Till sitt sätt var hon inte alls sydländsk utan försynt och svenskt korrekt. I det ögonblick då hon skulle velat skynda åstad till Selma och säga: befall över min tid, min

Seminarieadjunkten i modersmålet Valborg Olander.

största glädje vore att få göra er alla tjänster jag kan, då nöjde hon sig med att skicka upp en blombukett med ett visitkort.

När de sen likväl kom att träffas efter orientresan, upptäckte Selma att där fanns en person till i Falun utom hon själv som intresserade sig för litteratur. Den nya bekantskapen var därtill specialist på svenska språkets behandling, ja skrev till och med läroböcker i ämnet. Ända hittills hade Selmas manus gått till den trofasta Mathilda Widegren för språklig granskning. Nu öppnade sig för Selma möjligheten att finna en granskare och renskrivare på platsen. Det första manus som Valborg Olander skrev rent, var andra delen av Jerusalem. Sedan fortfor hon med detta arbete under hela Selmas livstid.

En dag då Selma fortfarande höll på med Jerusalem I, hade fröken Olander helt stillsamt kommit med en hälsning från folkskollärare Alfred Dalin, som lät fråga om inte fröken Lagerlöf hade lust att skriva en läsebok för folkskolan!

Selma lystrade. Det var vid denna tid som Karl Otto Bonnier och hans systrar instiftat en stipendiefond åt författare till minne av sin nyligen avlidne far, Albert Bonnier. Selma hade uttryckt sin uppskattning av denna åtgärd till litteraturens fromma. Hon skrev till Karl Otto Bonnier att det måtte kännas härligt för de unga författarna att kunna få ett gott handtag, men att hon samtidigt med en viss saknad tänkte på att något dylikt ej funnits för tio år sedan. Då hade jag sluppit att spilla bort mycken tid på skolarbete, skrev hon.

Just nu då hon vid sina 43 år började se tillbaka på den tid

som gått förlorad, kom underligt nog detta anbud att få göra en stor sak för Sveriges skolbarn. Kanske var dessa år i Landskrona inte så förspillda ändå! Kanske hade hon måst genomgå dem för att beredas till en uppgift genom vilken hon skulle gå ner i folkets djupa led och hjälpa till att utplåna skillnaden mellan klasserna.

Hon ville ingalunda avsäga sig uppdraget. Men hon ville heller inte börja tänka på det så länge hon var fullt upptagen av att skriva färdig sin stora roman. Alfred Dalin var emellertid inte den som fann sig i att vänta. Under jullovet 1901-02 reste han upp till Falun och diskuterade sina planer med Selma Lagerlöf. Han fick henne entusiastisk för sin idé att ge barnen det bästa som de bästa diktarna kunde ge. Medan andra delen av Jerusalem endast var påbörjad skrev så Selma ett preliminärt kontrakt på en läsebok för nio- och elvaåringarna. Den skulle motsvara den geografiska och naturhistoriska avdelningen i den gamla Folkskolans läsebok.

Så började år 1902!

I januari kom Sophie Elkan på besök. Selma blev uppsagd från sin våning vid Mormorsgatan och hyrde då i Centralpalatset vid torget en våning som var så hög i tak och så pretentiös att ingen annan ville ha den. I februari for hon till Göteborg för att köpa möbler till den nya våningen. Hon hade nu råd att skaffa sig vad helst som föll henne i smaken, ty Jerusalem I kom ut i nya upplagor, den var, som hon skrev till förläggaren, en givande bok. Men det blev inte så mycket arbete av mellan besöken hos möbelhandlarna.

Dessutom hände det så mycket i den litterära världen

Selma Lagerlöf vid sitt "antika" skrivbord i Centralpalatset i Falun omkring 1902. På väggen och byrån egyptiska reseminnen.

som den lidelsefullt intresserade Sophie måste diskutera med Selma. Nittitalet var slut. Ellen Key hade ringt in Barnets århundrade och sörjde överhuvud för att kulturdebatten inte stannade av.

Sophie tyckte deciderat illa om Ellen Key numera. Hon fann hennes lyckomoral förkastlig och såg samtidigt ner på henne, därför att hon talade om plikten till lycka utan att ha ett eget stort öde som Sophie. I själva verket fanns det ju vissa likheter mellan Sophies förhållande till monsieur S. och Ellens till Urban von Feilitzen, men därom hade ingen av dem någon aning.

Selma var mera försiktig i sina yttranden om Ellen Key, men hon inlät sig inte på något försvar av den förkastade. Hon hade gillat Tankebilder och hade tackat Ellen för boken. Ellens nya moral brydde hon sig inte så mycket om, ehuru hon avböjde att praktisera den, men när det gällde kvinnosaken ansåg hon sig stå på motsatta sidan av barrikaden.

Hon önskade Ellen Key ett land med skärande nöd och orättvisor, där hon ej behövde kämpa med sådana fraslidanden som missbrukad kvinnokraft och kunde komma från sin tro att man kan bota någon enda olycka genom att bekämpa äktenskapen. (Men det sade hon henne ej.)

I Göteborg bodde Ellen Keys syster, Hedda Rasmussen, och hennes bästa vän fru Lisa Hultin, båda tillhörde Sophies umgängeskrets men ingalunda hennes vänner. Där bodde också professorn i filosofi vid Göteborgs Högskola Vitalis Norström, en av Ellen Keys mäktigaste fiender. Han kostade på sig en hel bok för att bevisa tankeoredan

hos Ellen Key och vann därmed en hänförd beundrare i Sophie. Medan Selma helst ville tänka uteslutande på sina dalabönder i Jerusalem, måste hon diskutera *Ellen Keys tredje rike,* likaså Levertins och Heidenstams reaktion på angreppet och även Ellen Keys. Slutligen kom Selma loss för att resa hem till Falun och arbeta. Men det dröjde inte så länge innan hon måste flytta till den nya våningen. Hon hade inte hunnit mycket mer än komma i ordning där, så var tiden inne för henne att förena sig med Sophie Elkan i Marstrand. Hon hade nu utkastet till Jerusalem II med sig för granskning.

Andra delen började med att dalabönderna kommer till Antwerpen och går ombord på den båt som skall föra dem till Jaffa. Valborg Olander var särskilt intagen av denna inledning och likaså den danska översättarinnan Elisabeth Grundtvig. Men Sophie förkastade den och tvang Selma att skriva ett annat inledningskapitel, där Omars moské tvistar i natten med den Heliga gravens kyrka. Sophie ville ha en introduktion som började med världens skapelse och fick den också. Selma böjde sig för den starkare viljan och Sophie gav henne betyget att hon var tålig och snäll. Hon skrev om och ändrade till dess Sophie i det väsentliga var nöjd. Men bakom sin behärskade yta var Selma i själva verket upprörd över att hon lytt Sophie. Kritiken anmärkte också på det nya inledningskapitlet, och år 1909 tog Selma bort det i all stillhet, samtidigt som hon gjorde förbluffande stora ändringar i den första fattningen. Tyvärr är det första inledningskapitlet förkommet och har ej kunnat återfinnas trots doktor Afzelii ivriga bemödanden. Så där umgicks Selma Lagerlöf med

sina manuskript! Dessa omarbetningar efter fru Elkans anvisningar försenade arbetet, så att Selma inte alls kommit så långt hon väntat, då hon måste bryta upp från Marstrand för att fara till Norge. De besökte där inte mindre än två olika kurorter, och Selma sökte med förtvivlans mod att genomgå full badkur samtidigt som hon arbetade flera timmar om dagen. Hon upptäckte vid detta första besök i Norge att alla människor lystrade för hennes namn, så att hon måste vidta särskilda mått och steg för att behålla sitt inkognito.

Hon måste också försöka värja sig för Axel Lundegårds roman Elsa Finne, som var dagens litterära sensation. Naturligtvis var Ernst Ahlgren hjältinnan och Georg Brandes hjälten, men inte angick det Selma Lagerlöf just då hur mycket som var dikt och hur mycket som var rena avskriften ur Ernst Ahlgrens efterlämnade dagbok. Hon befann sig i Jerusalem och måste be att slippa bli störd av Elsa Finne. I samma drag blev hon anmodad att skriva på en hyllningsadress till Brandes, och då måste hon ordna så att även Sophie blev anmodad. Hon förklarade att hon tyckte illa om att ständigt vara enda representanten för de kvinnliga författarna i Sverige. Trots all sin lojalitet mot kollegerna kunde hon ej ändra detta förhållande, men hon gav aldrig upp försöken.

Vidare hade hon sex översättare som väntade på korrektur för att kunna sätta i gång med den danska, finska, tyska, franska, holländska samt de engelska och amerikanska upplagorna, vilka borde utkomma samtidigt.

Efter Norge följdes reskamraterna åt till Göteborg för att arbeta. Men då var det höst, och nu sade Selma äntli-

gen ifrån, att hon måste resa hem till Falun för att tänka ut de sista kapitlen i ensamhet och fred.

Så gick det till då Jerusalem II blev skriven. Den ro som vilar över stilen har tillkommit trots ständiga yttre störningar.

Hon hade måst göra halsbrytande förflyttningar från olika miljöer till Jerusalem, och varje dag vädra ut tjatet om Ellen Key, om manuskriptleveranser, om Elsa Finne och om sin egen popularitet.

För henne gällde det nu att kunna försänka sig i de fattiga dalaböndernas öde. Hon måste följa dem i deras hänförelse och besvikelse över Guds heliga stad, genomgå deras martyrium under de andra sekternas förtal och förföljelse. Hon måste lida med dem som dör och med dem som överlever, genomleva de kriser som det asketiska levnadssättet för med sig och vänta Herrans tillkommelse med dem.

Det är mycket som skall hända, innan hon får skicka ner Ingmar Ingmarsson för att hjälpa kolonisterna att reda upp de övermäktiga bekymren. En vändpunkt sker i boken den stund då han helt försiktigt öppnar dörren till samlingssalen, och svenskarna vid bondehövdingens åsyn reser sig och börjar sjunga på eget tungomål.

För Gertrud syns inte Ingmars ankomst betyda så mycket till en början. Öden och lidanden som han inte har genomgått har skilt henne från den man hon älskat och närmat henne till en av de unga kolonisterna. Men det är heller inte av kärlek till Gertrud som Ingmar har gjort resan. Han är för egen del fullt upptagen av sina egna äktenskapliga bekymmer. Ett barn har dött för

honom, och hustrun som han tog samtidigt med gården, vill skiljas. Han är under en förbannelse. Innan han kan bli fri från den, måste han hjälpa hem Gertrud som lämnade hembygden och föräldrarna därför att han svek henne.

Egendomligt nog hör förbannelsen även i detta släktled samman med en orätt som blivit begången mot ett djur. Varken Ingmar själv eller hans hustru har något att förebrå sig, men bland hustruns förfäder finns en man som drivit en blind häst ner i ett bråddjup till hämnd för att han låtit lura den på sig under en marknad. Sedan dess är hans efterkommande av mankön blinda och idioter men kvinnorna är friska och vackra, och därför dess farligare som bärare av anlaget.

Att ärftlig blindhet av denna typ kan förekomma är fullt riktigt, det antas att den uppstår genom ingifte. Selma hade tacksamt anammat historien av Anna Hamilton Geete under sommaren på Kinnekulle, men teorien om fenomenets uppkomst hade hon hittat på själv. Eller rättare, hon hade återfallit på den gammaljudiska föreställningen att ärftlig blindhet uppkommer som straff för synd. Vilken har syndat, denne eller hans föräldrar? frågar judarna Kristus och visar på den blindfödde vid vägen. Kristus svarar då, att varken han eller hans föräldrar har syndat, utan att detta har skett på det att Guds härlighet må uppenbaras. Selma vill använda blindheten till samma ändamål.

Kort innan barnet skulle födas i Ingmarsgården blev hustrun upplyst om sitt öde att vara anlagsbärare åt en sådan sjukdom. Barnet dör innan föräldrarna hunnit

komma till klarhet om det drabbats av förbannelsen eller ej. Men hustrun tror att det är så, och därför vill hon skiljas. Detta är en så oerhörd sak att även Karin Ingmarsdotter i Jerusalem i förfäran vaknar upp ur sin sorg över man och barn då hon får höra det.

När Ingmar reste till Jerusalem, väntade hans hustru ett nytt barn, men det hade hon fördolt för mannen. Hon tycker om honom och han om henne men som så ofta i Selmas berättelser misstar sig de älskande på varandras känslor och på motiven för den andra partens handlingar.

Det visar sig emellertid snart att Ingmars uppgift är större än att blott hämta hem Gertrud. Han måste hjälpa kolonisterna vid ett svårt skede i deras historia och lära dem att även kristna som varje dag väntar Guds tillkommelse, måste arbeta, förtjäna sitt bröd, gifta sig och sätta barn till världen.

Det blir också Ingmar som gör slut på förföljelserna från den onaturligt elake amerikanske konsulns sida. Denne har planlagt ett attentat mot kolonien som skall sättas i gång, då ledarinnan mrs Gordon reser till Jaffa. Ingmar har spårat upp komplotten och besluter sig för att resa till Jaffa och hämta hem mrs Gordon. Genom en olyckshändelse blir han tvungen att stanna på halva vägen, men han skickar sitt dubbeljag, eller sin vård, till Jaffa och mrs Gordon får budskapet. I rättan tid hinner hon hem för att möta upprorsstiftaren. Bakom henne ser den onde mannen Guds ängel, bakom honom ser hon satan. Amerikanske konsuln och satan ger upp spelet.

Därmed har, som man ju kan förstå, Ingmar vunnit kolonisternas förtroende, ja vördnad, men han har ändå inte

De gordonska kolonisterna i Jerusalem.

Ett av koloniens hem i Jerusalem.

Jerusalems författarinna, offer för Göteborgs hårfrisörskor år 1902.

gjort nog. Innan hans uppdrag är fullgjort måste han strida med fanatiska gravöppnare om ro i graven för en fattig judeisk kvinna, därvid mista synen på ena ögat och sen sitta där i kolonien under risken att bli helt blind, om inte Gertrud snart beslutar sig att följa honom hem.

När han väl kommit hem med Gertrud är det mycket han måste klara upp med hustrun som trasslat till det förfärligt för dem båda i sin förskräckelse över den ärftliga blindhetens förbannelse. Men den är upphävd nu, ty de har båda var på sitt håll genom sitt handlande kommit ur dess grepp. Det barn som föddes under faderns frånvaro visar sig vara fullt normalt både till syn och förstånd. Guds härlighet är uppenbarad.

Makarna återförenas, en högtidlig döpelseakt äger rum i Ingmarsgården. Lycklig över att ha fått se Ingemarernas ätt leva vidare, dör den trofaste Stark-Ingmar och ser i dödsögonblicket himlen öppen.

Det är Gud som leder fram till alla tragiska konflikters utjämning, men det sker genom andra medel än dem jerusalemsfararna tänkte sig. I denna bok förenas kristen underverkstro med föreställningar av äldre ursprung som tillhöra mänskligheten urgamla hemligheter.

När man sökt skildra första hälften av Selma Lagerlöfs levnad och stannar för att överblicka den andra, frågar man sig om den bästa hälften är gången eller återstår. Robert Browning skrev en gång några berömda rader till de mogna årens pris, that part of life for which the first was made. Det är riktigt då det gäller Selma Lagerlöf, att den

första delen av livet är en förberedelse till den senare. Den som berättar om de första 40 åren av Selma Lagerlöfs liv, måste med eller mot sin vilja se varje dag och varje drag däri under belysning av det som skall komma.

Om världsrykte är förmer än allt annat, då är den senare hälften av Selma Lagerlöfs liv den bästa. Det kom plötsligt när det kom och växte till väldiga proportioner. Hon vande sig vid att ingenting var för fantastiskt för att kunna hända henne. Detta gav hennes liv en äventyrlighet som verkligen var sagolik.

Men det var så bestämt att alla underverk i hennes liv, från det första till det sista, måste betalas med smärta.

Vid fem års ålder återvann hon förmågan att gå, men sedan dess gjorde varje steg ont, ibland mer, ibland mindre, men alltid ont ändå. Hon vann många vänner, men måste betala vänskapen på olika sätt, alltefter vännernas art. Hon vann världsrykte och blev en slav därunder. Hon blev härskarinna på Mårbacka men kunde inte ens vika om hörnet ner i trädgården en sommardag utan att beskådas, förföljas och beundras. Hon förtjänade stora rikedomar och blev ett byte för dem som ville dela dem med henne.

Under årens lopp sker en förändring med henne. Förut har hon lidelsefullt strävat att ge sina tankar en konstnärlig form som är tillgänglig för alla, och hon har lyckats däri. Så småningom förvandlas hon till en människa som i all stillhet söker sanningen för egen del.

INNEHÅLL

Selma Lagerlöfs händer 5
Arvet från Mårbacka 10
Möte med tillvaron 26
Undret 35
Den lilla författarinnan 52
Seminaristen som gick i blått 69
Lärarinnan med de röda skobanden 90
Äntligen 99
Fantasiens kupa och verklighetens bin 116
Osynliga länkar 142
Reskamraten 157
Selma Lagerlöfs vackraste saga 179
Livets mitt 192
Sekelskiftet 204

ACZ

LAGERZEIT

MAGASIN 323

GCZ

LAGERLÖF

WÄGNER

SELMA LAGERLÖF 1

MAGASIN 32.3

BFC 2/2